

OBZORY

ČASOPIS PRO KŘESŤANSKÉ MYŠLENÍ A KONZERVATIVNÍ POLITIKU

ROČNÍK 2 **Dvě stě let konzervatismu v českých zemích**
Sborník z konference, 11. února 2004,
únor 2005 **Valdštejnský palác v Praze**

Obsah

Předmluva Vojtěch Belling	3
Konzervativci to tu nikdy neměli lehké <i>Úvodní slovo na konferenci</i> Petr Pithart	6
Zamyšlení nad genezí českého konzervatismu Miloš Havelka	7
Starorakouský konzervatismus a počátky české konzervativní politiky <i>Per aspera ad astra anebo naopak?</i> Milan Hlavačka	35
Význam státoprávní šlechty pro formování konzervatismu v českých zemích Jiří Georgiev	42
Korporativní aspekty meziválečného konzervatismu v českých zemích Vojtěch Belling	52
Český konzervatismus za druhé republiky Stanislav Vejvar	62
Konzervatismus a třetí republika Michal Pehr	73
Idea politického řádu a současnost Alena Hromádková	77
Konzervatismus pro 21. století Roman Joch	81

Předmluva

Vážení čtenáři,

dostává se Vám do rukou sborník z konference *"Dvě stě let konzervatismu v českých zemích"*, kterou uspořádal 11. února 2004 pražský Junior klub křesťanských demokratů (od září známý pod novým názvem Mladí křesťanští demokraté) s laskavou podporou Nadace Konrada Adenauera a ve spolupráci s předsedou Senátu Petrem Pithartem v jednacím sále Senátu.

Téma konzervatismu bylo u nás od pádu totality mnohokrát diskutováno, včetně historických aspektů jeho existence. Vznikla řada více či méně srozumitelných příruček a bylo přeloženo množství zdařilých i méně zdařilých prací cizích autorů. Přes pluralitu přístupů je pro celé posttotalitní konzervativní myšlení charakteristická masivní recepce vzorů především z anglosaského prostředí, v němž má tento politický proud poněkud jinou podobu než v prostředí střední Evropy, resp. celého kontinentálního prostoru. Anglosaský konzervatismus je, zejména ve svém britském provedení, typický ekonomickým liberalismem, realistickým a pragmatickým přístupem k politice a empirickým přístupem k realitě. Role hodnotových prvků, zejména náboženství, je pro politické koncepce anglosaského konzervatismu daleko méně určující, než je tomu v jeho středoevropské podobě. Pro středoevropský konzervatismus, čerpající především z duchovních tradic katolicismu, v menší míře pak také protestantských konfesí, a navazující na politické teorie romantismu je typická naopak daleko širší sociální dimenze, která reflektuje přístupy katolicko-sociální nauky a odpor k anglickému individualismu a empirismu i francouzskému racionalismu jako způsobům filozofického poznání. Ve střední Evropě konzervatismus vznikl především jako reakce na vzrůstající sociální rozdíly a nabízel řešení, která vycházela z tradiční solidarity společnosti vůči chudým a z pojetí státu i společnosti jako organického celku. Právě tento typ konzervatismu, pro nějž je křesťanství rovněž svébytným sociálně-politickým programem, je přitom přirozenou součástí české politické kultury posledních dvou set let.

Český konzervatismus je jako specifický fenomén dosti opomíjen v historickém a politologickém výzkumu, často s více či méně explicitním vysvětlením, podle něž konzervatismus jako samostatný politický proud nelze v českém prostředí vysledovat. Účelem konference, kterou mladí křesťanští demokraté uspořádali, bylo právě vědecké posouzení jednotlivých vývojových etap a tématických okruhů českého konzervatismu a posouzení, nakolik lze tento proud chápat v našich dějinách jako skutečně existující element. Jednotlivé příspěvky jsou ve sborníku seřazeny podle jejich logické návaznosti a pořadí na konferenci.

Sborník začíná úvodním proslovem předsedy Senátu Petra Pitharta. Na něj navazují články Miloše Havelky, Milana Hlavačky z Ústavu českých dějin Univerzity Karlovy a Jiřího Georgieva. Miloš Havelka se ve svém příspěvku zaměřuje především

na typologii konzervatismů a přítomnost jednotlivých typů v českém prostředí. Společným tématem textů Milana Hlavačky a Jiřího Georgieva je český konzervatismus a starokonzervatismus 19. století. Z obou příspěvků vyplývá, že ústředním nositelem idejí konzervatismu byla u nás v předminulém století tzv. státoprávní šlechta. Ta se hlásila k hodnotám zemského patriotismu a zároveň vykazovala ve svém myšlení značnou citlivost k sociálním problémům doby. S jejím vystoupením jako samostatné síly v době revoluce r. 1848 souvisí také vznik konzervatismu jako politického proudu v českých zemích, byť jeho počátky lze sledovat již u Františka J. Vaváka či Josefa Dlaska v reakci na francouzskou revoluci a jakobínství na počátku 19. století.

Během přelomu 19. a 20. století se v českém prostředí konzervativní ideje stávají součástí programů katolicky orientovaných stran a hnutí a zbavují se výlučného omezení na aristokratické prostředí. Právě doba po roce 1918 je v českém prostředí obdobou vzniku geneticky zcela nového konzervatismu, inspirovaného spíše dobovými středoevropskými modely sociálního a politického uspořádání katolicko-sociální a romanticko-konzervativní provenience. Tímto obdobím se zabývají referáty Vojtěcha Bellinga a Stanislava Vejvara. Oba dva referáty jsou soustředěny na ideje konzervativních proudů v letech 1918 - 1939. Neodmyslitelným prvkem tehdejšího, především katolického konzervatismu byla jeho korporativní dimenze, v níž český konzervatismus směřoval k nahrazení koncepce třídního boje myšlenkou sociální harmonie v rámci profesních stavů sjednocujících zaměstnavatele a zaměstnance týchž výrobních odvětví. Jedním z hlavních představitelů této tzv. stavovské koncepce byl mj. mons. Bohumil Stašek, předseda české zemské organizace ČSL. Za druhé republiky dosáhl český katolický konzervatismus po teoretické stránce svého vzepětí, aby byl jeho vývoj však náhle utáť příchodem totalitní diktatury.

Referát třetího bloku konference z pera Michala Pehra se zabývá tématem konzervatismu v předtotalitním období. Dokládá fakt, že o konzervatismu jako takovém se v období let 1945 - 1948 v českém prostředí nedá hovořit, a zájem historika se může soustředit pouze na jeho relikty, především v osobnostech některých představitelů předúnorové ČSL, mezi nimi hlavně Bohdana Chudoby. V době poúnorové byl kontinuální vývoj českého konzervatismu v tradiční podobě zastaven. K ideám konzervatismu se přesto v této době lidé dostávali vnitřním vývojem, jak jej vykreslil ve svém zajímavém příspěvku založeném na osobních zkušenostech Alexander Tomský (jeho příspěvek není ve sborníku zahrnut, neboť byl přednesen pouze v ústní podobě a neexistuje v písemném zpracování). Proud, který byl tak vytvářen nese však již výrazné rysy vlivu anglosaských konzervativních názorů než vlastní české a středoevropské předtotalitní tradice.

Bouřlivým obdobím dějin myšlení po roce 1989 a budoucností konzervatismu v českých zemích se zabývají dva příspěvky Aleny Hromádkové a Romana Jocha. Jejich společným jmenovatelem je přesvědčení, že právě v době postmoderního morálního relativismu jsou konzervativní ideje nosným politickým a hodnotovým smě-

rem, který má šanci uspět. Dlouholeté a mnohými césurami poznamenané dějiny českého konzervatismu vykazují přes všechny dějinné zvraty rysy jisté kontinuity, která dovoluje vyjádřit přesvědčení, že i v následné době tento proud jako svébytný politický směr nezanikne.

Konference, která v únoru v jízdárně Valdštejnského paláce proběhla, přispěla nepochybně velkou měrou k osvětlení některých momentů vývoje českého konzervatismu a prokázala rovněž, že je možno o něm hovořit jako o jednom ze zdrojů myšlenkové tradice českého národa. Rovněž poukázala na jeho tradiční spojitost se středoevropským typem konzervativního myšlení, který byl, coby jeho duchovní pramen teprve v době pokusů o rozvíjení konzervativních koncepcí v prostředí emigrace a dissentu, nahrazován novým paradigmatickým liberálního konzervatismu anglosaského typu. Zda se postupem času obnoví také původní tradice českého předtotalitního konzervativního smýšlení však ukáže pouze budoucí doba.

VOJTĚCH BELLING,
předseda MKD Praha

Konzervativci to tu nikdy neměli lehké

Úvodní slovo na konferenci

Petr Pithart

Otřepaný, rádoby vtipný bonmot skeptiků praví, že konzervatismus nemá v Čechách, na Moravě a ve Slezsku žádné šance, protože tu už není co konzervovat. Kdo tohle pořád opakuje, prokazuje jen, že netuší, co konzervatismus ve skutečnosti je.

Konzervativci jsou totiž spíše lékaři než inženýři - projektanti lepších zítřků, či dokonce prodáváci nadějí, garanti materiálního blahobytu. Lékař nikdy neodchází od pacienta - leda že by snad byl stoupencem euthanazie. Lékař si vždycky musí umět představit, že může být hůř. To už ovšem, obávám se, není bonmot, ale realita tohoto stále nepřehlednějšího, chaotičtějšího, stárnoucího a rozvolňujícího se světa. Je co zachraňovat, je co léčit, tu a tam je i co osvědčeného znovu pěstovat.

Co je u nás doma skutečně problémem, není ani tak nesporná diskontinuita našich dějin, jako spíše jejich diskontinuitní prožívání, účelové interpretace, nešťastná záliba ve výběrových pojetích dějin, kdy každý hledá, jak říkával Josef Pekař, své vlastní příbuzné v dějinách. Pak se vskutku nepřilíš sourodé dějiny stávají v našich hlavách ještě nesourodějšími, než ve skutečnosti jsou.

Druhým vážným, a přitom téměř již chronickým problémem, pokud jde o šance konzervatismu, je plochá, téměř jednodimenzionální sociální struktura české, moravské a slezské společnosti, které od jisté doby chyběl vertikální rozměr a s ním i smysl pro autoritu jako něco přirozeného, potřebného. Na plochosti této struktury se mnoho nezměnilo ani v minulém století, ale v uplynulých patnácti letech. České plebejské chápání demokracie má své výhody, své světlé okamžiky, má snad i své hrdiny dne. Obsahuje však v sobě i mnohé meze, které způsobují, že zaniká hlas těch hrdinů, kteří stojí nad pomíjivostí dne a jasnozřivě trvají na svém - navzdory všem krátkodechým sezónám.

To jsou naše problémy, které v úhrnu způsobují, že konzervativci to tu opravdu nemají lehké.

Ale proč by to měli mít lehké?

Zamyšlení nad genezí českého konzervatismu

Miloš Havelka

I. Úvod

Tento text má diskusní charakter, a některé jeho formulace jsou záměrně provokativní. Nicméně se opírá o poměrně širokou paletu literatury jak k teoretickým problémům konzervatismu, tak o studium české historiografie, publicistiky i beletrie. Omlouvám se za používání některých odborných termínů ("účelová a hodnotová racionalita", "individuální kauzalita", "unitarizující tendence osvícenství" atp) jejich účelem je zkracování výkladu a zasazování diskuse o českém konzervatismu do širších duchovních souvislostí. Přitom vycházím ze tří tezí, které chci dále poněkud podrobněji diskutovat:

- 1) Pojmové určení konzervatismu, a to jak z hlediska obsahového, tak z hlediska funkčního je nesmírně obtížné a všechny pokusy jsou vlastně konstruktivistické. Na tom se shoduje většina odborné literatury.¹
- 2) Problémy vymezování "konzervatismu" jsou v Českých zemích ještě zřetelnější než jinde, a to zejména v důsledku opožděného politického a kulturního vývoje.
- 3) Neurčitosti a slabosti českého konzervatismu je třeba vysvětlovat především sociologicky.

II. Problémy pojmového určení konzervatismu (ad 1. teze)

1A) Spíše než o politickou teorii nebo dokonce stranickou doktrínu se v konzervatismu jedná o duchovní (či ideový) postoj individuí a skupin, přesněji řečeno: o principy jejich reagování na převládající tendence.

Konzervativní mentalita vzniká zaprvé v kontextu osvícenství. Jde o reakci na trendy osvěcenské unifikace a univerzalizace, dnes bychom řekli globalizace chá-

Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc. přednáší sociologii a historii na Filozofické fakultě a Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Zabývá se problematikou metodologie české a německé historiografie s důrazem na spor o smysl českých dějin, a na dějiny středoevropské sociologie v první polovině 20. století. Je uznávaným odborníkem ve své oblasti a autorem celé řady odborných monografií a článků. Ve svých pojednáních se věnoval rovněž problematice českého liberalismu a konzervatismu ze sociologického hlediska.

pání kultury, člověka a světa v důsledku prosazování "byrokraticky-absolutistického racionalismu" s jeho plánovitým, seshora prosazovaným zjednodušováním způsobu života a sjednocováním jeho forem: *...vše se zdá být převedeno na jednoduché poučky a vládu abstraktních zákonů, v důsledku čehož se otevírá cesta k despotismu, který chce všechno vnucovat na základě několika pravidel a nemá cit pro bohatství rozmanitosti...* stěžoval si praotec německého konzervatismu Justus Möser.² Zde se z protiosvětského důrazu na historickou individualitu a rozmanitost historických výtvorů lidského ducha (tj. náboženství, práva, kultury, umění, politiky, atp.) otevírá možnost pro vznik konzervativního historismu jako zvláštní formy konzervatismu, což je zejména důležité pro naše prostředí.

Konzervativní mentalita se vedle toho rozvíjí v **kontextu revoluce**, zejména Velké francouzské revoluce a v porevolučních restauračních snahách; čistě politicky pojatá restaurace zde měla být rozšířena, prohloubena a pročištěna zakonzervováním rozhodujících osvědčených principů starého režimu.

Z tohoto prostředí pochází jak známo i samotný termín "konzervatismus", rozšiřovaný působením z Chateaubrinadova programového časopisu *Le Conservateur*, založeného v roce 1818. Odtud pochází i tradiční přiřazování myslitelů jako byli Edmund Burke, Chateaubriand, Friedrich Genz, Josef de Maistre, Donoso Cortez a další.

Konzervatismus se v tomto druhém případě rozvíjí jako komplementární postoj k prosazování té podoby teleologie dějin, která sebe samu prezentuje jako ideologii pokroku a která se spojuje s představou plánovitosti a regulovatelnosti společenských a politických poměrů. Jde tedy o hledání jiných legitimizačních principů politiky než je všeobecný pokrok.

A konečně, nejnovější diskuse se pokouší ukázat obecnější filozofické základy zrození konzervatismu z problematiky novověkého myšlení, zejména z faktu údajného **rozdvíjení** (*Verdoppelung, Entzweiung*) člověka a světa, subjektu a objektu, budoucnosti a původu, racionality a niternosti, vědy a víry, k nimž došlo v důsledku jednostranného osvícenského výkladu rozumu, jeho závazků a povinností.³ Např. orientace na pojem "absolutna" u Schellinga a Hegela je v této perspektivě vykládána jako první historický pokus o překonání "rozdvíjení" a jeho (údajně až do přítomnosti působících) důsledků, ochuzujících člověka, bohatství kultury, život i svět. Později se fakt "rozdvíjení" stává bezprostředně nebo zprostředkovaně základem kritik "odcizení" (Marx), "odnáboženštění" (Masaryk), "polovzdělanosti" a fatální "neautentičnosti" života (Adorno), "zmasovění" kultury (Santayana, Ortega y Gasset), manipulativního charakteru vědy a techniky (Heidegger) atp. Zde všude se pak konzervativní mentalita projevuje formami tzv. "kulturní kritiky".

1B) Konzervativní mentalita je dále charakteristická svým zvláštním pojetím člověka, které je možné kontrastovat k postoji liberálnímu - emancipačnímu. Toto

konzervativní pojetí člověka bych z hlediska "politické teologie" Carla Schmitta nazval "**antipelagiánstvím**" (resp. antipelagianismem).

Pelagius - jak známo - byl irský mnich, který přibližně kolem roku 400 přišel do Říma a pak (r. 411 přes Kartágo) odešel do Palestiny. Jeho učení o svobodné vůli člověka, vycházející z představy člověka jako *imago Dei*, zdůrazňovalo, že neexistuje žádný dědičný prvotní hřích lidstva, nýbrž že existují pouze hříchy připočítatelné jednotlivým osobám. To bylo záhy ostře kritizováno sv. Augustinem, který v tom viděl útok na pojem boží všemohoucnosti a s tím spojené otázky boží milosti a konečné spásy (predestinace).

Pelagianismus z popírání bytostné zkaženosti člověka prvotním hříchem vyvozoval, že člověk je ze své vlastní svobodné vůle a ze své přirozené vlohy k dobru schopen dospět k dokonalosti, to znamená taky ke spáse. K tomu údajně nepotřebuje nic jiného, žádný jiný dar Boha než přirozený rozum a schopnost přirozeného rozumu objasňovat věci a události. Ve svých důsledcích to znamenalo, že člověk vlastně svým ctnostným životem a vytvářením dobra ve světě mohl Boha "donutit", aby byl spasen.

Konzervativní antipelagiánské pojetí člověka je naopak přesvědčeno o bytostné nedokonalosti člověka, ba přímo o jeho "zkaženosti". A právě proto člověk není s to sám, svou vlastní silou pozvednout se k dokonalosti a ke spáse. Všechno lidské jednání, všechny výtvořiny člověka jsou v principu obtěžkány prvotním hříchem a v důsledku toho všechny pokusy zavést sekularizovanou spásu na zemi (tj. všechny revoluce) končí tak jak končí: porouchanými institucemi, sociálními, kulturními a politickými masakry a zejména vytvořením nové nespravedlnosti. Proto je třeba člověka neustále zkáždňovat a vést, a sice právě prostřednictvím institucí, prostřednictvím tradice a platné hierarchie osvědčených hodnot, normami soužití a zákony práva, které se vztahují k řádu světa, respektive k řádu stvoření. Vedle klíčových pojmů "pořádek" a "řád" jsme zde tedy vedeni k pojmu "instituce", to jest z antropologického hlediska v zásadě ke všem obecně praktikovaným a v dané kultuře stabilizovaným a mezigeneračně předávaným způsobům jednání.⁴

1C) Zvláštní položku v úvahách o konzervatismu, jeho obsahu, formách a intencích tvoří problém vztahu **vědění a kultury** (zvláště tradice a hodnotových hierarchií). Zde bych se chtěl odvolat na úvahy z "pražské knihy" česko - britského antropologa Ernsta Gellnera *Podmínky svobody*. V souvislosti s analýzou selhání socialistické ideje na konci 80. let 20. století a při odůvodňování provokativně polemické teze, proč nelze společnost vybudovat na pojmu pravdy, čili proč musí být společnost založena na lži, se zde zdůrazňuje: *Společenský řád vyžaduje společnou kulturu; fakta nemohou díky povaze věci sama o sobě zajistit existenci společného systému myšlenek, interpretací a hodnot nezbytných pro životaschopnost společnosti... Každá kultura je tedy systematickým předsudkem... O problé-*

*mech, které by ve světle samotného rozumu zůstaly otevřené, se musí rozhodnout předem. Stejně zřejmý je i důvod, proč musí být společnost založena na lži. Pravda je na společenském řádu nezávislá a neslouží nikomu, a když se jí nekladou překážky, podkope nakonec respekt vůči všem daným mocenským strukturám. Pouze *předvybrané* či *předvynalezené* a potom rituálem nebo posvěcením zakonzervované myšlenky mohou spolehlivě udržet specifickou organizační výstavbu. Volné informace by ji zničily... Jinými slovy, rozum nemůže sám o sobě vytvořit konsensus tvořící základ společenského řádu [Gellner, 1998: 32].*

Uvedené Gellnerovy úvahy se mi zdají být velice inspirativní, a sice ve dvou ohledech.

Jednak jako formulaci obecného předpokladu pro každý pokus o pochopení a výklad rozdílů, na něž narážíme při komparacích takových historicko-sociálních procesů, jako je třeba transformace postkomunistických zemí. To, co by v nich mělo být na první pohled stejné - protože univerzální, racionální a nutné (privatizace, demokratizace, legalizace, občanskost atp.) - se v každé z jednotlivých zemí prosazuje jinak, pozitivně nebo negativně odlišně a často produkuje i nečekané efekty, a to v důsledku působení jakýchsi zvláštních partikularizujících a individualizujících kulturních konstant, které se ve způsobech jednání prosazují takřkajíc v "dlouhém čase" (Henri Bergson).⁵

Toto, na první pohled triviální tvrzení má ovšem netriviální důsledky, které je třeba tematizovat s ohledem na náš záměr. Pro identifikaci těchto důsledků považuji za důležitý Gellnerův výklad úlohy "rituálů", tj. zvláštním způsobem stabilizovaných způsobů jednání v lidských pospolitostech, které takřkajíc prostředkují mezi "zakladatelskými" idejemi a každodenností (a v tom jsou strukturně analogické úloze rituálů ve sféře náboženství, kde - jak ukazoval např. E. Durkheim - prostředkují mezi vezdejšností a zázvětem) a které se opírají o sedimentované podoby historicky - generačních zkušeností. V poslední instanci jde o to, a to se mi zdá důležité, že pro Gellnera pojem kultury (v nejširším slova smyslu jako rozhodující charakteristicky veškerého pospolitého života) vlastně předchází jak pojem státu, tak i pojem národa.

Tento výklad je pak možné extrapolovat do tvrzení, že **sociální konsensus**, který je předpokladem existence a reprodukce jakékoli společnosti, je nakonec dosahován jako funkce kultury (a tradic) a nikoli jako výsledek poznání. V poslední instanci je kultura nadřazena jak politice, tak i ekonomice, a to v pozitivním i negativním smyslu⁶ a orientace na uchovávání a reprodukci kultury je rozhodující složkou stability veškerého individuálního i pospolitého života.

1D) Pořádek a řád je v každé kultuře nesen a stabilizován existujícími **institucemi**⁷, tj. komplexy paradigmatických, vzájemně se doplňujících normativních očekávání, vymezujících příslušné chování osob, které plní určité sociální role a sledu-

jí určité cíle. Instituce, tj. **a)** uznávané a zavedené zvyky včetně tradičních, kulturně stabilizovaných paradigmat způsobů jednání a řešení problémů, **b)** komplexy těchto zvyků a způsobů, **c)** hodnoty, které tyto komplexy usměrňují a případně **d)** organizace, které tyto komplexy podporují (což vše pak bývá analyzováno pod nadpisem "institucionální agentura") jsou sice sociálními výtvory, ale přirozenými, tj. odpovídajícími přírodnímu i sociálnímu prostředí, historickému vývoji, kulturním a politickým kontaktům, náboženským rozhraním atp. Jde o projevy nezbytných kulturních činností, které jsou internalizovány v sociálních rolích a odlišují se typem činnosti.

Instituce mají natrvalo zajišťovat a stabilizovat to, co je "správné", co je žádoucí a co se "má činit", mají normativní sklony, poskytují oporu životu, dávají mu srozumitelnou formu a vlastně činí naše chování a jednání srozumitelným. Existence institucí je předpokladem sociální koheze té které kultury a prostředkem dosahování sociálního konsensu v tom smyslu, že umožňují propojovat sociální jednání a chování se sociálně nosnými idejemi ve prospěch dosahovaného konsensu. Jde tedy o taková zřízení (od lat. *insitutere*), která mají bránit svévoli a chaosu (*bellum omnium contra omnes*), plynoucímu ze sociálně nezakotvených jednání jednotlivců.

Konzervatismus se proto orientuje na stabilizaci stávajících institucí, neustále usiluje udržovat nebo oživovat vnitřní spojení jednotlivých sociálních jednání se zakladatelskými a tradovanými hodnotami té které kultury.

Ať už instituce vznikají vědomě nebo neplánovitě (jako tomu bylo např. v případě vzniku *ducha kapitalismu* a jeho hodnot z *protestantské etiky*, jak je to objasňováno Maxem Weberem v jeho sociologii náboženství), v konzervatismu jsou instituce považovány za výraz legitimního řádu světa, v některých případech jako výsledek stvoření člověka a světa. Jako takové jsou prožívány, ale také střeženy. V procesech sociálních a politických změn se instituce mohou "formalizovat" do podoby "organizací", "úřadů" či "podniků" a respekt k institucím dokonce může být vyžadován nátlakem, násilím, hrozbou vyloučení z komunity nebo trestem. Jako příklad silně formalizované instituce může sloužit pozitivní právo a jeho orgány (soudnictví, prokuratura atp.).

Nicméně odlišnost institucí a organizací je důležité nepřehlížet, organizace jsou sice tvořeny lidmi, kteří určitou činnost institucionalizovaným způsobem provádějí, ale na rozdíl od institucí jsou mnohem přístupnější plánovaným zásahům a změnám v důsledku vývoje svého vnějšího prostředí.⁸

1E) Posledním charakteristickým rysem konzervatismu, který se mi zdá nutné pro každou jeho analýzu vyzvednout, je jeho orientace na **moc**, politickou, hospodářskou či ideologickou, na porozumění jejímu skutečnému rozložení, jejímu provozu a její souvislosti s nadindividuálním řádem soužití. V mnohém ohledu je to dokonce nejvýraznější rys konzervativní mentality, programově se stavící proti "pou-

hému" osobnímu nebo skupinovému zájmu, většinou abstraktnímu a problematizujícímu stávající mocenskou strukturu, což naopak hraje důležitou roli v konceptech liberalisticko modernizačních. Moc a její udržování je v řadě konzervativních pojetí politiky faktickým tmelem společností, udržovatelem vytvořených hierarchií a struktur a výsledkem organického historického vývoje kultury.

Jako historik sociologie a sociální filozofie bych mohl uvést řadu příkladů jasnozřivých konzervativních analýz společenského života, od Maxe Webera přes Carla Schmitta, Hanse Freyera, Arnolda Gehlena, a Helmuta Schelského v Německu, přes Raymonda Arona a všechny ostatní ve Francii, o anglofonních konzervativcích ani nemluvě; ti všichni poukazovali na stávající mocenské struktury nejen jako na základ stability společností, ale zároveň jako na rozhodující prostředek její reprodukce.

III. Problémy pojmového vymezení konzervatismu v českých zemích (ad 2. teze)

Problémy neurčitosti konzervatismu jsou v českých zemích ještě zřetelnější než jinde, a to v důsledku opožděného politického a kulturního vývoje ve srovnání se Západní Evropou. Z tohoto hlediska se mi zdá sporným už samotný název této konference, respektive tvrzení o dvou stech letech existence konzervatismu v Čechách, a sice v tom smyslu, že si nejsem zcela jist, odkdy vůbec se dá hovořit o samostatné české politice, natož o "konzervatismu" jako jedné z jejích možností. Byla "předbřeznová politika" - pokud se o něčem takovém vůbec může hovořit v době zákazu politických spolků - politikou českou anebo zemskou?! A nemělo by se o "české politice" hovořit vlastně až od konce Bachova absolutismu a o českém "konzervatismu" až od "mladočeské" odluky od "staročechů"?! Jak upozornil německý historik Hans Lemberg, v 19. století je vůbec obtížné hovořit o politických stranách, volná politická uskupení byla v jeho první polovině reprezentována jen jednotlivci a neměla stranicko-politický charakter. Údajná "konzervativnost" staročechů je něco, co se objevuje v mladočeské argumentaci až při volebním boji na konci 80. let [srv. Škarda, 1897: 15] a prostřednictvím tohoto označení se poukazyvalo zejména na spojení staročechů s "konzervativní šlechtou", případně "konzervativním velkostatkem" (tj. s aristokratickým konzervatismem; srv. k tomu zejm. [Lemberg, 1969: 115]).

Nejasnosti jsou však i systematické. Například nedávno český historik označil staročeského politika Františka Ladislava Riegra za "konzervativce" údajně proto, že - stručně řečeno - "pocházel ze mlejna" na "měl rád českou krajinu".

V reflexích české politiky 19. i 20. století se "konzervatismus" až příliš často dostával těsně a většinou nereflektovaně do blízkosti takových idejí jako **tradicionalismus, reakcionářství, pravicovost, autoritářství** případně **historismus**, často dokonce i vedle ideologie nacionalismu, anebo byl s nimi přímo zaměňován.

Tyto konfúze a mesaliance pojmu konzervatismus se mi zdají důležité v souvislosti s mou třetí tezí, již zde chci hájit, totiž, že se v českém prostředí, a zejména ve 20. století, kterému se mám ve svém vystoupení věnovat, se o českém konzervatismu dá hovořit pouze s určitými licencemi.

IV. K sociologickým předpokladům problémů českého konzervatismu (ad 3. teze)

Důvody neurčitosti a slabosti českého konzervatismu jsou sociologické; konec 19. století, kdy se kolem počíná diskutovat kolem tzv. české otázky jako formulaci základů české politiky, je možné v Čechách, na Moravě a ve Slezsku ukazovat jako dokončení dvou důležitých a zároveň vnitřně propojených sociálních procesů. Jeden měl charakter obecně civilizační, druhý byl specifický. Mám zde na mysli jednak **a)** dokončení první fáze okcidentálních modernizačních procesů industrializace, urbanizace a liberalizace společnosti, které se dostávaly do zřetelného napětí s přežívajícími "malými strukturami" "*...nívelizované maloměšťácko-venkovské společnosti pobělohorského období...*" [Urban, 2003: 36]; a vedle toho **b)** završení politického a ekonomického vzestupu českého etnika, které probíhalo takřka *ex nihilo* vlastně po celé minulé století. Sociální, kulturní a politické důsledky obou těchto základních procesů tvořily zvláštní matici pro zřetelnost a hloubku rážby jak českého konzervatismu, tak liberalismu.

Na počátku onoho století měla v bývalých zemích Koruny české kompletní sociální strukturu pouze společnost německá a kapitál byl tehdy téměř výhradně německý. V průběhu 19. století však došlo k významnému obratu a na jeho konci, v 90. letech, lze hovořit o etablované české buržoazii. Existoval už poměrně rozvinutý český průmysl, který v mnoha svých výrobních odvětvích dokonce dominoval celému Rakousko-Uhersku (prosazoval se zejména průmysl potravinářský, ale také strojírenský). České finance začínaly zaujímat pozice i v průmyslu těžkém a dokonce i textilním, které předtím platily za typicky "německý". Akciový kapitál českých bank překročil na přelomu století v českých zemích kapitál bank německých [Galandauer, 1990: 347].

Kulturními symboly tohoto českého vzestupu, probíhajícího po celé 19. století, bylo rozdělení pražské univerzity na českou a německou (1882), založení prvního českého vědecko kritického časopisu (*Athenaeum*, 1883), získání většiny v Českém sněmu (1883), zrovnoprávnění češtiny s němčinou v tzv. vnějším úřadování, tj. ve styku se stranami a samosprávnými úřady vydáním tzv. Stremayerových nařízení (1880), změna volebního řádu do obchodních komor (1884) a další události.

Z kulturně a civilizačně závislé, vlastně jen agrární a plebejské pospolitosti se Češi v průběhu doby rozvinuli v sebevědomou národní společnost, (v *nejpokročilejší z neněmeckých kmenů tohoto státu*, jak prohlásil např. Josef Kaizl koncem roku 1895 v Říšské radě - [Kaizl, 1895: 263]), charakterizovanou sice jistým plebej-

stvím, ale zároveň i demokratismem, který tehdy výrazně předbíhal ostatní středoevropské národy.

Patří k charakteristickým rysům českého národního vzestupu v 19. století a souvisí se složitostí procesu transformace předmoderního středoevropského měšťanstva v moderní společenskou třídu a vůbec se středoevropskou podobou industrializace, že se na jeho konci, v devadesátých letech předminulého století setkáváme s tím, co můžeme charakterizovat jako zvláštní **neúplnost** české národní společnosti, přesněji řečeno jako její **stratifikační nevyváženost**. Je to zřetelné zejména při jejím srovnání s nacionálně konkurující společností německou.

Tato neúplnost se projevovala slabostí nebo omezeným působením nejvyšších tříd, ať už české velkoburžoazie, či národní šlechty, (ta byla v národním životě sousedního Polska nebo Maďarska nositelkou univerzálnějších - tzn. nikoli jen pragmatických či utilitárních - hodnot a reprezentantem jejich jiné hierarchie), či rozptýleností jejich vlivu, jako tomu bylo v případě "buržoazie ze vzdělání" tedy oné vrstvy buržoazie, která žila a hromadila bohatství především na základě vzdělání. S volebním vítězstvím mladočechů v zemských volbách 1889 a ve volbách do říšské rady 1891 se výrazně prosadilo české středostavovství, a česká maloburžoazie výrazně oslabil vliv aristokratických a "přirozeně" konzervativních sil.⁹ Tyto přirozeně konzervativní síly měly svého nositele ve šlechtickém velkostatku, který v 90. letech rychle ztrácel politicky i kulturně na významu, a to tím více, čím více se politické problémy viděly prismatem českého nacionalismu a těžiště hospodářského i politického života se přesouvalo do měst a k jiným sociálním vrstvám. Z tohoto hlediska lze jen upozorňovat na směr vývoje české společnosti jako na oslabování těch vrstev, které by mohly vystupovat jako sociálně nosný a ideově stabilizující nositel konzervativních idejí a zájmů, které by překračovaly historickou a politickou každodennost.

Pro limitaci možností rozvoje českého konzervatismu v 19. století je třeba zmínit ještě jeden strukturní fenomén předlitavské politické organizace, totiž asymetrii mezi politickými a hospodářskými elitami.

Faktickému ekonomickému postavení českých zemí, a v nich stále zřetelnějšímu prosazování a produktivitě české národní společnosti, spojující sociální a ekonomickou emancipaci svých vůdčích tříd s požadavky emancipace nacionální, neodpovídalo v mnohonárodním Rakousko-Uhersku na konci 19. století faktické postavení politické.

Toto postavení bylo limitováno nejenom nacionalismy, zde problémy česko-německých vztahů, ale, což je důležitější, také obecně systémově. Napětí mezi **univerzalitou** společenskosti a **individualitou** národa - které bylo v českých zemích nakonec důsledkem vzniku dvou konkurujících národních společností, české a německé, a které nakonec vedlo k faktickému podrobování občanské emancipace požadavkům nacionálním, přinejmenším k propojování nacionalismu a liberalismu

- se tak stávalo pendantem k politickému napětí společnosti a státu. Nešlo tedy jen o otázku obnovy českého historického státního práva, ale také o problém politické modernizace. Politická struktura tehdejší monarchie se opírala o elity, jejichž původ, orientace i hodnoty byly v zásadě před-kapitalistické, dokonce můžeme říci feudální, a to pak znemožňovalo jakoukoli diskusi o republikánských či radikálně demokratických představách.

Ekonomicky nejproduktivnější složka státu, buržoazně občanská třída, tak měla nejen omezený vliv ve sféře nejvyšší státní správy, ale zároveň i téměř nulový podíl v těch oblastech, které se tehdy považovaly za politicky rozhodující, tj. v armádě a v zahraniční politice, kde dominovala šlechta. Na počátku padesátých let ukazoval například Otakar Odložilík, že ani *všeobecné hlasovací právo nezajistilo voleným zástupcům dostatečný vliv na dvě pole, vojenství a zahraniční politiku. Obojí považoval císař za svou doménu a k rozhodování o věcech ohromného dosahu přibíral jenom neveliký počet důvěrníků s německé nebo s maďarské strany* [Odložilík, 1950: 31].

Většina podstatnějších reformních zásahů do struktury státu byla přitom uskutečňována centralisticky cestou shora a jejich nástrojem byla už od dob osvícenství zvláštní vrstva státní byrokracie, která si vytvářela specifické stavovské vědomí, nadřazené běžnému sebevědomí měšťanstva a omezující tradiční práva šlechty na jejích panstvích. Např. až téměř do konce století bojovala česká politika o jazykové počestění státní správy na českém území i v tzv. vnitřním úřadování.

Odtud, z těchto asymetrií mezi skutečným ekonomickým postavením a neúplnými politickými možnostmi, pak rostla potřeba nacionálně liberalistické reformulace politických zájmů a orientací české politiky. Jejím reprezentantem se stále zřetelněji stávala svobodomyšlná (tzv. mladočeská) strana¹⁰, a to zřetelně na úkor nominálně konzervativní strany staročeské.

Jako zvláštní rys, který je v souvislosti s českým středostavovstvím třeba rozhodně zmínit, je silné **egalitářství** jakožto specifický rys moderního Češství, tj. extrémní představa zásadní rovnosti příležitostí, výkonů a zásluh; projevuje se nejen s ohledem na příjmy (jako antivýkonová asymetrie příjmů a výkonů v přerozdělovacích procesech), ale také v životním způsobu, zejména ve vztahu občanů ke státu a často ve vztahu k institucím vůbec, a mimo jiné i tím, co kdysi T.G. Masaryk nazval *českým hulvátstvím*.

V moderních dějinách národa české egalitářství nepochybně přispívalo ke snazšímu a širšímu akceptování levicových a socialistických argumentů a projevovalo se požadavky na hospodářskou (či sociální) demokracii. Jistou roli hrálo nepochybně i v moderní prvorepublikové levicové kultuře a bez odkazu na jeho dále prohloubené působení nebude asi možné zcela vysvětlit znárodňovací ideologii stran Národní fronty po 2. světové válce, která se tehdy prosazovala takřkajíc napříč jejich vlastními doktrínami.

Jedním z dalších důsledků neúplně konstituované české národní společnosti byl např. sklon k jisté **partikularizaci politična**, ať už v podobě drobné práce pro národ anebo vědomím o charakteru české politiky jako drobečkové či nejednoznačnou představou nepolitické politiky. Co jim všem bylo společné, byl osvícenský důraz na vzdělání, na modernizační socializaci a na výchovu individua k občanskosti.

V. Pokus o obecnou typologii českého konzervatismu:

Pro porozumění předesílám, že se mi zde nyní jedná o typologii konzervatismu, tedy o hledání shod a rozdílů jeho jednotlivých historických podob, nikoli o jeho substantiální či funkcionální definice.

a) aristokratický konzervatismus

Pokusíme-li se typologizovat už provedené analýzy forem a projevů konzervatismu, třeba jak je už v roce 1957 podal dnes velice vlivný americký politolog a historik současnosti Samuel Huntington ve své studii *Conservatism as an Ideology*, můžeme asi konstatovat, že u nás lze hovořit o **aristokratickém** typu konzervatismu, jehož nepochybnými reprezentanty byli v poslední třetině 19. století aristokratičtí členové "českého klubu" v Říšském sněmu jako např. Jindřich Jaroslav Clam-Martinic a jeho stoupenci bratr Richard Clam-Martinic, Jiří Lobkovic a případně také Bedřich Kinský a další.

Podle Huntingtona jde o takový konzervatismus, který je vymezitelný jako jednoznačná ideologie (resp. politická doktrína) historicky jedinečných vrstev, elit společnosti, vzniklá třeba jako reakce církevních kruhů na osvěcenství, či jako reakce feudálně aristokratických a agrárních tříd na francouzskou revoluci, na liberalismus a vzestup buržoazie v prvních dvou třetinách 19. století, a asi sem patří i to, co bylo v dějinách umění pro svou protiosvěcenskou a protiklasicistní orientaci nazýváno "konzervativní romantika".

Pro tento konzervatismus byly charakteristické:

- **kritika osvěcenství**, spojená jednak s náboženským pojetím řádu světa a společnosti, jednak odmítající osvěcenskou univerzalistickou unitarizaci světa
- **protiemancipační postoje** jak ve smyslu sociálním, tak etnickém
- **odpor k liberalismu, socialismu i nacionalismu** jako hlavním ideologiím 19. stol.¹², založený nejčastěji z přesvědčení o transcendentní povaze řádu světa a hierarchie společnosti
- odmítání demokracie a důraz na elity z rodu (příp. z majetku).¹³

b) autonomní konzervatismus

Asi vůbec nejslabší zastoupení má u nás nepochybně to, co lze z Huntingtona vyvodit jako typ **autonomního**, (resp. integrálního) konzervatismu, tj. takový kon-

zervatismus, který není ani historicky, ani sociálně nebo etnický bezprostředně spojen *se zájmy nějaké určité skupin a který ani nemusí být nutně vázán na zvláštní historické konstelace. Tento konzervatismus, "... představuje svěbytný systém všeobecně platných idejí... a univerzálních hodnot..."* [srv. Huntington: 454-5], k nimž by bylo ve středoevropském prostředí asi nutné připojit také "kontinuitu" vývoje a "hierarchii sociálních vztahů".

Jedná se o takový konzervatismus, který takřkajíc:

- angažuje celou osobnost, což zároveň znamená, že se projevuje závaznou **hierarchií** určitých hodnot, zvláštním pozitivním vztahem k minulosti, k tradicím i k náboženství (proti heslu francouzské revoluce volnost - rovnost - bratrství staví konzervatismus jak známo heslo *Bůh - vlast - řád*)
- je spojen s představou **jedinečnosti** získaného poznání a **neopakovatelnosti** individuální i kolektivní zkušenosti
- spočívá na požadavku **stability** politických, sociálních, ekonomických a kulturních orientací
- **není** jednostranně **situacně podmíněn** a který, což považují za důležité
- zároveň vykazuje vysoký politicky integrační potenciál a proto může vystupovat jako **integrativní ideologie** jednotlivců, určitých skupin i celých sociálních vrstev, jako ideový tmel jejich jednání a orientací. A také, což se mi ovšem zdá určením poněkud nejednoznačným
- který je schopen vytvářet takové **institute** sociálního, politického i kulturního života, jejichž působnost má v politickém životě **nadgenerační charakter**.

Jako zvláštní a v něčem problematický sklon tohoto konzervatismu je možné zmínit jeho **nedůvěru k teoriím** společnosti jako něčemu pro konkrétní jednání vždy nedostatečnému a svévolnému, jako něčemu, co nakonec vždy rozkládá stabilizované formy lidského soužití.¹⁴ Východiskem je zde konzervativní přesvědčení, že teorie musí být v poslední instanci podřazeny pro život dostačujícím ctnostem jako je "statečnost", "soudit", "sounáležitost", "očividnost" atp.

Sociologickým tajemstvím integrálního konzervatismu ovšem nejsou ani tak hodnoty a tradice, ale zejména tvorba a schopnost kulturně, politicky i hospodářsky udržovat formální i neformální instituce stávající společnosti.

To je důležité mimochodem také proto, že důraz na stávající instituce umožňuje odlišit jeho - u nás časté - zaměňování s **konzervatismem ideologickým** (respektive doktrinalizovaným), tj. takovým konzervatismem, který ve skutečnosti nemá co konzervovat, ale který pouze doktrinálně přejímá hodnoty a ideje, které organicky vznikly jinde, z historicky odlišných kulturních, hospodářských a politických konstelací, tedy z nevlastních tradic. Konzervatismus tak ztrácí nejen svou jedinečnost, ale zejména své přirozené sociální tělo, a tím i možnosti dalšího růstu. Stává

se čímsi jen partikulárním a nahodilým a v této souvislosti je možné jeho touhy charakterizovat jako jen jinou podobu sociálně inženýrských choutek, které on sám chce kritizovat u jiných. O programatickém konzervatismu platí to, co kdysi G.W.Friedrich Hegel namítal ideologiím restaurativním, jejich touha po obnově resp. uchování starého a původního trpí elementárním rozparem, že totiž do svého obsahu přijímá to, co ve svých předpokladech popírá. Konzervativní obsahy politiky pak nejsou výsledkem konzervace toho, co předtím účelně a organicky vzniklo, ale pouhým přesazováním odjinud, nebo dokonce politickou manipulací [srv. Ritter, 1977: 201] a tedy něčím, co dokonce může připomínat sociální inženýrství.¹⁵

c) historický konzervatismus

Na tomto místě charakteristiky konzervatismu je pak možné položit si otázku, zda by se za autonomní typ konzervatismu neměl považovat také historismus 19. století vůbec a český tzv. **historický realismus** (jakožto zvláštní druh historismu) zvláště s kterým se na přelomu tohoto století u nás setkáváme na teoreticko metodologické pozici Gollovy školy a zejména v politických přesvědčeních některých jejích příslušníků.

V historicistní perspektivě výkladu událostí se obecně jedná přinejmenším o konzervatismus spontánní, tj. o konzervatismus sice jakoby samovolný, ale v něčem s vnitřní nutností vyplývající z intelektuálního provozu historického poznání samého.

K rozhodujícím rysům tohoto konzervativního historismu mimo jiné patří svébytný způsob **kritiky osvícenství**, přece jen poněkud odlišný od kritik osvícenství v konzervatismu aristokratickém, neboť byl silněji založen v přesvědčení o jedinečnosti národa a "individuální kauzalitě" jeho vývoje. To stavěl proti univerzalistickým a unitarizujícím ambicím osvětského rozumu, jak je zejména na konci 19. století rozvíjela zejména sociologie a sociologizující dějepisectví např. Karla Lamprechta, Kurta Breysiga a dalších.¹⁶ Podle historismu proti sobě uměle stavějí pojmy "národ" a "společnost", což údajně vede ke znehodnocování tradice a jednoty dějin, otázek původu i lidské niternosti, jedinečnost osobní zkušenosti i národní kultury, především ale vtlačující individuální povahu vývoje a událostí do abstraktních protikladů pokroku a reakce. V nedůvěře ke zvětčující racionalitě osvícenství, svou povahou čistě účelové, tzn. budované především na rozvaze o přiměřenosti prostředků zamýšleným cílům jednání, měl spontánní konzervatismus historismu sklon k racionalitě hodnotové, tj. takové, která odmítá diskutovat povahu cílů, totiž jejich ideální (nadindividuální a nadčasovou) platnost či transcendentní povahu, a hledá pouze vhodné prostředky pro jejich uskutečnění.

Oproti sociologizujícím a emancipačním, z osvícenství pocházejícím pojmům *občan, zájem, třída a společnost*¹⁷ zdůrazňoval historismus pojmy *individuum, rodina, národ a stát*. Oproti pojetí společenské změny jako pokroku a distance od

předchozího viděl historismus změnu především s ohledem na prvky její vnitřní kontinuity¹⁸ s novou situací a zejména s ohledem na organický charakter celku.

V našem kontextu se mi zdá zvlášť nutné zdůraznit historicistní vyzvedání pojmu národ, nikoli však pouze v nacionalistickém smyslu, nýbrž jako jedinečného historického jsoucna, které je (třeba jako nositel tradic, politických zájmů a jako opora platnosti institucí) více než pouhou sumou svých částí. Zároveň vyzvedal historismus národ jako organickou kategorii, umožňující - podobně jako třeba pojem státu - sjednocovat jednotlivé a často nahodilé historické události do srozumitelných souvislostí vlastní identity, tradice a politických dějin.

Pro historismus 19. století (resp. pro historický realismus) nejsou dějiny jen pouhou vzpomínkou a nezaujatým vyprávěním událostí, ale zároveň i závazkem. Závazkem pro přítomnost i pro budoucnost, závazkem který je třeba respektovat jak **a) fakticky**, tak **b) ideově**.

a) Fakticky - dějiny mají být respektovány jako zdroj individuální kauzality dalšího vývoje. V tomto pojetí má sice každá událost, každé dění svoji příčinu, ale tyto příčiny jsou vždy individuální, což znamená, že ze vztahu příčiny a následné události samé nelze generovat žádné obecné pravidlo (nebo dokonce nějaký historický zákon). Hledání individuálních příčin je možné nahlížet jako odvrácenou stranu historicistní ideje organického růstu a víry v možnosti zvláštních cest dějinami, a zdůrazňování individuální povahy těchto příčin se pak pro historismus stávalo rozhodujícím předpokladem pro řešení problémů kontinuity, změny a pokroku.

b) Ideově - dějiny jsou pro nás závazkem, neboť - jak to např. zformuloval ve své *Grundriss der Historik* německý dějepisec a teoretik historiografie Johan Gustav Droysen - dějiny jsou *výlučným vědomím a výlučným sebeuvědomováním* [Droysen, 1925: § 83]. V tomto pojetí historiografie nemůže znamenat žádnou pouhou muzealizaci odvanulých principů, překonaných idejí, vyprázdněných institucí a přežilých norem, ale je spíše trvalou reflexí jejich přetrvávajícího působení ve změnách. To znamená, že historiografie jako věda, nemůže-li svou znalostí odlišnosti původu a rozmanitosti průběhu být přímo alternativou ke všezjednodušujícímu (a v určitém smyslu i "globalizujícímu") rozumu osvícenství¹⁹, je nepochybně praktickou filozofií, to jest základem mravnosti. Jako taková je v nejtěsnějším vztahu k lidským jednáním, je to *magistra vitae*, učitelka života a zdroj porozumění onomu světu, který je vytvářen působením lidského ducha, a proto je historie i rezervoárem vzorů pro řešení aktuálních problémů.

Dnes je pro nás ovšem otázkou, do jaké míry je vůbec ještě udržitelná centrální představa historismu, že se dějiny, historická zkušenost a historiografické poznání samy mohou stát zdrojem pro formulaci nadhistoricky platných, věčných hodnot. Mimo jiné také proto, že filozofický potenciál této teze (o hodnotách jako produktu dějin) je v poslední instanci sekularizační, a proto podle mne protikonzervativní,

i když třeba nacionalisticky pravicový, (jak by bylo možné podrobně ukazovat např. v analýze díla německého historika Heinricha Treitschkeho).

S podobně spontánním sklonem k autonomnímu konzervatismu, jako je tomu v případě historismu, se můžeme často setkat také v ekonomické vědě, konkrétně v její národohospodářské větvi, (zdůrazňující na konci 19. století "národní hospodářství" proti "politické ekonomii" a už v názvu disciplíny vlastně stavějící pojem národa proti pojmu společnosti), dále v historickém pojetí ekonomie, pro svá ideová východiska nazývaném přímo národohospodářským *konzervativním historismem* (patří sem např. Gustav von Schmoller a skupina kolem časopisu *Verein für Sozialpolitik*), a v neposlední řadě také v tzv. institucionálním pojetí ekonomie. Totiž v takovém pojetí ekonomie, kde hospodářské procesy nejsou určovány výhradně (anebo především) ekonomickými zákony, ale hospodářskými institucemi, vystupujícími jako *obecně platné stanovisko myslí a všeobecně přijatý zvyk jednání* [Peck, 1937: 302]. Důraz se zde tedy klade také na historické, kulturní a psychologické ("mentální") předpoklady ekonomické reprodukce.

Jisté rysy Schmollerovského národohospodářského konzervatismu by asi bylo možné nalézt také u českého Schmollerova žáka, českého politika Josefa Kaizla, přinejmenším v období jeho prvního politického angažmá ve staročeské straně (Kaizl pak přešel k Masarykovým realistům a nakonec skončil ve straně mladočeské). Ale i pak u něho zaslechneme zřetelné přesvědčení o nutnosti pouze postupných změn a o nevyhnutelnosti organického růstu, jako třeba v jeho parlamentní řeči z 13. prosince 1895, kdy v obraně reformovaného českého státoprávního programu zdůraznil: "*...upustili jsme od staré romantiky passivně-politického radikalismu, která domýšlela se, že takové základné věci dají se provésti obratem ruky a že hotové jednoho krásného dne předstoupí před nás. My víme, že vývoj, který skoro staletí šel směrem protivným, nelze rázem obrátiti a restituovati, a my pokládáme za předpoklad pro náš poslední cíl řadu důležitých, velikých etap...*" [Kaizl,....cit. podle Ottova slovníku: 758]

Vzdor svému politickému liberalismu Kaizl ještě dlouho (jak např. dokládá jeho článek v *Athenaeu*) polemizoval s konceptem hodnoty, vyjadřované mírou tzv. mezního užitku, ve kterém je možné v mnohém ohledu vidět jádro hospodářského liberalismu jeho doby, a obhajoval obsahovou teorii hodnoty Schaefflovu.

d) občanský konzervatismus

Zvláštním a obtížným problémem, který je třeba na tomto místě mých výkladů zmínit, je otázka možností **občanského konzervatismu**, tj. takového, se kterým se často setkáváme zejména v analýzách politické scény v USA. Jeho původ není "aristokratický", ale naopak revoluční a osvícenský. Značnou roli v něm zároveň hrají reformační náboženská přesvědčení, případně představy "přirozeného náboženství", a také víra v univerzální platnost institucí amerického způsobu života.

Obojí se (pod nadpisem "amerikanismus") ale naopak svým evropským konzervativním kritikům zdálo rozkládat evropské hodnoty a tradice, zjednodušovat pohled na svět, podrobovat život módám, orientovat ho výlučně na konzum a lidem vnučovat pokleslou "masovou kulturu" (viz. k tomu např. mnohokrát diskutovanou Heideggerovu kritiku amerikanismu).

Americký občanský konzervatismus do své plné podoby vyrostl organicky a zůstává otázkou, do jaké míry mohou uspět pokusy o jeho transfer.

e) situační konzervatismus

Asi nejčastěji se u nás můžeme setkat s tím, co Huntington označuje jako **situčně vázaný** konzervatismus, tedy takový konzervativní postoj, který vzniká a rozvíjí se na pozadí specifické historické situace, a sice takové, ve které dochází k fundamentálnímu útoku na etablované instituce a ve kterých *subjekty těchto institucí používají konzervativní ideologii pro svou ochranu* [Huntington, 1957: 455]. Zde má konzervatismus nejčastěji jednostranně politický a do značné míry funkcionální charakter. Obecně je orientován na potvrzení stávajícího jako něčeho osvědčeného a na prosazování jeho dominantních hodnot a na jejich "zakonzervování". Situační konzervatismus je třeba ovšem odlišovat od konzervatismu populistického, pracujícího pouze s předsudky, stereotypy a náladami, vydávanými za osvědčené instituce (např. v situaci parlamentních diskusí o domácím násilí a násilí na dětech zdůrazňovat, že nějaká ta facka neškodí, což není konzervatismus, ale zatemňování problému).

Jako situačně vázanou konzervativní kritiku moderní doby lze v tomto kontextu například interpretovat Masarykův spis *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation* - česky: *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, podaný jako habilitace na vídeňské univerzitě 1878 (vyšla ve Vídni v roce 1881).²⁰

Oproti čistě kompenzačním výkladům náboženství v 19. století, navazujícím na osvícenství a vrcholící ve Feuerbachově koncepci *náboženského odcizení* a v Marxově tezi o *náboženství jako opiu lidstva*, které náboženství považovaly jen za výraz lidské bezmoci vůči přírodě a při výkladu života a smrti, pouze za medium lidských frustrací, Masaryk ve své knize o sebevraždě předjímá důležitou **integrační** koncepci náboženství, vypracovanou mladšími sociology jako byli Émile Durkheim, Georg Simmel a Max Weber. Podle nich bylo náboženství jednou z nutných strukturotvorných složek každé společnosti a jako takové vnitřním tmelem každého pospolitého života. Integrační pojetí zdůrazňuje náboženství jako to, co zakládá a odůvodňuje "zákon" soužití v pospolitosti, a zároveň zajišťuje nadindividuální platnost řádu života a světa.²¹

Přesvědčení o sociálně a kulturně integrační síle náboženství je u Masaryka nejzřetelněji vyjádřeno právě v jeho výkladech krize moderního člověka. Ve své knize

o sebevraždě se Masaryk snažil rozhodně prokázat, že poslední důvody tohoto, v jeho době nového sociálního jevu se nedají vyložit čistě z působení vnějších (přírodních a sociálních) příčin, ale že se zde především jedná o duchovní a mravní důsledky moderních *myšlenkových proudů*, projevujících se polovzdělaností, vytlačující pevný světový názor, jednotící řád, víru v Boha a zajištěné hodnoty, a tak způsobily, že zmizela stará, staletími posvěcená a obecně respektovaná mravnost, která podle Masaryka nebyla ničím nahrazena²² ...*Nynější společenský hromadný zjev sebevraždy jest následkem úpadku jednotného názoru světového, který křesťanství důsledně přivedlo ku platnosti v lidu všech vzdělaných zemí. Boj svobodného myšlení s pozitivními náboženstvími vede k beznábožnosti mas; tato beznábožnost pak znamená rozumovou a mravní anarchii - a smrt...* [Masaryk, 1999: 143].

Onen zřetelný situačně konzervativní rys Masarykových analýz krize moderní doby v Sebevraždě, který se ovšem asi stýká s principem tradicionalistickým, lze pak vidět v jeho pokusu, dávat do vzájemné souvislosti nenábožnost mas, sociální emancipaci nových tříd a moderní formy vzdělanosti, což podle Masaryka vede k *rozumové a mravní polovičitosti*, produkujícím jak *umrtvující indiferentismus*... tak *hlodavý skepticismus a ošklivý cynismus moderního člověka* [Masaryk, 1999: str. 123 a 140].

Jistě by bylo možné uvádět ještě další příklady, jak lze pojem "situační konzervatismus" použít pro analýzu některých fenoménů českého politického myšlení v tomto století. Zajímavou, jakkoli na první pohled provokativní otázkou v této souvislosti ovšem je, do jaké míry je možné charakteristiky situačního konzervatismu, případně autentického konzervatismu používat v souvislosti s komunistickým hnutím. Například nejen při objasňování rozdílů v pozicích jednotlivých politiků během tzv. pražského jara ("reformisté" versus "konzervativci"), ale třeba i pro výklad komunistického **protimodernistického** pojetí umění a kultury od zhruba první třetiny 30. let (od tzv. Charkovského sjezdu) do počátku 60. let a (jak může doložit např. Chuščevův projev o umění z roku 1963) v tehdejší Sovětské svazu ještě déle.

VI. Konzervativní intelektuálové

V různých státech sleduje konzervatismus různé cíle, píše se v Ottově slovníku naučném pod heslem "Konzervativní strana", a my bychom, s ohledem na předchozí výklady mohli dodat, že má i různé podoby. V Čechách tvoří stranu konzervativní hlavně ona část velkostatkářů, která se přidržuje programu státoprávního. V říšské radě vídeňské skupeni jsou v konzervativní stranu němečtí poslanci zemí alpských, kteří hájí zájmy církve katolické v celém životě veřejném a usilují o to, aby jí zjednali vliv na záležitosti státní [Ottův slovník naučný, 1889: 731].²³

Stejně obtížně, jako o už shora zmiňovaném Františkovi Ladislavu Riegrovi, lze jako o plnokrevném konzervativci hovořit také o jeho zeti Albínu Bráfovi. Také

Bráfův konzervatismus byl spíše situační než integrální, hlavní spojnicí s konzervatismem tvořila jeho staročeská blízkost k politickým idejím zemského velkostatku a také nedůvěra k mladočeskému nacionalismu.

Albín Bráf, jak známo, byl od roku 1882 profesorem národního hospodářství na české univerzitě v Praze a jako staročeský politik usiloval o hospodářské dovršení českého národního vzestupu, probíhajícího vlastně po celé minulé století. Bráf programově kombinoval konzervativní politická stanoviska staročeská, jejichž reprezentantem se po F. L. Riegrovi, F. A. Braunerovi v 90. letech 19. století stal. Na počátku století minulého přežíval Bráf jako poslední autentický formulátor staročeské ("státoprávní") politiky. V duchu svého politického hesla *od rovnocennosti k rovnomocnosti* usiloval v oné době o hospodářské dovršení českého národního vzestupu a programově kombinoval konzervativní politická stanoviska staročeská s tradicemi obrozenského myšlení, např. zemského patriotismu, ale zároveň i s některými prvky původního staročeského liberalismu.

Bráfův situační konzervatismus nechtěl důvěřovat zdánlivě samozřejmé závaznosti a vypovídací hodnotě "kolektivních" a komparativních pojmů (civilizace, společnost, industrializace, modernizace atp.) sociologického pohledu na skutečnost. Proti argumentům o racionalizační síle a údajné obecnosti objektivní nutnosti a pokroku vyzvedal (podobně jako "český historický realismus") jedinečnost skutečnosti a její historický původ, prožitky hodnot a síly tradice, či - jak Bráf sám říkal - pouze *objektivnost ze šetrného zřetele k historickému původu a vývoje věcí plynoucí...* [Bráf, 1922, 16]. Bráfovo myšlení bylo nanejvýš konkrétní a také "nereflexivní", zdůrazňovalo "očividnost" a vazbu na osobní zkušenosti; bylo nesené přesvědčením o důležitosti sociálních a kulturních rozdílů mezi lidmi. Z této pozice odmítal nejen mladočeský liberalismus, rozkládající tradiční hodnoty, spíše doktrinnální než praktický a údajně *slepý vůči sociálním poměrům a dění okolo nás* [Urban, 1982: 283], ale zejména stejně rozkladně působící radikální mladočeský nacionalismus, jakkoli Bráf sám dal českému tzv. hospodářskému nacionalismu asi výraz nejjednoznačnější.

Albín Bráf byl - podobně jako jeho už shora zmiňovaný žák Josef Kaizl - ovlivněn zvláštním **sebevědomím** konzervativního hospodářského historismu Gustava von Schmollera, usilujícího nejen o kontinuitu vývoje, o uchovávání tradovaných hodnot a individuálních výdobytků konkrétního vývojových procesů v nejrůznějších oblastech. Zároveň od něj přebíral také přesvědčení o historické nutnosti takové stabilizace sociálního a politického života, která by **neodmítala budoucnost** a byla schopna integrovat výsledky pokroku zejména vědy a techniky a která by rozšiřovala a prohlubovala blahobyt pokud možná **všech vrstev** národa, což byl nepochybně motiv patriarchální, přebíraný z konzervatismu aristokratického. Snahy o intervence do společnosti a konkrétní návrhy opatření v oblasti sociální politiky tímto směrem sice vynesly Schmollerovi výtku "katedrového socialismu", nicméně

připomínají jeden důležitý a často zapomínaný prvek tehdejšího konzervatismu, totiž jeho aktivní vztah k budoucnosti a pokroku, že totiž dobro se má nejen uchovávat, ale také vytvářet a přijímat.

Jak o tom svědčí jeho *Listy politického kacíře* [Bráf: 1902]²⁴, Albín Bráf se v tomto duchu - sice se zpožděním, nepochybně však v paralele k Masarykově *České otázce*, především v nevyslovené distanci od Masarykova programu *nepolitické politiky* - pokusil o vlastní originální výklad obrození a o vytýčení vlastního programu pro nejširší českou veřejnost. Oproti Masarykovi položil Bráf (podobně jako před ním Josef Kaizl v *Českých myšlénkách*²⁵) při formulaci tohoto programu větší důraz na hospodářské a společenské skutečnosti národa, a svůj výklad promyšlenějšího a intenzivnějšího českého uplatnění v samosprávných orgánech podložil požadavkem výchovy a budování kvalifikovaných elit a národní inteligence jako jejich centra: *Na ten čas i nejlepší státoprávní politikou je vnitřní práce národní ve všech oborech kultury duchové i hmotné k utužení a rozmnožení váhy a moci národa...* ([Bráf, 1902], citováno podle [Štaif, 2001, rkp.:5]). Jakkoli se na první pohled intence Bráfova pojmu "vnitřní práce národní" (zaměřené na "sociální opoždění" způsobené nepříznivými historickými okolnostmi, na "hospodářské rozdíly" mezi Čechy a Němci v českých zemích) a Masarykovy "drobné práce pro národ" (jako především kulturní socializace Čechů) mohou zdát podobné, neměly by se přehlédnout rozdíly jejich směřování konzervativního (vůdčí role elit) a demokratického (socializace vzděláním).

V souvislosti s diskusí teze o *historismu* jako *spontánním konzervatismu* jsem zmiňoval *historický realismus* Gollovy školy. V této méně časté charakteristice filozofických základů historického a politického myšlení zejména Jaroslava Golla a Josefa Pekaře se chce zdůraznit, že významy historických jevů nebyly pro oba ničím jen badatelsky zkonstruovaným za účelem propojení disparátních dat, žádným subjektivistickým **osmyslováním dějin** z hlediska ideových či politických zájmů přítomnosti, ale naopak něčím, co svůj význam v sobě obsahuje jako zvláštní substanci a co vůbec vytváří předpoklady pro vědeckost historické vědy. To pak odůvodňovalo zásadní odpor proti *jednoduchým formulím* [Marek, 1991: 283] při výkladu historických jevů, což byla tendence, již pro Pekaře reprezentovali ve sporu o smysl českých dějin zejména T.G. Masaryk, J. Herben, E. Rádl a J. Slavík.

Nejvýraznějším reprezentantem českého autonomního konzervatismu jako integrálního nároku na osobnost, život a dílo se mi zdá být právě Jaroslav Goll. Projevuje se to v celé jeho biografii. Pocházel ze zajištěné rodiny patřící do vyšší střední vrstvy, své vzdělání prohluboval studii v Německu a Anglii, prošel zajímavou zkušeností s vedením zahraniční politiky jako vědecký sekretář vyslance Spojených států v Berlíně, historika George Bancrofta. Od mládí Gollovi jako historikovi a pozorovateli politického života imponovala aristokracie a aristokratický konzervatismus vůbec. Později se Goll projevoval neskrýva-

nými výhradami proti egalitářské demokracii, proti všeobecnému hlasovacímu právu a odporem proti všemu radikálnímu. Důvěrný styk badatele s minulostí přirozeně vedl k tomu, že usiloval, aby se z ní zachovalo co nejvíc pro budoucnost. Goll byl asi nejpersvědčenějším vyznavačem české *pozitivní politiky* (ta ovšem hrála po určitou dobu značnou roli také u T.G. Masaryka, Karla Kramáře a Josefa Kaizla), tj. takové politiky, která vycházela z austroslavistického přesvědčení, že vývoj českého národa může být nakonec zabezpečen pouze v rámci silné rakouské říše (jako reprezentanta silné Střední Evropy), a že tomuto faktu musí jít česká politika vstříc jak ve svých požadavcích, tak také ve svých ústupcích. Goll nevěřil, že by státní útvary, potvrzované a stabilizované staletým vývojem, měly zanikat, nepřál si to a bránil se tomu. Stále více a stále častěji mu proto vadilo, že česká politika opouští svá tradiční témata a trvalost ideje mu byla důležitější, než v praxi většinou silnější moc a zájmy. Neznamená to, že by si Goll třeba neuvědomoval rozkladnost nacionalismů, destruktivní potenciál velkoněmectví nebo i kritickou situaci rakouské společnosti a státu před první válkou, ale perspektiva jeho kritik byla orientovaná na víru v zažité formy, na kontinuitu a stabilitu.

Např. v roce 1903 si poznamenal: *Němci se stávají nesnesitelnými svými pretensemi a svou arogancí. To nemůže než konečně Rakousko zničit. Jim se nic nestane. Ale co bude s námi? A o rok později: Mně se zdá, že na všech stranách stojíme před těžkými nerozřešitelnými otázkami, před velkými převraty... skoro všude a ve všem. Mezi politickými převraty bude katastrofa Rakouska. To již nebude lze zachrániti ani konstitucí, ani absolutismem, celý vládní aparát je prohnitý...* [Marek, 1991: 272].

Zvláštní význam pro Gollův konzervatismus měla jeho blízkost ke koruně: v roce 1906 se (spolu s Emilem Otto a Albínem Bráfem) stal domácím učitelem českých dějin následníka trůnu, pozdějšího císaře Karla I., jehož politiku po nástupu na trůn během války s jistými sympatiemi sledoval. Goll odsoudil manifest spisovatelů ze 17. května 1918 a 28. říjen byl pro něho dnem definitivní porážky všeho, v co věřil.

Některé podobné myšlenky nalezneme také u Gollova žáka Josefa Pekaře, nejsem si však jist, do jaké míry o něm lze hovořit jako o reprezentantu konzervatismu v silném slova smyslu, nebo dokonce autonomního konzervatismu (jak by se to zdálo vyplývat např. z úvah Petra Pitharta [Pithart, 1997: 123 - 146]). Pekař byl vnímavý k fungování formálních institucí a chápal dobře sociální i historickou roli církve a šlechty, ale lidsky i mentálně stál přece jen jinde. Také jeho historismus byl ve srovnání s Gollovým zřetelně pragmatický. Pekař např. nikdy nepřistoupil bezvýhradně na Gollovo jednostranně legalistické pojetí politiky, i když zdůrazňoval nutnost její historické kontinuity (požadavky státoprávní, odpor k centralismu, nutnost federalizace a umírněné demokratizace), jakkoli si byl zároveň dobře vědom radikalizace českých požadavků v souvislosti s ...*ruskou revolucí a i projevy*

Wilsonovými [Pekař, 1930: 533]. Pekařovy argumenty proto byly spíše politicky realistické než konzervativní. Pekař např. nikdy nevěřil, že by *Anglie a Francie svolila k úplnému rozbití Rakouska* a že *zájem obou mocí bude spíš Rakousko, od Německa odtržené, zachovat...* [Pekař, 1930: 535].²⁶ Jen na okraj připomeňme, že podobná stanoviska spojenců opravdu existovala, a že dokonce přežívala i na mírové konferenci a po ní, což dokládá např. Peroutkovo *Budování státu* v kapitole *Snahy o konsolidaci střední Evropy* [Peroutka, 1936: 2259 - 2263].²⁷ Šlo přitom o obavy podložené argumenty o rozkladu stávající ekonomické infrastruktury a zároveň i pochybnostmi o možnostech bezproblémového etnického soužití v nástupnických státech. Ostatně strach z velkomadžarské politiky a z možného obnovení habsburských ambicí ve střední Evropě ostatně přežívaly v české politice ještě hluboko do 30. let.

Už dobříšský redemptorista Konstantin Miklík počátkem 30. let poukazoval na to, že Pekařova kritika Masarykova výkladu husitství a českého bratrství je vlastně založena na odnáboženštěném, Miklík přímo říká *liberalistickém* pohledu na svět. Pekař podle něj katolickou církev respektuje jen jako politickou sílu a kulturní instituci, ale nikoli jako poslední autoritu a jeho kritika husitství přichází ze sféry státních zájmů, případně z politiky, ale není záležitostí víry.

Mnohem větší roli než katolicismus hraje u Pekaře, jak známo, myšlenka národa a jeho nacionalistická obrana českých dějin, a také jeho spíše pravicové než konzervativní pojetí úlohy elit. A s prohlubujícím se věkem se k tomu stále zřetelněji připojují antisemitské charakteristiky obecných tendencí evropské politiky.²⁸

Historická zkušenost je Pekařovi východiskem, je sice pojednávána konzervativně, ale má tendenci se ideologizovat. Připomeňme znovu Miklíka: *Pekař je od mnoha let nadšeným kazatelem "národního" smyslu českých dějin. Není mou věcí reprodukovat veškerou nádheru a tklivost Pekařova filozoficko dějinného epilogu jeho polemiky s Masarykem, ... epilogu, který je s to strhnout u vytržení i lidi rozvázné. Řeknu toliko, že pro člověka znajícího vyšší božstvo, než je národní kolektiv, není vše to, co Pekař o národním smyslu hlásá, věcí evidentní, jinými slovy: není to čerpáno z historie...* [Miklík, K., 1995: 718].

Zvláštní kapitolu českého politického myšlení představuje středostavovsky orientovaný agrární politik Antonín Švehla, často difamovaný pro svůj pragmatismus, ochotě k mimoparlamentním dohodám a kabinetním jednáním i pro svůj někdy až cynický realismus hodnocení politického provozu. Nicméně obratný vyjednaváč a taktik moci, oceňovaný jak Masarykem, tak příslušníky "budovatelské generace" první republiky (F.Peroutkou, K.Čapkem a dalšími). Švehlovy neteoretické, spíše ze znalosti tradice, mocenských konstelací i individuálních a skupinových mentalit vycházející, politické postoje a jednání by bylo možné v řadě případů charakterizovat jako spontánně konzervativní, usilující o řád a kontinuitu, citlivé k významu institucí. Ustupovaly často do pozadí ve prospěch dosahovaného konsensu při Šve-

hlových politických jednáních a v jeho mocenských hrách. Výsledky pro něj byly vždy důležitější než doktríny.

Je samozřejmě otevřenou otázkou, do jaké míry je možné jako konzervativní hnutí vykládat **integrální nacionalismus** politiků jako byli Karel Kramář, Lev Borský, Viktor Dyk či Jan Svatopluk Machar (srv. [Pithart, 1983] a [Čechurová, 2000]). Podle mne se zde ale jednalo o postoje v první řadě nacionalistické a pravicové, konzervativní byly nanejvýš jen situačně (ve shora uvedeném smyslu).

Zřetelněji, než v případě integrálních nacionalistů, je ale o českém konzervatismu a konzervativních intelektuálech možné hovořit v souvislosti s postavami českého **kulturního** a **politického katolicismu**, jehož nejvýraznějším reprezentantem byl bezpochyby Jaroslav Durych. Tento konzervatismus nebyl jen situační, měl evropské pozadí, nicméně v duchovním koncertu první republiky (s výjimkou jejího konce a s výjimkou druhé republiky) hrál celkově přece jen menší roli.

Na jedné straně je možné přibližovat postoje katolicky zabarveného konzervatismu, který Durych reprezentoval (zejména jeho vidění jednoty českých dějin) k výkladům Josefa Pekaře (s jeho poukazem na destruktivní momenty husitského hnutí) a také k Pekařovým kritikám Masaryka (což pak za druhé republiky do podoby pamfletu shrnul a extrapoloval např. Rudolf Voříšek²⁹). Durych je silnější než Pekař ve svém katolickém obrazu českých dějin³⁰ i vztahem k církvi, která je pro něj byla institucí především spirituální a teprve pak, jako u Pekaře, institucí historickou. Jistou podobnost je možné konstatovat i s ohledem na Pekařova politická stanoviska. Na druhé straně ale nelze zcela přehlédnout občasnou, i když spíše nahodilou blízkost některých Durychových argumentů k pozicím integrálních nacionalistů, od který se ale zase odlišoval povahou svého neliberalistického intelektuálního východiska.

Patriotismus kulturního a politického katolicismu, jež Durych ztělesňuje, žil totiž z jiných zdrojů. Jeho nejvlastnějším základem byla katolicky založená kulturní kritika, tak jak se pěstovala v druhé polovině 19. století, a která spíše než s nějakou duchovnědnou představou dějin, společnosti a kultury operovala s jejich čistě spirituálním výkladem. Důležitou se pak pro tuto perspektivu ve druhé třetině 19. století stala na jistou dobu idea vzdělců (kleriků) jako zvláštní třídy, jejíž rozhodující jádro tvoří kněžstvo. Konzervativní potenciál platonismu, a z něj vycházejícího přesvědčení o nutnosti nadvlády vzdělců nad světem, rozvíjel tímto směrem na konci 20. let minulého století ve své *Zradě vzdělců* francouzský katolický myslitel Julien Benda [Benda, 1932].³¹

Ve svých kritikách české intelektuality přibližně ve stejné době jako Benda psal např. Jaroslav Durych: Po světové revoluci, tedy po tom, co se událo v souvislosti s výsledky první světové války, ...starý aristokratický názor o vyvýšenosti intelektu musil padnouti, intelektuální aristokracie zanikla před intelektuální demokracií. Dříve se intelekt díval z výše, aby měl přehled jako s ptačí perspektivy; nyní je střed

intelektu umístěn ve středu dnešní politiky životní, ve středu revoluce, aby byl účasten přijímání zpráv ze všech míst a mohl se podle nich ustáliti se zdokonalovanou poddajností a přizpůsobivostí. Starý intelekt byl konzervativním krunýřem, revoluční intelekt je moderním jádrem v hloubce... [Durych, 1928: 200].

Důležitou složkou se zde v prvorepublikových katolických kruzích stávala nedůvěra ve výsledky i možnosti české (resp. československé) národní revoluce a až k barokním formám zbožnosti se navracející tradicionalismus, pro které byl aktivistický nacionalismus nebo i přímo šovinismus integrálních nacionálů nepřijatelný.

Každý národ si udělal to, čeho měl zapotřebí, psal např. Jaroslav Durych v roce 1931. Nemáme mrakodrapů a amerických silnic prostě proto, že jich dosud nepotřebujeme, jako zase země, která do omrzení je nám předkládána za vzor, postrádá spousty věcí, potřebných ke kultuře ducha, ke které dosud nedospěla. Máme vše, čeho je nám třeba; to zní krotce a všedně. Ale máme i vše, čeho nám bude třeba, třebas to není v inventáři úředním, jest to přece, a za to tím jistěji, v inventáři duchovním a v našich srdcích... [Durych, 1931: 14].

Na druhé straně ovšem nelze přehlédnout, že s nějakou vlastní, svébytnou a rozpracovanější představou politického a společenského života se v tomto okruhu katolických intelektuálů nesetkáme, jejich konzervativní stanoviska byla především kulturně kritická. Výrazná distance od moderní kultury i reality první republiky neumožňovala formulovat žádný integrativní zájem, jež by směřoval do politické sféry a nabízel nějaký zřetelný výklad politické budoucnosti.³²

A na úplný závěr dovoluji otázku, již je zde ale možné pouze formulovat, totiž, zda lze vůbec hovořit o existenci (a možnostech) českého konzervatismu po druhé světové válce, v situaci, v určitém smyslu nikoli neprávem označované jako dokončení české nacionální a sociální revoluce, situace nesené zároveň do značné míry Benešovou vírou, že kapitalismus se bude socializovat a socialismus se bude demokratizovat. Odpověď by však překračovala zadání a zejména rozsah této stati.

¹ Na tomto místě nelze ovšem nepřipomenout, že podobné problémy lze konstatovat i s českým liberalismem, který byl od počátku (ostatně podobně jako v Rakousku a Německu) spojen se silným nacionalismem. Výraznou a v mnohém až dodnes přežívající podobu dali liberalismu mladočeši. Naproti tomu prvorepublikánský liberalismus "budovatelské generace", (Peroutka, Slavík, Stloukal, Čapkové atd.) v Masarykově duchu nadřazující "demokracii" nad pojem "svobody" a zdůrazňující mentální zakotvení svobodomyslné tolerance se tak výrazně neprosadil.

² Srv. k tomu např.: Epstein, K., 1973: *Die Ursprünge des Konservatismus in Deutschland. Der Ausgangspunkt: Die Herausforderung durch die Französische Revolution 1770 - 1806*, Frankfurt/M u.a.

³ Srv. k tomu např. práce Joachima Rittersa, a jeho žáků Hermann Lübbeho, Odo Marquarda, Robert Spaemanna, Günthera Rohmosera a dalších.

⁴ Jen na okraj lze zde upozornit, že v zásadě podobný protiklad ve výkladu člověka je možné v mnohém ohledu konstatovat už v rozdílu Platónova a Aristotelova pojetí: Aristotelův *antropos fysei*

zoon politikon je člověk přirozeně společenský a rodí se do jazyka a společenství; stát je jeho přirozeným živlem, a - máme-li extrapolovat - sférou kultivace a socializace; lidská svobodná vůle je nepochybná, produktivní a v zásadě pozitivní, protože je přírodní daností, (darem božím).

Naproti tomu u Platóna stát nevzniká z důvodů přirozené lidské pospolitosti, ale ze slabosti jednotlivce, z jeho metafyzické nedokonalosti, z jeho možné špatnosti a z potřeby to vše zkázat: politikou, výchovou, institucemi. Z tohoto hlediska je Platónův stát (vyložený zejména ve spise *Zákony - Nomoi*) možné interpretovat nejen popperovsky jako prototyp totalitarismu, ale vlastně i liberalisticky, jako pravzor autoritářského budování institucí, jako živel společenských hierarchií a jako formu patriarchálního konzervatismu (viz třeba církevní hierarchii, důraz na tradiční instituce, organizaci života a výchovy atp.), jež je údajně třeba ve jménu individuální svobody odmítnout.

⁵ Jinými slovy: Ukazuje se velice zřetelně, že politická, ekonomická, právní atd. transformace jednotlivých zemí reálného socialismu vykazuje právě tak podobnosti jako relativně odlišné výsledky; a zároveň produkuje některé specifické problémy, a to vzdor jednoznačné univerzalitě motivů, orientací a cílů transformace.

⁶ To pak otevírá zajímavé možnosti komparace tohoto konceptu třeba s tezí Maxe Webera o významu protestantské etiky a jejích hodnot pro vznik moderního kapitalismu [srv. Weber, 1998: 172 - 245].

⁷ Pro naše účely nejzřetelnější definici společenských institucí najdeme podle mého názoru u Samuela Eisenstadta. Společenské instituce v jeho pojetí *jsou svěbytnými ohnisky společenského řádu. Takováto ohniska má každé uspořádání společnosti, a každé ohnisko označuje fundamentální a universální problémy veškerého společensky organizovaného života. Je třeba vyzvednout tři základní aspekty institucí. Zaprvé všechny vzorce chování, které instituce regulují, se zaměřují na trvalé základní problémy společnosti. Za druhé k institucím také patří regulace chování individuí ve společnosti, a sice podle definitivních, trvalých a organizovaných vzorců chování. Konečně vyžadují tyto vzorce chování definitivní, normativní řád a regulaci. To znamená, že regulace jsou podporovány normami a sankcemi, přičemž sankce jsou legitimovány normami* [Eisenstadt, 1968: 409].

⁸ Je například možné uvažovat, do jaké míry by byl Československý vývoj po roce 1945 vyložitelný z asymetrie mezi existencí (obnovovaných) demokratických organizací a mezi slabostí (nebo dokonce neexistencí) skutečných demokratických mentalit, ochotných angažovaně bránit a prosazovat neformální demokratické instituce.

⁹ O Česích se proto hovořívá jako o národu *maloburžoazním* či *středostavovským*, což, jak poznamenal historik Jan Křen, zanechalo svou pečeť i na české kultuře, která je sice údajně *...silná v obecné vzdělanosti, ale také se silným sklonem k průměrnosti a konvenci* [Křen, 1990: 98]. Tato situace byla reflektovaná několikrát: už ve 20. letech v této souvislosti literární kritik F.X. Šalda hovořil o *plochosti* českých konfliktů a vyvozoval odtud nutnou *slabost českého románu* a filosof Jan Patočka v této okolnosti viděl důvody absence *konzervatismu* velkého stylu v české politické kultuře a o 19. století hovořil jako o etapě *malých českých dějin* [Patočka, 1980: 73].

¹⁰ Její program je možné označit jako nacionálně-liberální. Toto v něčem paradoxní sousloví má vyjádřit určitý rozpor liberálních stran a liberalistických hnutí v tehdejším Rakousko-Uhersku, kde nacionálně politické zájmy převažovaly nad obecně politickými a světonázorovými záměry. Nejblížešším spojencem mladočeské (svobodomyslné) strany totiž nakonec nebyli rakousko-němečtí liberálové (podobně zasažení nacionalismem), ale ostatní česká politická seskupení. A to je také důvod, proč ani tehdy, ani později nevznikla žádná jednotná nadnárodní liberální strana, jak by se snad od jejího důrazu na hospodářský rozvoj a občanské svobody snad dalo očekávat. Zatímco čeští liberálové požadavek občanských práv viděli téměř výlučně v souvislosti s potvrzením české etnické a kulturní identity a to pak spojovali s požadavkem politické emancipace české společnosti (přičemž se odvolávali obecně na české historické právo), pro rakousko-německé liberály byly české politické aspirace na obnovu vlastní státnosti čímsi překonaným, jen historickým ornamentem politicky jednotného Rakouska.

- ¹¹ O nepolitické politice se ovšem začalo hovořit dost dlouho před tím, než se ji Masaryk pokusil konceptuálně zachytit ve své *České otázce* a následujících pracích. K dějinám a vývoji tohoto konceptu zde z důvodů rozsahu mohu jen odkázat na svou stať *Nepolitická politika. Kontexty a tradice v Sociologickém časopise* (34, 1998, č.4) a na stať Milana Otáhalo *O nepolitické politice* (tamtéž). Pojem "nepolitická politika" se explicitně objevil jako bonmot počátkem 90. let ve vídeňském parlamentu a jeho autorem byl tehdejší ministerský předseda hrabě Eduard Taaffe. O něco později s ním začal pracovat také T.G. Masaryk, který ho ovšem s programem drobné práce a problémem malého národa převzal od Karla Havlíčka (viz poslední kapitolu monografie o Havlíčkovi z roku 1896; [Masaryk, 1997]). Havlíčka sice Masaryk považoval za tvůrce termínu nepolitika pro označení politiky nesamostatného národa [ibid.: 299, 301 a n.], poukazoval však také na Havlíčkovo ovlivnění dobovými polskými úvahami (organická práce pro národ a práce na základech národa - "praca organiczna", případně "praca u podstaw narodowych" [srv. Bachórz - Kowalczykowa, 1994: 775 - 778]).
- ¹² Na to, že tento odpor nemusel být výlučně negativistický, upozorňoval na sklonku svého života v Praze už zmiňovaný sociální antropolog Ernst Gellner v souvislosti se svými úvahami o národnostních problémech Rakousko - Uherska v poslední třetině 19. století. Gellner analyzoval tehdejší pokusy vlády oslabit dosavadní habsburský centralismus a nahradit absolutismus, a sice z potřeby žádoucí neutralizace požadavků na politickou emancipaci u ovládaných národů. Řešení viděno v podpoře jejich samostatnosti pouze regionální a podporou jejich výlučně kulturního rozvoje. V této souvislosti používal Gellner pojem "nepřímé formy vlády" (indirect rules), ve kterých nacházel možnosti i pro řešení problémů aktuálních. [srv. Gellner, 1994: 74-81].
- ¹³ Vedle toho zde vystupovala některá přesvědčení zvláštní, připomeňme např. význam, který mělo v porevoluční Francii odmítání tzv. "rozměňování feudálního majetku" tj. trvání na principu "prvorozený dědic dědí vše".
- ¹⁴ Srv. k tomu např. [Schelsky: 1975] Jedná se o tradiční konzervativní námitku, který se opakovaně stává předmětem diskusí. V nejposlednější době znova např. Ralf Dahrendorf v *Neuer Zürcher Zeitung* poukazuje na nevyhnutelnost teorií pro porozumění modernímu světu, který se stal příliš složitým, který je přeplněn fakty, jejichž souvislosti nejsou bezprostředně a jednoznačně zachytitelné ("očividné"), což se zdá Dahrendorfovi důležité zejména v epoše internetu a situaci globalizujícího se světa [Dahrendorf, 2000:82].
- ¹⁵ Tím ovšem nemá být řečeno, že neexistuje zřetelný konzervativní potenciál některých soudobých českých politických uskupení, v našem případě třeba strany lidové, zejména pokud ta se bude orientovat na perspektivu konzervování osvědčených institucí, hodnot a tradic (jako tomu bylo třeba v případě katolických intelektuálů první republiky - viz dále) a nikoli doktrinárně (principy odjinud).
- ¹⁶ Zde může být pouze připomenuto, že z tohoto hlediska by bylo jistě zajímavé nahlédnout známou Pekařovu polemiku s Masarykem o smysl českých dějin jako konfliktu historismu (zdůrazňujícího rozmanitost dob, událostí a sil) a sociologie.
- ¹⁷ Jen na okraj řečeno: se vzestupnou řadou individuum - rodina - národ - stát vystupovala ve svých konzervativních kritikách sociologie a jejich častých snah o zásahy do organismu společnosti také baronka Thatcherová.
- ¹⁸ Např. Tocqueville ve své slavné knize o revoluci a "starém režimu" ukazuje, že *revoluce, jakkoli může být radikální, nakonec přináší mnohem méně změn, než se obvykle očekává. (...) Vlastní dílo revoluce podle Tocquevilla spíše než jednoznační překonání všeho, co vládlo starému režimu, představuje naplnění - nebo dokonce definitivní potvrzení dlouhodobého procesu změn, jejichž vnitřní nutnost vznikla už dávno v předrevolučních dobách* [srv. Tocqueville, 1978: 36].
- ¹⁹ Nejznámějším problémem, který se z těchto ambicí konzervativního historismu odvíjí, je nepochybně protiklad *civilizace a kultury*, který, jak víme, výrazně poznamenal německé politické myšlení v první polovině tohoto století, mimo jiné také jako údajný protiklad "německého" a "an-

glosaského" ducha.

- ²⁰ Masarykova kniha nebyla přijata jednoznačně, zejména klerikálními, ale v řadě případů ani liberálními kruhy, předpojatě zaměřujícími autorovo téma a autorovo přesvědčení, že prý, jak později Masaryk vzpomínal v *Hovorech*, ve své knize doporučuje sebevraždu [Čapek, 1990: 95 a 100]. Jen na okraj upozorníme, že tento typ námitek se v souvislosti s Masarykem objevoval opakovaně, jako by ten, kdo se pokouší pojmenovat nebo i řešit problém, měl být zodpovědný za jeho existenci.

- ²¹ Sebevražda je tedy jedním z projevů krize moderního člověka, která je podle Masaryka spolu s krizí sociální a krizí politickou jednou z hlavních složek krize moderní doby vůbec. Na tuto sociologickou dimenzi Masarykova pojetí náboženství se většinou zapomíná při opakování jeho teze, že každá otázka mravní je otázkou náboženskou, a každá otázka náboženská otázkou mravní, tzn. náboženství u Masaryka bývá viděno jen jako nárok na osobnost, nikoli jako konstitutivní složka společenskosti člověka.

- ²² Jak si případně v padesátých letech poznamenal Jan Patočka, *na sebevraždu Masaryk nepohlíží jako na chorobu, jak se sluší sociologa, diagnostika a hygienika společenského zdraví, nýbrž ... jako na porušení ontologického řádu božského, jako na revoluci* [Patočka, 1997: 160]. Na tomto místě se mi zdá důležité položit si také otázku, do jaké míry Masaryk touto knihou předznamenává pozdější posun od dobových konzervativních kritik osvícenství ke kritikám tzv. moderního člověka a moderní doby vůbec. Např. český teolog J. L. Hromádka se Masarykův pojem "krize moderního člověka" pokusil využít pro svou interpretaci událostí druhé světové války [Hromádka, 1940: 3].

Jako konzervativní nebo dokonce i reakční se pak může zdát také další komponenta Masarykova pohledu, zřetelná např. v jeho vztahu k hodnotám starého světa. Podle liberálního evangelického teologa J. L. Hromádky se Masaryk v Sebevraždě dokonce pokoušel ukazovat, že *ruské pravoslaví i duch ruského samoděržaví a ruské vzdělanosti jsou mnohem účinnější hrází proti rozvratu moderní společnosti než západní (římské) katolictví a protestantismus... Východní, pravoslavné křesťanství prý zachránilo mystický, pokorný vztah lidské duše k věčným, nezaměnitelným pravdám...*, učinilo jednotlivce *organickou součástíkou církevního společenství* a zabránilo mu, aby se od něho odtrhl svým rozumem nebo osobním mravním sebevědomím [Hromádka, 1940: 15]. V této souvislosti je pak podle Hromádky údajně možné rozumět také Masarykově platonismu jako důrazu na vládu ducha nad světem [Hromádka, 1940:] a Masarykovu snahu o formulaci náboženského smyslu českých dějin vykládat zároveň jako zbraň jak proti modernímu subjektivismu, tak proti liberalismu i uhlířskému pozitivismu [Hromádka, 1940: 21].

- ²³ Jak známo, jednalo se o stoupence a následovníky tzv. státoprávní deklarace českých poslanců na zemském sněmu v Praze 22. října 1867 rozvíjející zásady českého protestu proti jednostrannému rakousko - uherskému vyrovnání. Deklarace se na dlouhou dobu stala nejvýznamnějším a nejucelenějším českým politickým dokumentem. Po jejím podání odešli čeští poslanci ze zemského sněmu, kam se vrátili až po volbách 29. července 1870. Hlavním reprezentantem státoprávních pozic byla nejstarší česká strana tzv. "Staročechů" (oficiálně Národní strana), stavící svůj program na českém historickém státním právu a na spolupráci s domácí šlechtou.

- ²⁴ Zde a v následujícím vděčím ve svých výkladech Jiřímu Štaifovi za poskytnutí rukopisu jeho studie *Brádvův pokus o sociální rekonstrukci české národní společnosti a národohospodářský ústav ČAV*.

- ²⁵ Kaizl odmítal Masarykovo podřazení státního a politického života životu duchovnímu, státní samostatnost samostatnosti duchovní. Obával se podcenění produktivních funkcí a sil státu, svoboda a organizace mu byly praktičtějším požadavkem než duchovní samostatnost a smysl dějin. Kaizl zřetelně cítil, že zde je kořen nejen Masarykova velmi jednostranného útoku proti národnímu hospodářství, ale vlastně i jeho kompenzačního pojetí politiky, již Masaryk později nazval politikou nepolitickou [srv. Havelka, 1995: 18 - 19].

- ²⁶ V souvislosti s obavami spojenců o stabilitu střední Evropy jako prostoru mezi Německem

a Ruskem je samozřejmě možné vidět pozdější nostalgické vzpomínání na "zlaté časy" starého Rakouska, jak jsme se s ním znovu setkali v 80. letech.

- ²⁷ Ferdinand Peroutka nás také zpravuje, že vlastně ještě v roce 1921 cítila česká zahraniční politika potřebu obhajoby *nedávno obnovené samostatnosti některých národů* střední Evropy.
- ²⁸ Viz k tomu např. poslední kapitolu jeho knihy První světová válka. Stati o jejím vzniku i jejích osudech, [Pekař, 1921] Vesmír, Praha, 1921 či jeho nedávno vydané deníky [Pekař, 2001] (Deníky Josefa Pekaře, 2001: 1916 - 1933, Vyšehrad, Praha, str. 162).
- ²⁹ Voříškova snaha poukazovat na slabiny a slabosti národního, politického a kulturního života první republiky, na zteplání a vysychání jejích duchovních zdrojů je snad nejdůležitějším příkladem naprostého zreaknění, a pomstychtivého zadostiučinění valné části stoupenců této pozice. Ve svých kritikách *Masaryka, Beneše a vítězství jejich falešného pojetí českých dějin* [Voříšek, 1939: 29] se Voříšek pomoci teze o výsostné záchranné úloze křesťanství v životě ohroženého *slabého a neduživého* (c.d. 24-25) českého národa snažil účelově zpevňovat pomnichovskou statní ideu okleštěné země a křesťanskou pokoru proměňovat v ideologii národní malosti.
- ³⁰ Přesněji řečeno obrazu dějin konzervativně - katolickému. Ten pro výklad českých dějin zdůrazňoval působení národní šlechty a církevního (i lidového) katolicismu. Rozhodujícími dějnotvornými epochami zde byly doba karlovenská a baroko; jako představitele je možné zmínit Palackého následovníky Václava Vladivoje Tomka a Antonína Rezka, dále Jaroslava Golla, právě zmiňovaného Josefa Pekaře, Josefa Hanuše, Rudolfa Voříška, Blažeje Ráčka, Zdeňka Kalistu, Bohdana Chudobu, Františka Schwarzenberka ad. Některými rysy svého působení sem patřil i Jan Patočka.
- ³¹ Jedná se o knihu, která v českém intelektuálním prostředí vzbudila poměrně velkou pozornost, a to nejen v kruzích katolických. Dokládá to např. diskuse o politickém platonismu v *České mysli* (1933/XXIX/, str. 109 - 113 a 236 - 240) mezi Zdeňkem Smetáčkem a Janem Patočkou (viz k tomu také *Filozofický časopis*, XLIII, 1995, č. 3., str. 437 - 448). Benda byl vnímán nejen jako kritik evropských nacionalismů, ale svým návratem k Platonovi a jeho požadavků vychovávat a zkázňovat člověka v univerzálním, především duchovně založeném a kleriky vedeném společenství také jako myslitel konzervativní a elitářsky protidemokratický. Z dnešního hlediska je Benda zajímavý svými úvahami o možnostech duchovního sjednocování Evropy na katolickém základě.
- ³² Což je možné ukazovat např. na (shora citované) Voříškově brožuře. Český člověk se podle něho rodí *z prožití tragiky českých dějin*, a je prý silný jen v rámci svého katolictví: *Ostatní vedlo v českých dějinách k nejistotě*, čehož dokladem jsou Voříškoví právě Masarykovo pojetí smyslu českých dějin a pojetí světové revoluce jako nutného vývoje od theokracie k demokracii, což Voříšek charakterizoval jako *laický totalismus, naprosté odbožštění světa i společnosti...* [Voříšek, 1939: 18]. Podle Voříška je *český národ ...svým postavením, svou velikostí a svými dějinami... předurčen k tomu, aby chápal význam křesťanství a jeho důsledků právě pro život národní... Je proto křesťanství i tím, co tvoří poslání českého národa v tomto světě, který bude vždy nakloněn povýšit některou z těchto (laických či světských - M.H.) skutečností na nejvyšší... a tím porušovat rovnováhu, což vždycky ohrožuje ty národy té velikosti a postavení, v jakém jsme my* [Voříšek, 1939: 29-30].

Literatura:

- Akoun, A., 1975: *Die Soziologie*, in: François Châtelet (vyd.), *Geschichte der Philosophie*, Bd. VII, *Die Philosophie der Sozialwissenschaften* (1860 bis heute), Frankfurt/M. - Berlin - Wien: Ulstein;
- Bachórz, J, Kowalczykowa, A., 1994: *Słownik literatury Polskiej 19 wieku*, , Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich;

- Benda, J., 1932: *Zrada vzdělců*, Praha: SVU Mánes;
- Bráf, A., 1902: *Listy politického kacíře*, Praha: (bez udání nakl);
- Bráf, A., 1922: *Paměti*, Praha - Karlín: Vesmír;
- Čapek, K., 1995: *Hovory s T.G.Masarykem*, Praha: Československý spisovatel;
- Čechurová, J., 2000: *Česká politická pravice*, Praha: Lidové noviny;
- Dahrendorf, R., 2000: *Theorie ist wichtiger als Tugend. Gesellschaftskritik und Intellektuelle*, in: *Neuer Zürcher Zeitung, (Literaturbeilage)*, 2/3. Dezember, 2000, str.82;
- Droysen, J.G., 1937: *Grundris der Historik* (1925), München u. Berlin: Oldenbourg;
- Durych, J., 1928: *Česká intelektuality*, in: J.Durych, Ejhle člověk, Praha, L.Kuncíř;
- Eisenstadt, S., 1968: *Social Institution*, in: *Interantional Encyclopedia of the Social Sciences*, New York;
- Galandauer, J., 1990: *Doslov*, in: T.G. Masaryk, Česká otázka. Naše nynější krize, Praha: Svoboda;
- Gellner, E., 1994: *Encounters with Nationalism*, Oxford: Blackwel Publisher;
- Gellner, E., 1998: *Podmínky svobody. Občanská společnost a její rivalové*, Praha: Centrum pro studium demokracie a svobody;
- Hanzal, J., 2002: *Josef Pekař, Život a dílo*, Praha: Karolinum;
- Havelka, M., 1995: *Předmluva*, in: M. Havelka (ed), *Spor o smysl českých dějin 1895 - 1938*, Praha, TORST;
- Hromádka, J.L., 1930: *Masaryk*, Praha: YMCA;
- Hromádka J.L., 1940: *Masaryk mezi věřejškem a zítřkem. Československý boj o novou Evropu, Jednota českých evangeliků v Americe*, Chicago, (druhé opravené a doplněné vyd., Praha:YMCA, 1947);
- Huntington, S., 1957: *Conservatism as an Ideology*, in: *The American Political Science Review*, New York, roč.51, str. 454 - 473;
- Loewenstein, B., 1995: *Manifest nepolitické politiky. Sto let české otázky*, in: *Sociologický časopis*, č. 4, str. 463 - 471;
- Kaizl, J., 1895, *Řeč v říšské radě*, in: J. Havránek, M.Sekara, M. Znoj (vyd.), *Český liberalismus. Texty a osobnosti*, Praha: TORST, 1998;
- Křen, J., 1990: *Bílá místa v českých dějinách*, Praha: Lidové noviny;
- Křen, J., 1993: *Historické proměny češství*, (původně in: *Svědectví* (83/84), 20, 1988, 575- 612, Paříž), Karolinum, Praha);
- Lemberg, H., 1969: *Die tschechischen Konservativen 1918 - 1938*, in: Karl Bosl (vyd.): *Aktuelle Forschungsprobleme um die Erste Tschechoslowakische Republik*, München u. Wien: Oldenburg;
- Marek, J., 1991: *Jaroslav Goll*, Praha: Melantrich;
- Masaryk, T.G, 1925: *Světová revoluce. Za války a ve válce*, 1914 - 1918, Praha: Čin a Orbis;
- Masaryk, T.G., 1996: *Karel Havlíček*, Praha: Masarykův ústav;
- Masaryk, T.G., 1999: *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, Praha: Masarykův ústav;
- Miklík, K., 1995: *Masaryk a Pekař o smyslu českých dějin*, in: M.Havelka, (vyd.): *Spor o smysl českých dějin 1895 - 1938*, Praha: TORST;
- Odložilík, O. 1950: *T.G.Masaryk, Nástin života a díla*, Chicago:Národní jednota čsl. Protestantů;
- Ottův slovník naučný, 1898: díl XIII, Praha: J.Otto;
- Ottův slovník naučný, 1889: díl XIV, Praha: J.Otto;
- Patočka J., 1997: *Péče o duši*, I, Praha: OIKUMENH;
- Patočka, J., 1980: *České myšlení v meziválečném období*, in: *Proměny*, 20V (1980), č.1, str. Československá společnost pro vědy a umění, New York;
- Peck, H. W., 1937: *Hospodářské myšlení a jeho institucionální pozadí*, Praha: Družstevní práce;
- Pekař, J., 1917: *Z české fronty, I*, Praha: Český čtenář;
- Pekař, J., 1919: *Z české fronty, II*, Praha: Český čtenář;
- Pekař, J., 1930: *K českému boji státoprávnímu za války*, (zvláštní přetisk z ČČH), Praha: Historický klub;

- Pekař, J., 1917: Takzvaný "*Pekařův návrh adresy českého poselstva císaři Karlovi*", součást: Slavík, 1931, str. 665-672;
- Pekař, J., 1921: *První světová válka. Stati o jejím vzniku i jejích osudech*, Praha: Vesmír;
- Pekař, J., 2001: *Deníky Josefa Pekaře, 1916 - 1933*, Praha: Vyšehrad;
- Peroutka, F., 1936: *Budování státu, Rok 1921*, (4 díl), Praha: F.Borový;
- Pithart, P., *První republika: jak ji viděla opozice*, in: *Svědectví*, XVIII, (1983), č. 70/71, Paříž, str. 271 - 314;
- Pithart, P., 1997: *Kavalír Josef Pekař*, in: E. Kantůrková (vyd.), *Pekařovské studie*, Praha: Academia;
- Ribhegge, W., 1984: *Konzervatismus. Versuch zu einer kritisch-historischen Theorie*, in: Hans-Gerd Schumann (hrsg.), *Konzervatismus*, str. 112 - 137, Königsstein: Athenäum;
- Ritter, J., 1977: *Hegel und die Französische Revolution*, in: J.RITTER, *Metaphysik und Politik*, Frankfurt: Suhrkamp, str. 183 - 234;
- Schelsky, H., 1975: *Die Arbeit tun die Anderen, Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen*, München: DTV;
- Schumann, H.-G., 1984: "*Konzervatismus*" als analytischer Strukturbegriff, in: Hans-Gerd Schumann (hrsg.), *Konzervatismus*, str.370 - 383, Königsstein: Athenäum;
- Škarda, V., 1897: *Národní strana svobodomyšlná a její program*, Praha: (bez ud. nakl.);
- Slavík, J., 1931: *Dějiny a přítomnost. Víra v Rakousko a věda historická*, in: M.Havelka, (vyd.), *Spor o smysl českých dějin 1895 - 1938*, Praha:TORST, str. 622 - 673;
- Štaif, J., 2001: *Bráňův pokus o sociální rekonstrukci české národní společnosti a národohospodářský ústav ČAV*, rukopis;
- Tocqueville, A., de, 1978: *Der alte Staat und die Revolution*, München, DTV;
- Urban, O., 1982: *Česká společnost 1848 - 1918*, Praha: Svoboda;
- Urban, O., 2003: *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století* (1978), Praha: Lidové noviny;
- Voříšek, R., 1939: *Úpadek a sláva českých dějin*, Praha: Vyšehrad;
- Vašíček, Z., 1996: *Úvodem k rozpravě o T.G.Masarykovi*, in: Z. Vašíček: *Přijetí podmínek*, Torst, Praha. (Původně pod pseudonymem Kvarda, P., 1984: "Kapitoly z dějin československé politiky. Úvodem k rozpravě o T.G. Masarykovi", in: *Dialogy*, č. 6., Paříž.);
- Žádný, K., 1983: *První republika v pojetí Emanuela Rádl*, in: *Svědectví*, XVIII, (1983), č. 70/71, str. 315 - 339;

Starorakouský konzervatismus a počátky české konzervativní politiky

Per aspera ad astra anebo naopak?

Milan Hlavačka

V roce 1891 vydal ve Vídni, mně prozatím neznámý rakouský patriot, s největší pravděpodobností aristokrat, velice promyšlený a duchaplný spis *Der Konservatismus und Oesterreichs Zukunft*, kde se bez jmenování jakékoliv rakouské strany a jakéhokoliv rakouského politika zamýšlel nad budoucností monarchie z hlediska možnosti prosazení konzervativních politických zásad. Již na první pohled navazoval název tohoto spisu zcela vědomě na stěžejní dílo zakladatele moderního rakouského politického konzervatismu a kritika předbřeznových politických poměrů barona Viktora Andriana von Werburg, autora *Oesterreich und dessen Zukunft* z počátku 40. let 19. století. Tenkrát se stalo Werburgovo dílo politickou učebnicí, a to nejen šlechtické opozice vůči metternichovskému politickému systému. Absolutistické zkosnatění již nevyhovovalo šlechtické, a ani měšťanské inteligenci, oslněné tehdy příkladem anglické šlechty, která ač šla s dobou, přesto si udržela výsadní politické a hospodářské postavení ve společnosti. Nikoliv ovšem jako politická korporace, ale jako moderní, silný sociální stav občanské společnosti, z něhož vyzařovalo osobní a politické džentlmenství, v podstatě jako jakási "zobčanštělá idea urozenosti". Tehdejší odbojní aristokrati z Čech byli fascinováni dokonalým souladem vnitřních postojů a společenského a politického vystupování v rámci neuvěřitelných možností politické angažovanosti uvnitř anglické konstituční monarchie a lokálního selfgovernmentu. Zvláště byli nadšeni anglickým modelem konzervativní syntézy tradice a pokroku. Za českého Andriana von Werburg byl tehdy považován hrabě Leo Thun-Hohenstein, především díky svému nepolitickému spisu *Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung* a nedlouho poté i jeho bratranec Josef Matyáš Thun za názory sdělené veřejnosti také v počátku 40. let 19. století v brožůře *Der Slawismus in Boehmen*.

Doc. PhDr. Milan Hlavačka přednáší historii na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a současně působí v Historickém ústavu AV ČR. Dlouhodobě se zaměřuje na české a rakouské dějiny 19. století s důrazem na vývoj české politické scény a konzervativní politiky v této době. Předmětem jeho zájmu jsou rovněž dějiny dopravy. Je autorem celé řady monografií a odborných historických studií.

Oba aristokrati v nich podpořili emancipační snahy české inteligence (a posléze rovněž Leo Thun i emancipaci Slováků vůči Maďarům), když byli napadeni ze strany mladoněmeckých liberálů. Jim, tedy mladoněmcům, překvapivě tato mladá a nečekaná národní hnutí hatila uskutečnění myšlenky politického sjednocení velkého Německa. I když argumentační výzbroj obou obranných spisů nebyla politicky příliš silná, fascinovala české publikum především propagací myšlenky, že konzervativce musí stát vždy rytířsky na straně slabšího. Od té doby uplynulo padesát let a v Rakousku se zjevil opět nový, tentokrát anonymní prorok konzervativní ideje ochrany slabšího. Náš neznámý konzervativce v 90. letech 19. století chránil, či pokoušel se chránit, ve svém stostránkovém spisu nikoliv nové národy, ale nejslabší sociální vrstvy proti liberalismu, když pateticky psal: *"Die gähnende Kluft zwischen Armen und Reichen wird immer weiter, die Anzahl der Ersteren wächst mit dem Besitze der Letzteren. Nation steht gegen Nation, Race gegen Race, Klasse gegen Klasse bis an die Zähne gerüstet im Felde. Wo früher eine Fuge war, ist heute ein Riss. Die Wissenschaft entfernt sich immer mehr von der Bildung, die Begriffe von Recht und Unrecht haben sich verschoben, die Bande der Familie und Ehe sind gelockert, Moral, Sitte und Glaube haben aufgehört der Kompass für die Menschheit zu sein. Immer mühevoller wird der Daseinkampf und immer rücksichtsloser und vernichtender wird geführt. Das Schiff ist steuerlos geworden, es irrt durch die brandenden Wogen, ein Spiel der Strömung - wohin wird sie uns führen?"*¹ Takovýto neutěšený obraz politických poměrů v habsburské monarchii a v Předlitavsku zvláště, vznikl tedy po několika desetiletích panování liberalismu. V tomto díle nenajdeme ani stopu po nějakém uznání či vyjmenování jediného úspěchu liberální doby. Liberalismus přinesl dle svého autora-patriota jen ještě větší problémy, než které byly před rokem 1848. Vždyť jeho dětmi jsou v první řadě nacionalismus a nezvládnutelná sociální, rozuměj dělnická, otázka. Anonymní spis nešetřil ostrou kritikou liberalismu, na druhé straně ale přinášel i zajímavá nová konzervativní řešení zásadních dobových politických a sociálních otázek. V následujícím textu se pokusím naznačit postavení konzervatismu v Rakousku a v Čechách a konfrontovat jeho reálný a myšlenkový vývoj s ideálními řešeními, naznačenými právě ve výše uvedeném textu anonymního autora.

Kde začít? Snad tvrzením, že v Rakousku se po roce 1848 nevytvořila silná konzervativní politická strana s vlivným politickým listem. Konzervatismus je obecně politickým principem, na kterém se velmi obtížně budují a udržují politické strany. Uznáme-li za jeho základní myšlenku postulát, že usiluje především o udržení stvořeného s ohledem k jsoucímu, a že si buduje živý vztah k současnému, pak má velmi mnoho společného s mnoha dalšími politickými hnutími, působícími v jiných stranách. Představuje tak dokonce jakousi pomyslnou diagonálu, vedenou napříč společenským a politickým spektrem, i když je vlastně neustále z této diagonály vyháněn, protože ostatní ofenzivní hnutí velmi provokuje snahou po udržení přiro-

zené a vyvážené nerovnosti ve společnosti, po udržení stávajícího pořádku, tehdy monarchie, snahou po obnovení přirozeného křesťanského vztahu mezi lidmi, láskou spíše k vlasti než k národu a samozřejmě vírou v císaře a v Boha. Jiná hnutí, například klerikalismus, liberalismus, socialismus a nacionalismus, lze časově a územně ohraničit a vymezit. Konzervatismus nikoliv. V Rakousku spíše existovali konzervativně naladěni jednotlivci, nikoliv strany. Málokterá strana měla v té době v názvu slůvko konzervativní, a když už v názvu konzervativní byla, pak byla spíše klerikální, katolická, státoprávní, anebo naopak *verfassungstreu* (věrné ústavě) nebo agrární. To, čím by se daly konzervativní strany a proudy v Předlitavsku vymezit, nebyla ani tak idea, jako spíše zcela konkrétní opora jejich politického významu a autority, a tím byly opravdu instituce monarchie a novostavovského parlamentarismu, tedy konkrétně dvoukomorový parlament, zvláště panská sněmovna, novostavovská ústava s výlučným postavením císaře a s volebními řády postavenými na kuriích, tedy s volebními třídami podle majetkového a inteligenčního censu. A k tomu také musíme samozřejmě připočíst i jistý tradiční lidový monarchismus venkovského obyvatelstva. I v rámci takto nastavených, božsky zakotvených (císař) a ústavních institucí (panská sněmovna), existovala po dlouhou dobu možnost chovat se v Předlitavsku jako moderní konzervativní strana anglického typu. Tato možnost byla naplněna po politickém pádu liberálů na přelomu 70. a 80. let a ještě předtím po spektakulárním krachu ekonomického liberalismu v roce 1873. Tato možnost spočívala ve změně volebních řádů a v rozšíření voličské základny (viz tzv. pětizlatkoví voliči z roku 1882) či v nastartování velkolepých sociálních programů ochrany nejchudších dělných vrstev sociálním zákonodárstvím nebo jinou ochranou, například reformovanou živnostenskou politikou. Rozšiřování volebního práva inovací volebních řádů však mělo pro předlitavské konzervativce také zcela jasné hranice. Nikdo z tehdejších rakouských konzervativců nepřekročil stín požadavku všeobecného volebního práva, který visel ve vzduchu již od počátku 90. let 19. století. O tomto tématu ostatně ve zmíněném spise nenajdete ani slovo.

Zatímco k zásadní změně volebního řádu rakouští konzervativci nenalezli nikdy odvahu, do kardinálního reformování sociálního zákonodárství se pustili s vervou. Nastolení sociálního smíru nápravou liberálních doktrín či zanedbání pro ně bylo velké téma. Za vlády konzervativců, sdružených kolem hraběte Eduarda Taaffeho, tedy po roce 1879, se sociální politika stala i v Předlitavsku součástí státní politiky. Regulace bídy a utrpení byla významným přínosem tohoto pestrého uskupení konzervativních sil v Předlitavsku. Konzervativci korigovali přežilí liberální, ekonomické a právní normy. Jejich novely živnostenských řádů z 80. let 19. století likvidovaly základní přehmaty liberalismu vůči kvalitní a poctivé lidské práci. Poprvé také v tomto období došlo k zásahu státu do vlastnictví výrobních statků a dopravní infrastruktury (viz. počátky postátnění železnic). Zvláště integrované sítě, jako pošty a železnice, měly sloužit vcelku a celku. Veřejný zájem byl tehdy pro-

pagován především konzervativcem, nikoliv individualisticky založeným liberálem. Za krátké vlády hraběte Sigmunda Hohenwarta, předsedy prvního celorakouského konzervativního klubu, vystupujícího pod hlavičkou Strany práva (viz. pokus o fundamentálky) na počátku 70. let a Taaffeho konzervativců, ke kterým patřily také české honorační měšťanské elity a konzervativní velkostatek, bylo více vycházeno vstříc národním hnutím a jejich jazykovým a kulturním požadavkům. Regulace byrokratizované komunikace ve prospěch národních jazyků v jednotlivých zemích, zvyšování počtu středních škol a rozdělení pražské univerzity spadá rovněž do tohoto konzervativního období let 1879 až 1893.

Dalším rysem konzervativců v Rakousku bylo uznávání autority církve především v soukromí, tedy v rodině a ve škole. Theismus byl žitým programem rakouských konzervativců. Problematictější už bylo jeho politické vyjádření. V době rozmachu přírodních věd, zavádění nadkonfesní školy a relativizace základních duchovních hodnot byla liberálně či spíše svobodomyslně naladěná veřejnost konfrontována například s vyhlášeními o papežské neomylnosti. Tím byly moderně uvažující konzervativci hnáni do dilematického ústraní. Chápali, že trend doby směřuje jednoznačně k sekularizaci. Klerikální křídlo konzervativců, reprezentované některými šlechtici a faráři, proti tomuto trendu bojovalo osvětovou činností v katolicko politických jednotách, od 90. let, kdy se víra stala také politickou devizou. Tíhu boje proti ateistickému liberalismu a socialismu převzaly s požehnáním papeže křesťansko sociální strany se značnou plebejskou voličskou základnou. Pokus kanalizovat či ovládnout toto hnutí prelátskou elitou (bratři Schönbornové) v Čechách ztroskotal. Toto hnutí šlo, zvláště ve Vídni, svou vlastní - antisemitskou - cestou. Tímto a posléze ještě podporou požadavku zavedení všeobecného volebního práva pro volby do poslanecké sněmovny říšské rady štěpilo konzervativní řady a odtrhovalo se viditelně od starorakouského konzervatismu.

Konzervativci feudálního, státoprávního a klerikálního zaměření hráli nejvýznamnější roli v českém a tyrolském sněmu. V Čechách byli reprezentováni nejvlivnějšími magnátskými rodinami, historickou šlechtou. Ideově se řadili a sdružovali kolem vídeňského listu Vaterland, jehož duchovním otcem byl majitel děčínského velkostatku hrabě Lev Thun a redaktorem Karl von Vogelsang. Tento list žil jen z finančních darů české šlechty a po dobu jednoho půlstoletí plnil úlohu sice málo čtené, zato ale významné konzervativní hlásné trouby. Původně byl podporován i těmi šlechtici z Čech, kteří se s nejmocnějšími českými tory později rozešli kvůli českému státoprávnímu programu, tedy ústavověrnými aristokraty. Čeští aristokraté vstupovali do nové porevoluční a posléze obnovené konstituční doby s pošramocným sebevědomím. Dvakrát prohráli zcela zásadní materiální a politické boje. Nejdříve za revoluce ztratili ve prospěch byrokratů správu nad obyvatelstvem, pak na začátku 60. let prohráli i svůj boj o vyčlenění velkostatku z katastru obce. Nyní se jim mohlo přihodit, že o jejich hospodářských aktivitách budou

spolurozhodovat jejich bývalí poddaní. Proto se velmi angažovaně zapojili v 60. letech 19. století do vedení obecních a okresních samospráv. Samosprávy se tak staly po roce 1865 jejich vojskem v boji proti státní byrokracii a v boji za uskutečnění největšího českého konzervativního požadavku, jímž byla restituce práv království Českého. Konzervativní šlechta se stala společně s českým liberálním měšťanstvem v Čechách strážcem státoprávního odkazu. Historické státní právo, ono německými liberály vysmívané středověké haraburdí, díky šlechtickým a měšťanským konzervativcům přežilo do moderní doby a bude jako živý princip úspěšně uplatněno v říjnu 1918. Bez tohoto největšího konzervativního, tedy státoprávního požadavku druhé poloviny 19. století a jeho šlechtických a měšťanských nositelů, by se Československá republika rodila velmi těžce.

Politickými partnery konzervativního velkostatku byli kupodivu čeští liberálové. U Palackého, u Riegrových a posléze Bráfových liberálů či u národních liberálů můžeme také hovořit o zřejmých konzervativních rysech, jestliže konzervatismus pojmem jako velmi široké spektrum politického jednání a myšlení. Hlavní náplní politické činnosti těchto staročechů bylo současně naplnění konzervativních politických maxim, která se konkrétně vyznačovala bojem proti správnímu (vídeňskému) centralismu a centralistické únorové a prosincové ústavě a proti proticírkvnímu smýšlení německých liberálů. Cítili, tak jako historická šlechta, povinnost vůči státoprávní tradici, a tím se bránili německému liberálnímu centralizovanému státu. Konzervativci tedy byli v Čechách nejen klerikály, feudály, honoracemi, ale především federalisty či autonomisty, neboť prosazovali (sice marně) historicko-politickou individualitu českého Království a její modernizované zakotvení v rámci habsburského soustátí. Když z jara 1870 přistoupila historická šlechta k Riegrově Deklaraci ze srpna 1868 jen s lehkou formální výhradou, zdálo se, že je to velký krok k vytvoření vlivné konzervativní strany v Čechách a k integraci rakouských konzervativních sil, které spolupracovaly s tichým souhlasem liberalismem znechuceného panovníka. Toto spojení zůstalo nakonec jen spojenectvím volným i díky společné prohře ve státoprávních bojích během tzv. fundamentálek na podzim 1871. Na počátku 90. let, po krachu tzv. punktací a po rozpadu staročeské strany, skončilo toto politické koaliční spojení po období desetileté vrcholné spolupráce na půdě českého sněmu a říšské rady definitivně. Šlechtičtí konzervativci poté už adekvátního měšťanského partnera v Čechách nenalezli a zůstali společensky a politicky osamoceni, i když jisté vazby k agrarismu a křesťanskému hnutí bylo u nich možné stále nalézt.

Pozice konzervativců se po roce 1900 stala obtížnou. Atributy českého politického konzervatismu se tehdy příliš neslučovaly s novými trendy doby. Rakouský a český konzervatismus byl spíše patriotický a tudíž nenárodní, autonomistický, a tudíž proticentralistický, antimasový, tudíž elitářský, antibyrokratický, tudíž samosprávný, novostavovský, tudíž nedemokratický, neslovanský, a tudíž kmeno-

vě vlašný, respektive programově neprotiněmecký a neprotirakouský. Dále byl kuriální, katolický až klerikální, monarchistický a státoprávní, avšak i z tohoto posledního politického principu ustoupili někteří čeští šlechtici pod tlakem masových hnutí a generálních stávek před první světovou válkou. Díky šlechticko honorační složce byl konzervatismus silně vázán k tradici a minulosti, z níž si ale vypěstoval odpor k rozpořbovaným masám, tedy k revoluci a k obecně českému obdivu k husitství (viz. skandál na českém sněmu kolem neumístění Husovy busty na budově nového Národního divadla v roce 1889).

Jeho přednosti byly vůči velkým dobovým politickým modlám, kterými byla především unifikace a demokratizace, jakoby nicotné a ze starého světa, neboť mezi ně patřila majetnost, nezkorumpovatelnost, noblesa, zbožnost a morálka. Česká společnost byla spíše plebejská, levicověji a rovnostářsky zaměřená a moderní a "inteligentní konzervatismus" (smím-li užít slova Tomáše Halíka) byl, a snad stále je, pro ni luxusem či cizím prvke. Její katolictví bylo už tehdy tak trochu povrchní (největší heretik českého středověku má pro ni stále neuvěřitelnou přitažlivost) a "další konzervativní hodnota, například potřeba řádu a zakotvení v něm nebyly nikdy naléhavě pociťovány, stejně jako se jí nedostávalo smyslu pro drobnou trpělivou práci pro stát" či "úcta k právu, které se jen mírně a opatrně přizpůsobuje měnícím se podmínkám". Spíše stále holduje mladočeské modle pokroku, obstrukce, poškozování státu a odboje. Snad proto ani dnes nenaleznete ve věcném katalogu Národní knihovny v Praze v Klementinu heslo Konzervatismus.

Ale zpět k našemu spisu o konzervatismu z roku 1891. Onen neznámý autor v něm nastínil velkolepý program konzervativního řešení nejožehavějších politických a sociálních dobových a nadčasových otázek. Dopředu prozradím, že k jejich realizaci jsme dospěli mnohdy teprve v nedávné době, protože se mezitím zkoušely jiné, většinou národně socialistické, socialistické a komunistické varianty. Chtěl vychovávat dělnictvo, stavět pro jeho děti školy, organizovat ho na nepřevratových základech (například píše: "věřím tomu, že sociální demokracie se jednou dostane k moci, ale nevěřím tomu, že by svůj program někdy vůbec uskutečnila"). Navrhuje budování společenské solidarity, samozřejmě na křesťanských základech, ale také na nové mzdové a daňové politice. Vyslovuje nutnost financovat velký konzervativní list. Uvažuje o nových možnostech státního kapitalismu pro některá výrobní odvětví atd.

Buďme však spravedliví: k navrženým konzervativním řešením tehdy nedošlo a dojít ani nemohlo. Jejich konzervativní nositelé byli smetení či nechali se smést z tehdejšího politického jeviště, neboť se například postavili proti rozšíření všeobecného volebního práva (viz. smutný osud Bohuše Riegra v české společnosti po jeho hlasování proti všeobecnému volebnímu právu), a také proto, že během Velké války setrvala většina z nich na loajálních a monarchistických pozicích. Na tento velký, nejen politický třesk (první světová válka) připravení nebyli. Jako by se konzervativci nikdy nedovedli orientovat ve vykloubených časech.

Per aspera ad astra, tedy mlhami ku hvězdám, byla tehdy jejich optimistická deviza, mnohdy však, zdá se, pochodovali opačným směrem. Má proto ještě program, založený na odhalování podstaty lidského konání a udržování a udržení pořádku a morálního řádu ještě v této době budoucnost? Naději masověji se prosadit?

¹ Zející propast mezi chudými a bohatými se stále zvětšuje, počet prvních roste spolu s majetkem druhých. Národ stojí proti národu, rasa proti rase, třída proti třídě, po zuby ozbrojeni v bitevním poli. Kde dříve existovalo spojení, je dnes trhlina. Věda se stále více vzdaluje od vzdělání, pojmy práva a bezpráví se proměnily, pouta rodiny a manželství se rozvolnila, morálka, mravy a víra přestaly být kompasem lidství. Boj o bytí je veden stále namáhavěji, bezohledněji a ničivěji. Loď se stala neovladatelnou a bloudí mezi vlnami narážejícími o břeh ve hře mořských proudů - kam nás povede? volný překlad: Vojtěch Belling

Význam státoprávní šlechty pro formování konzervatismu v českých zemích

Jiří Georgiev

Historik či badatel, jemuž připadne úkol zabývat se politikou státoprávní šlechty v českých zemích druhé poloviny 19. století, je poměrně záhy konfrontován s jednou, z hlediska předmětu jeho zájmu, neradostnou skutečností. Nejen v české historiografii, ale koneckonců v širší společnosti se totiž výraznou měrou projevují dvě bariéry, které vyčleňují státoprávní šlechtu z kontextu českých dějin. Máme-li tyto bariéry stručně pojmenovat, jde v první řadě o sociální a sekundárně také národnostní distanci, které do značné míry ovlivňují pojmání role aristokracie v období národního obrození a v době, kdy průmyslová revoluce vytváří nové společenské vazby.

Občanské elity, které postupně střídají aristokracii jako vůdčí sílu v politickém a hospodářském životě, vyrůstají v jiném prostředí, formovaném do značné míry odlišnými hodnotami. Navíc jde o elity, které přijímají za vlastní národnostní štěpení společnosti a neváhají vymezovat vlastní požadavky i po této linii. Tento způsob uvažování ovšem česká zemská šlechta neakceptovala a - jsouc věrna adjektivu zemská - vycházela z přesvědčení o potřebnosti chránit práva své země a pravomoci vládnoucí dynastie. Zemský patriotismus byl pro převažující část konzervativní šlechty jediným konceptem, z něhož měla společnost v českých zemích vycházet, nemělo-li dojít k destrukci podunajské monarchie. Národnostně českým občanským elitám, z nichž vzešla i převažující část historiků, byl svět šlechtických konzervativců z výše uvedených důvodů cizí, což vedlo - v lepším případě - k lhostejnosti či nezájmu historické obce o působení české šlechty na politické scéně habsburské monarchie 19. století. Současná česká historiografie by pak neměla zmeškat příležitost pokusit se bez negativistického zaujetí zhodnotit význam konzervativních aristokratů na politické scéně Předlitavska a přitom se nenechat zlákat

JUDr. Jiří Georgiev studoval práva na Právnické fakultě UK a historii na Filozofické fakultě UK. V současnosti působí jako konzultant Výboru pro záležitosti EU Senátu PČR, je odborným asistentem katedry práva Vysoké školy finanční a správní a doktorandem na Ústavu českých dějin Univerzity Karlovy. Jeho specializací jsou evropská studia se zaměřením na vývoj evropské integrace a vztah evropského a národního právního řádu. Kromě toho se věnuje dějinám politického myšlení v habsburské monarchii 19. století. Je autorem řady vědeckých pojednání v domácích i zahraničních časopisech.

druhým extrémem nekritického obdivu k "diskrétnímu šarmu" (L. Höbelt) habsburské monarchie.

Dovolte mi zastavit se ještě krátce u označení státoprávní šlechta. Nejedná se o označení výlučné - setkáváme se koneckonců také s pojmy strana konzervativního velkostatku či feudální konzervativci. Všechna tato označení přitom mají svou logiku. Zatímco pojem **feudální konzervativci** vyjadřuje zájem konzervativních aristokratů na uchování po staletí existujících a přirozeně fungujících společenských vazeb v rámci někdejších patrimonii, šlechtických panství, výraz **strana konzervativního velkostatku** připomíná akcent kladený zejména aristokraty z českých zemí na potřebu vytvoření silné místní a zemské samosprávy, která by zaručovala autoritám venkovského světa (v první řadě tedy aristokracii opírající se o významný pozemkový majetek) vliv na uspořádání veřejných poměrů v monarchii. Pojem **státoprávní šlechta** pak evokuje obhajobu jednak stavovských zájmů, ale také zemských práv Království českého vůči centralistické Vídni jakožto stěžejních bodů politického programu konzervativních aristokratů. Snad nepřetneme osu našeho příběhu tím, že již v tomto momentu připomeneme, že právě v posledním ze zmínovaných bodů konzervativní aristokraté z Království českého v praxi nejvíce ovlivnili politický život v českých zemích. Jimi do veřejného diskurzu vnesený koncept obhajoby státního práva totiž v 2. polovině 19. století převzaly (s výjimkou sociální demokracie) všechny ostatní významné politické síly v Království českém.

Jakkoli hlasy odsuzující Francouzskou revoluci lze v habsburské monarchii a potažmo i v českých zemích samozřejmě vysledovat již relativně krátce po vypuknutí zmíněné revoluce, formování skutečné konzervativní politické síly na sebe nechalo čekat poměrně dlouho. Ospalé poměry na zemském sněmu v době předbřežnové nedávaly příliš šanci a vcelku ani důvodů pro vytváření strany, která by bránila společenský řád a vymezovala se proti revolučním změnám. Zásadní změnu přináší až rok 1848. Hrozba revolučních změn tehdy přestala být teoretickým postulátem a předmětem salónních debat, ale stala se pro zemskou šlechtu reálnou hrozbou. Pokusy zrušit robotu bez náhrady a vytvořit zákonodárný orgán, který by nevycházel ze zastoupení jednotlivých stavů, ale přímo ze zastoupení občanů říše, narazil u konzervativních aristokratů na odpor. Více než jen symbolický význam mělo odmítnutí nejvyššího komořího Josefa Matyáše Thuna podepsat Františkem Palackým připravené memorandum z dubna 1848, v němž se uznávalo zrušení Obnoveného zřízení zemského a dalších zemských a stavovských privilegií. O podobě nové zemské ústavy měl dle memoranda navíc rozhodnout sbor svobodně zvolených zastupitelů.

Na druhé straně byla šlechta zjevně připravena podpořit reformy stávajícího systému. V první řadě šlo o zrušení roboty za náhradu, dále i - jak dokládá petice

13 zástupců českých zemských stavů z 1. dubna 1848 (Bubna z Litic, Czernin, Harrach, Paar, Lažanský, Lobkowitz, Schwarzenberg ad.) o zrovnoprávnění české a německé národnosti a v neposlední řadě také o rozšíření zemského sněmu o zástupce měst a velkostatkářů, což dokládá pražské prohlášení 57 členů zemského sněmu z 3. dubna 1848. Karel Auersperg, několik Thunů, Kinských a Nosticů, Vilém Wurmbrand, Zdenko Sternberg, Karel Villani či Jan Neuberg přiznávají zemskému sněmu důležitou úlohu při přípravě ustavení nového zastupitelského orgánu, který by měl být ale volen tak, aby zastupoval jednotlivé stavy (municipální města, rolnictvo, průmysl, inteligenci, umění a vědy). Jakkoli jsou zde již zřetelně formulovány body konzervativního politického programu, k ustavení nějaké organizované politické formace zatím nedošlo. Společná iniciativa Alberta Nostice (1807-1871) a Jindřicha Jaroslava Clam-Martiniče, směřující v září roku 1848 k založení zájmového svazu velkostatkářů, nebyla úspěšná.

Bachovský neoabsolutismus, který záhy nato zmrazil pokusy o zavedení konstitucionalismu v Rakousku, ostatně vytváření jakýchkoli politických programů a stran nepřál. Neexistovala ani relevantní zastupitelská instituce, kde by se takovéto programy mohly prosazovat. Přesto má však i toto období pro utváření konzervativního politického směru v českých zemích svůj význam. Byrokratický a centralistický duch bachovského neoabsolutismu, který především v hospodářské oblasti zároveň realizoval liberální program, totiž přesvědčil konzervativní aristokraty o existující propasti mezi jejich představami a směřováním státní moci. Tento rozpor se projevil zvláště výrazně ve sporech o novou podobu veřejné správy. Šlechtičtí velkostatkáři totiž upozorovali, že nejen revoluční konstitucionalismus, ale také pragmatický a byrokratický neoabsolutismus nevytvářejí prostor pro uplatnění jejich politického kréda. Klíčovým požadavkem českých aristokratů se tehdy stalo prosazení stavovské územní a zájmové samosprávy, zdola nahoru vytvářeného selfgovernmentu, který by vyrůstal z existujících institucí, vzniklých přirozeným vývojem. Výraz selfgovernment ukazuje na inspiraci v anglosaském prostředí, které ostatně od dob A. Müllera a F. Gentze představovalo pro středoevropský konzervatismus oblíbený inspirační zdroj. Británie se zdála být příkladem státního útvaru, který při svém vývoji šetřil odůvodněná historická práva a svobody. Na rozdíl od britských poměrů měl však autenticky konzervativní přístup ve středoevropském prostředí korporativní charakter. Tento typický znak středoevropského konzervatismu logicky vycházel ze skutečnosti, že stavovská hierarchizace společnosti byla v daném prostředí zcela přirozená a stavovské vědomí mělo, zvláště v aristokratickém prostředí, hluboce zapuštěné kořeny. Měla-li tedy společnost vycházet z přirozených základů, nemohla tuto skutečnost ignorovat.

Namísto importovaného francouzského konstitucionalismu, který aristokraté odmítali, mělo státní zřízení respektovat tradiční společenské struktury, nemělo být vystavěno na abstraktní představě o nejvhodnějším uspořádání státní moci.

Podobně jako v Británii, ani zde neměla být totiž ústava jakýmsi vyspekulovaným a abstraktním dokumentem, ale spíše reálným zřízením, které by vycházelo z historických dokumentů ústavní povahy, jejichž základ představovalo Obnovené zřízení zemské doplněné Novelami a Deklaratorií v roce 1640, konfirmace zemských a stavovských privilegií z 29. května 1627, pragmatická sankce, prohlášení Leopolda II. z 12. srpna 1791 a v neposlední řadě nejvyšší rozhodnutí z 8. dubna 1848, kterým panovník Českému království přiznal zákonodárnou pravomoc sněmu v zemských věcech a přislíbil zformování ústředních úřadů odpovědných zemskému sněmu. Pojem ústavy si tudíž u šlechtických konzervativců namísto moderního významu tohoto slova jako sepsaného dokumentu technické povahy ponechává svůj původní, empirický charakter, podobu v průběhu času vzniklého "kodexu norem, který zásadním způsobem reguluje zřízení a výkon státní moci a vztahy mezi státem a společností" (D. Grimm).

V souladu s požadavkem, aby samospráva jako základ svobodného státu byla vytvářena zdola nahoru, nikoli tedy "byrokratickým poručníkováním" z Vídně, se šlechtičtí konzervativci soustředili v první fázi na prosazení odpovídající obecní samosprávy. Fungování samosprávy na vyšší úrovni (zejména zemské) bylo koneckonců v době neoabsolutismu blokováno. V této chvíli vystupuje výrazně do popředí osobnost Jindřicha Jaroslava Clam-Martiniče, pozdější nekorunované hlavy české státoprávní šlechty. Ten v průběhu 50. let pochopil, že důstojnou pozici konzervativní aristokracie státní moc nezaručí. Ztroskotání původní Stadionovy představy o župních celcích, která se nakonec nedostala do obecního zřízení z roku 1849, nezdařený Clam-Martiničův pokus prosadit kontinuitu bývalých panství s novými okresy v roce 1853 a Bachův obecní zákon z roku 1859, z něhož v podstatě vyzařoval byrokratický duch státního centralismu, vedly aristokraty k novému náhledu na nutnost politické angažovanosti. Někdejší loajální dvorská šlechta i umírnění šlechtičtí opozičníci ze starého zemského sněmu se museli smířit s definitivním nástupem moderního státu založeného na liberálních principech a opírajícího se o spolehlivé byrokraty. Konzervativní politický světonázor musel přitom akceptovat nové instrumenty, které měly vést k získání odpovídajícího podílu na moci.

Boj o samosprávné tzv. statkové obvody, které by navázaly na správní funkce někdejších patrimonií a vedle obcí by představovaly základní samosprávné celky, skončil sice v první polovině 60. let neúspěchem, avšak nelze prohlásit, že by byl bez významu. Pomohl konzervativcům k profilaci vlastního politického programu a zároveň posílil v důsledku ohrožení vlastních zájmů vědomí stavovské soudržnosti. Koneckonců i nové obecní zřízení a úprava zastoupení na vyšších úrovních samosprávy i v parlamentních sborech poskytovaly díky kuriálnímu systému a principu majetkového censu šlechtě nezanedbatelný vliv. Význam aristokracie a stavovského konceptu politické reprezentace posilovalo i vyčlenění voličského sboru

fideikomisních velkostatků v rámci velkostatkářské kurie zemského sněmu a poslanecké sněmovny říšské rady.

Neocenitelnou zkušenost přineslo v období rozkladu bachovského režimu na přelomu 50. a 60. let 19. století svolání rozmnožené říšské rady, na jejíž půdě se sešly dvě, v našem kontextu pozoruhodné, osobnosti - A. Szécsen a J. J. Clam-Martinic. Koncepce historicko-politických individualit, kterou Clam se Szécsenem společně prosazovali, obohatila stávající program českých feudálních konzervativců o celorakouskou perspektivu. Dosavadní úsilí o prosazení samosprávy na úrovni statkových obvodů, okresů a konečně Království českého bylo korunováno perspektivou federalizovaného Rakouska, respektujícího historická práva všech korunních zemí. I přes to, že dosti vágní znění Říjnového diplomu, který byl konkrétním výstupem této spolupráce, bylo posléze v neprospěch konzervativců "reinterpretováno" pozdějšími liberálně-centralistickými ústavami, zůstal právě Říjnový diplom základem státoprávní argumentace konzervativního velkostatku i pro další desetiletí.

Obnovení ústavnosti v Rakousku na přelomu let padesátých a šedesátých pak vedlo i k ustavení konzervativní politické formace v českých zemích. Vznik strany konzervativního velkostatku můžeme datovat k 1. lednu 1860, kdy se zrodilo programové prohlášení, jímž šlechtičtí konzervativci ohlašují vznik nového politického periodika v monarchii - listu Vaterland. Jakkoli Vaterland vycházel ve Vídni a byl nejvýznamnějším hlasem aristokratického konzervatismu na celém území před říčkou Litavou, rozhodující roli při jeho vzniku sehrávala a pro jeho další trvání nejvíce učinila právě státoprávní šlechta z českých zemí.

Zmíněné programové prohlášení Vaterlandu z ledna 1860 prozrazovalo důkladnost, s níž aristokraté k věci přistupovali. Podle autorů tohoto dokumentu panuje od doby vypuknutí Francouzské revoluce v Evropě neklid, a ačkoli se již nebojuje zbraněmi, neznamená to konec boje ducha. Konzervativní síly musí vzdorovat pokusům odstranit Bohem daný řád a snahám o demoralizaci mravních základů systému. Bezstarostnost, neodpovědnost a krátkozrakost připravují prostor revoluci - vyklidí-li umírnění bojové pole, nechají-li se rozptýlit a nebudou-li své síly sdružovat, revoluce zvítězí. Klíčovým bojištěm se stává denní tisk a na tomto poli musí konzervativci vystoupit odhodlaně proti "francouzství", neboť to představuje dvě na sebe kauzálně navazující společenská zla. Nejprve machiavelistický absolutismus francouzských králů odstranil historicky vykrystalizovavší instituce a přirozené autority, čímž z Francie vytvořil aglomerát bezmocných a individualizovaných atomů, který snadno podlehl náporu revoluce. Správnou odpovědí na události roku 1789 není tudíž obnovení absolutismu, nový césarismus, nýbrž uznání práv a zvláštností zemí a národů (sic!) Rakouska, respektování jejich řeči a mravů. Pro silné a jednotné Rakousko je nutno zvolit takovou organizaci státu, která vychází z organicky povstavších základů pravého selfgovernmentu. Zvláštní ochrany si za-

slouží autonomie katolické církve. Jednotlivci, stejně jako přirozeným společenstvím, musí připadnout co nejsvobodnější výkon realizace vlastních potřeb - roli státu je zasahovat jako arbitr v případech objevivších se rozporů či tam, kde jde o zájmy celku. Konzervativním krédem není zachovat vše, co existuje, či dokonce obnovovat to, co přirozeně zaniklo. Konzervatismus spočívá v odporu proti silám rozkladu, v ochraně řádně nabytých práv a právního řádu vůbec.

Z července 1860 pak pochází pamětní spis, jehož autorství J. Redlich připisuje Clam-Martinicovi. Tento pamětní spis doplňuje výše zmíněné programové prohlášení Vaterlandu. Brojí proti zavedení konstitucionalismu a centralistické správy v Rakousku. Volá po federalizaci Rakouska a respektování stavovských zemských práv. Největší rány autoritě monarchického zřízení dle pamětního spisu paradoxně přivodila teorie propadlých práv, podle níž je věcí panovníka, jaká práva udělí či odebere. Na hlavu vladaře pak ovšem také padá veškerá odpovědnost. Oproti tomu opravdová ústava se musí zakládat na konsensu panovníka a stavů, přičemž výkon zákonodárné moci si nelze představit bez působnosti zemských sněmů, na nichž mají být zastoupeny stavy duchovních, zemskodeskových velkostatkářů, měšťanstva a průmyslu a konečně také stav selský. Okresní i krajská obec stejně jako zemský sněm mají být obesílány nepřímou volbou z obecních zastoupení.

Postuláty rozpracované v obou dokumentech se staly základem, z něhož mohla státoprávní šlechta Království českého v následujících letech vycházet. Podle potřeby a naskýtajících se příležitostí mohly být jednotlivé body programu střídavě akcentovány. Přiznejme si však, že jádro konzervativního programu, tedy uznání státoprávní individuality Království českého, resp. zemí Koruny české, a přiznání rozhodující legislativní role zemskému sněmu ustoupilo po ztroskotání tzv. fundamentálek v roce 1871 do pozadí. Konzervativní aristokraté museli akceptovat skutečnost, že ústavním základem života monarchie se stala centralistická prosincová ústava z roku 1867 a rozhodující úlohu v zákonodárním procesu hrála místo zemských sněmů říšská rada. Slovy prince Aloyse Liechtensteina, v Rakousku již nebylo co konzervovat, protože přirozené autority pozbyly svého významu, neboť jejich rozhodovací funkce převzal stát.

K prosazení vlastních požadavků na půdě zastupitelských sborů v monarchii bylo pochopitelně zapotřebí vytvářet koalice. Z této pragmatické potřeby také vyrostlo dlouholeté spojení konzervativních velkostatkářů s českými liberály. Zásluhou Jindřicha Jaroslava Clam-Martinice na jedné a Františka Ladislava Riegera na druhé straně se zrodila spolupráce, která postupně přerostla rámcem pouhého sňatku z rozumu. Vzájemné spojení přitom logicky ovlivňovalo orientaci obou provázaných subjektů. Zatímco Národní strana akceptovala boj za státní právo Království českého jako svou programovou prioritu, konzervativní aristokraté aktivně vystupovali na ochranu práv českého národa a financovali řadu vlasteneckých projektů. Společně zastávané cíle doplňovala i provázaná taktika obou sub-

jektů. Právě politika pasivní rezistence praktikovaná staročechy i konzervativními velkostatkáři po většinu 70. let byla ze strany mladočechů (včetně jejich umírněného křídla, k němuž patřil G. Eim) kritizována a považována za doklad příliš silného vlivu konzervativních aristokratů na české liberály. Spolupráce obou táborů však pokračovala i po návratu do celorakouského parlamentu. V rámci Českého klubu, ustaveného 6. října 1879 ve Vídni z 54 autonomistických poslanců z českých zemí na říšské radě, představovalo 12 českých konzervativních velkostatkářů druhou nejsilnější formaci po 26 staročeších. Český klub se následně stal oporou Taaffeho vlády "železného kruhu pravice".

Odhlédneme-li od politického programu a způsobu jeho realizace, zbývá nám odpovědět na otázku, které osobnosti se snažily uvést konzervativní zásady do politického života monarchie. V první řadě je nutno se rozloučit s mylnou představou, že se jednalo o jednotný šik aristokratů z českých zemí. Prakticky od počátku 60. let je patrné štěpení v řadách šlechtického tábora, kdy se vedle státoprávní šlechty formuje blok tzv. ústavověrných aristokratů, kteří, stejně jako císař, uznávali liberálně centralistickou (nejprve únorovou) a pak prosincovou ústavu a nesouhlasili se spojenectvím, jež státoprávní šlechta udržovala s českými liberály. Zvláště na Moravě byla pozice státoprávní šlechty slabá a naopak zde byla poměrně početná vrstva politicky oscilujících aristokratů tzv. strany středu, kterým se pro jejich proměnlivé postoje dostalo též přізvíska "mlhaví" (Nebulose). I mezi šlechtici, které můžeme řadit do státoprávního tábora, však nalézáme řadu osobností, které své poslání spatřovaly v kariéře diplomatické, duchovní, vojenské či dávali přednost správě rodinného majetku. Skutečné jádro konzervativní šlechty z českých zemí tak představovala spíše úzká skupina soustředěná kolem J. J. Clam-Martinice. Mezi věrné státoprávníky náleželi zejména Lev a Bedřich Thunové, Karel Schwarzenberg, Jiří Lobkovic, Robert Hildprandt, Egbert Belcredi a Clam-Martinicův bratr Richard.

Zatímco 80. léta 19. století přinesla konzervativním aristokratům příležitost ovlivňovat veřejné dění prostřednictvím vlivu, kterým disponovali v Taaffeho vládě, léta 90. jsou naopak poznamenána klesajícím významem státoprávní šlechty v politickém životě monarchie. Symbolickým projevem rezignace na samostatnější politiku je vstup českých "feudálů" do Hohenwartova klubu na říšské radě po volebním úspěchu mladočechů a rozpadu Českého klubu. Smrtí Jindřicha Jaroslava Clam-Martinice v roce 1887 strana ztratila vůdčí osobnost s mimořádným rozhledem i značnou společenskou autoritou a tuto ztrátu se nepodařilo nikdy nahradit. Z politického života se stahují i další výrazní politici starší generace - Karel III. Schwarzenberg odchází po punktacích do ústraní, Egbert Belcredi v roce 1894 umírá, pouze Jiří Kristián Lobkovic dále nese prapor státoprávní šlechty jako zemský maršálek. Pokusů o vážné hledání státoprávního řešení pro Království české se strana prakticky vzdala, občasné návrhy stárnoucího Jana Nepomuka Harracha,

opakující se posléze i s jistou pravidelností, začaly být považovány za určitou formu státoprávního folklóru.

Výraznou postavu v řadách strany představoval dále Alfred III. Windisch-Graetz, který se roku 1893 dokonce stal na dva roky rakouským ministerským předsedou. Jiný aristokrat z tábora státoprávní šlechty - Jan Ledebur - zastával pro změnu v letech 1895-1897 funkci ministra zemědělství. Nástup mladé generace je pak spojen se čtyřicetiletým Karlem Buquoyem (1854-1911), který stranu konzervativního velkostatku po Windisch-Graetzově nástupu do vládního úřadu formálně v Čechách vedl. Buquoy však svoji úlohu chápal spíše defenzivně jako obranu již obsazených zákopů. Životní osudy této generace přitom dokládají, že namísto naplňování velkoryse formulovaných cílů praktikovala konzervativní šlechta v tomto období spíše praktickou - Riegerovými slovy řečeno "drobečkovou" - politiku.

Vzestup mladočechů, probíhající takřka v přímé úměře k úpadku staročeské strany v návaznosti na ztroskotání punktací, pozici státoprávní šlechty dále podkopával. Snaha o nalezení společné řeči s mladočechy vedla dokonce k přechodnému odstěpení tzv. národních velkostatkářů od strany konzervativní velkostatku v lednu 1894. Rozkol se ovšem podařilo překonat již na přelomu let 1896/1897. Definitivní rozpad Hohenwartova klubu totiž přivedl aristokratické konzervativce jako celek ke sblížení s českou občanskou reprezentací, přičemž iniciativu v tomto směru vyvíjel jak Bedřich (Fido) Schwarzenberg, tak Karel Eduard Pálffy a Oskar Parish. O tom, že konzervativní velkostatek nadále zůstával silou, s níž bylo třeba při politických kalkulacích vážně počítat, přesvědčila české občanské politiky i skutečnost, že v devadesátých letech držela státoprávní šlechta na českém zemském sněmu 49 z celkem 70 mandátů první kurie. Dalším opěrným bodem pro konzervativní aristokraty z českých zemí byla panská sněmovna říšské rady, kde od Taaffeho dob třímala pravice prapor většiny.

Zatímco část šlechtických konzervativců přitom hledala řešení své - z hlediska politické konstelace nijak ideální - situace ve sblížení s českými liberály sdruženými v mladočeské straně, jiná část aristokratů úzkostlivě dbala na svou národnostní nevyhraněnost a při vědomí potřeby konzervativní obnovy habsburské říše, která by mohla být spojena s její federalizací, spojila své osudy s následníkem trůnu Františkem Ferdinandem d'Este. Šlo zejména o pozdějšího ministerského předsedu Jindřicha Clam-Martince, synovce slavného státoprávníka 19. století, dále o Karla IV. ze Schwarzenbergu a Františka Antonína Thuna, který se ve funkci místopředsedy v Čechách snažil po roce 1889 o česko-německé vyrovnání. S výjimkou smělých plánů, kterými se zabývala mysl arcivévody Františka Ferdinanda a jeho okruhu, není však období posledních let existence monarchie z hlediska vývoje konzervativního myšlení v řadách státoprávní šlechty příliš podnětné. Šlechtičtí konzervativci spíše vycházeli z ideového základu, který položila takřka o půlstoletí dříve generace jejich otců.

Jakkoli je samozřejmě možné přízviskem "konzervativní" označit řadu osobností i politických proudů, které působily v českých zemích, nezpochybnitelným faktem zůstává, že státoprávní šlechta představovala v našich moderních dějinách patrně jedinou významnou politickou sílu, která celou svou existencí, přirozeným zázemím svých protagonistů, programovými východisky i politickým angažmá reprezentovala takřka "ideální typ" konzervativní politické formace. Po rozpadu habsburské monarchie ani v pozdějších desetiletích již nevznikla na našem území strana, která by "slovy i skutky" ztělesňovala konzervativní politická východiska v tak krystalické formě jako právě strana konzervativního velkostatku.

Nástup moderního věku, jak dokládá W. Godsey, nemusel znamenat pro politickou reprezentaci konzervativní aristokracie naprostou ztrátu smyslu existence. Způsob vyvázání někdejších poddaných z patrimoniálních vztahů a reforma zastupitelského zřízení totiž do jisté míry respektovaly potřebu kontinuity společenského zřízení. V době trvání monarchie též vnitřní rozpor dvou koncepcí zastupitelského zřízení - tedy novostavovsko-kuriální na zemské úrovni a parlamentně-demokratické po r. 1907 na říšské úrovni - neměl fatální důsledky. Ty měl spíše druhý zásadní "nedostatek" politiky konzervativních velkostatkářů. Totiž skutečnost, že se jim nepodařilo prosadit uznání státoprávní svébytnosti Království českého, resp. zemí Koruny české v kontextu federalizace monarchie. Rakouské císařství by v takovém případě bylo postaveno na respektu k historicko-politickým individualitám jednotlivých součástí monarchie. Centralistické a následně dualistické řešení rakouské otázky, které se však v podunajské monarchii v průběhu 60. let 19. století prosadilo, představovalo nepochybně bludný kámen, jenž habsburské soustátí svedl do slepé uličky. Právě v tomto ohledu se politika konzervativních velkostatkářů jevila v delší časové perspektivě jako pozoruhodně prozíravá; právě v této otázce se vyznačovala tím, co řadě jiných politických sil v monarchii bolestně scházelo - schopností uvažovat v déledobé perspektivě, schopností povznést se nad pouhé prosazování krátkodobých partikulárních zájmů. Zde mohla česká šlechta těžit z tradičního hodnotového zázemí, solidního majetkového zabezpečení a nezávislosti na náladách širokých vrstev obyvatel.

Tato poslední výhoda stavovského zastoupení měla ovšem i svou odvrácenou stranu, která se plně projevila v době vzniku Československé republiky. Ta ostře odvrhla pozůstatky stavovského zřízení, zrušila šlechtictví a vytěsnila konzervativní velkostatkáře z politického života státu. Tehdy se jasně ukázala slabina privilegovaného stavovského zastoupení aristokracie, totiž skutečnost, že za celé období trvání parlamentní monarchie v Rakousku nevznikla v českých zemích nadstavovská, celonárodní konzervativní politická síla. Občanské elity, vyrůstající v prostředí odděleném od šlechtických vrstev, inklinovaly přirozeně k liberálním hodnotám, dělnické vrstvy k socialismu. Politické proudy inspirované křesťanskou sociální naukou nacházely ohlasu na Slovensku a částečně na Moravě, méně však již v se-

kularizovaných Čechách. Étos konzervativního velkostatku z politické scény zmizel a zůstalo tak prázdné místo, které nikdy nebylo zcela vyplněno. Viditelné známky tohoto dědictví nese česká politická scéna ostatně doposud.

Korporativní aspekty meziválečného konzervatismu v českých zemích

Vojtěch Belling

Doba po první světové válce byla ve středoevropském prostředí periodou nebývalého rozkvětu konzervativních ideových proudů a politických uskupení.¹ Přes jejich relativní různorodost jim byla z velké části společná značná radikalita, s níž jejich představitelé přistupovali ke tvorbě svých koncepcí státu a společnosti. Ne náhodou se proto již na počátku 20. let objevuje pro tyto proudy termín "konzervativní revoluce", který je také dnes přes všechny problémy s jeho definicí užíván v historickém výzkumu radikálních konzervativních idejí první poloviny 20. století.²

Jedním z charakteristických prvků těchto směrů, které se v ideové i prakticko-politické úrovni rozvíjely paralelně v meziválečném Rakousku, Německu Polsku a Československu, byl silný důraz kladený na stavovskou (korporativní) přestavbu státu a společnosti.

Představa stavovsky uspořádané společnosti vybudované na základě organicky vzniklých společenství, ať již ve formě profesních stavů (korporací slučujících zaměstnavatele a zaměstnance), nebo vyšších spirituálně definovaných jednotek, patřila od 19. století k typickým součástem romanticko-konzervativního politického myšlení pramenícího z tradice středoevropských katolických myslitelů Adama Müllera, Friedricha Schlegela či Josepha Görrese.³ Snaha o restauraci cechovního systému a hierarchické společenské struktury odvozené z emanace Božského řádu byla pak ve filozoficko-metodologické a následně také pragmaticko-politické rovině jedním z alternativních reformních modelů většiny středoevropských konzervativců ve střetu s liberálními a socialistickými modely sociálního uspořádání.

Teprve ve 20. století, především po r. 1918, nabývá však koncepce stavovsky organizovaného hospodářského sektoru, státu a společnosti role systémotvorného elementu v radikálně konzervativním a katolicko-sociálním diskurzu (o jejich podstatě a vzájemné diferenciaci se ještě zmíníme), proměněném výrazně důsledkem

PhDr. Vojtěch Belling, studoval německá a rakouská studia na Fakultě sociálních věd UK a historii na Filozofické fakultě UK. V současné době pracuje jako analytik Občanského institutu v Praze a je rovněž odborným asistentem katedry práva Vysoké školy finanční a správní. Ve své odborné práci se zabývá především problematikou dějin středoevropského konzervatismu a politického katolicismu. Dále se specializuje na témata evropské integrace a rodinné politiky v evropském kontextu. Publikoval řadu studií v domácích i zahraničních vědeckých časopisech.

politické, kulturní a sociální transformace během světové války.⁴ Fenomén meziválečných snah o korporativní přestavbu ekonomické a politické sféry je do značné míry charakteristický pro řadu evropských zemí a jeho podoba v řadě z nich, zejména v Itálii a Francii, byla již vícekrát v dosavadní historiografii zpracována. Především ve středoevropských německy hovořících oblastech, ať již v Německu, Rakousku či v německém prostředí Čech a Moravy měl prvek stavovských ideologií dosti specifické postavení, a to zejména díky charakteristické decentralizovanosti tamní společnosti, typické existencí rozsáhlé zájmové samosprávy a složitého systému profesních a zájmových svazů či spolků.

Přes značné množství jednotlivých koncepcí stavovské obnovy tradičního organizačního řádu společnosti je moderní středoevropský korporativismus (který je třeba odlišovat od korporativismů jihoevropských) bytostně spojen především se jménem rakouského sociologa a národohospodáře Othmara Spanna.⁵ Tato pozoruhodná osobnost je pro nás zajímavá mimo svou nepřímou angažovanost v české politice také tím, že až do roku 1918 učil na Německé technice v Brně. Vzhledem k tomu, že právě Spannův korporativismus se stal základem ostatních stavovských ideologií meziválečné střední Evropy a především politických programů několika stran v českém prostředí, je třeba se mu nyní blíže věnovat.

Spannova koncepce stavovské společnosti je zajímavá především svým zasazením do koherentní a vnitřně konsekventní filozoficko-metodologické konstrukce, založené na principu interpretace veškerého jsoucna jako organického celku složeného z jednotlivých částí. Z tohoto východiska odvozuje Spann svou nauku o společnosti, stejně jako pojetí národohospodářství, státovědy, historie, ale také biologie a theologie. Spannova všeobjímající teorie překračující rámec společenských věd je v německém a rakouském konzervatismu, nevytvářejícím většinou takto rozsáhlé teoretické konstrukce ojedinělá, a lze ji, co do obsáhlosti, srovnávat spíše s Hegelovou či Marxovou konstrukcí reality.

Tento metafyzický aspekt se pochopitelně odrazil i v konkrétním pojetí stavů a stavovské struktury. Na rozdíl od většiny současníků Spann považuje stavovské rozdělení společnosti za přirozený a trvalý stav. Hlavní linie rozdělení stavů totiž vychází z hierarchie duchovních kvalit a nepotřebuje ke své existenci institucionalizaci. Podobně tomu je i z dalšími vzájemně se překrývajícími stavovskými strukturami ve společnosti. Vytvoření institucionalizovaného systému profesních stavů, jakožto společenství zaměstnanců a zaměstnavatelů stejného výrobního odvětví, Spann předpokládá pouze v hospodářské sféře. Spann rozlišuje čtyři základní stavy dle hospodářských prostředků: zemědělství, řemeslný stav, obchodnický stav a dopravní stav. V jejich rámci se mají společně organizovat osoby závislé a nezávislé v pracovním procesu, vytvářející teprve uvnitř každého profesního stavu vzájemně oddělené svazy, zastoupené dle paritního principu ve společné radě rozhodující o otázkách tarifních smluv, ale i o celé řadě dalších záležitostí. Každému stavu

má totiž být přiznána plná samospráva ve věcech týkajících se jeho pole působnosti, tedy nikoli jen v sociální oblasti, nýbrž i na poli kulturním, výchovném apod. (Spann zde hovoří o "*věcné suverenitě*" ("*Sachsouverenität*"), jejímž pojmem se snaží nahradit pojem suverenity lidu).⁶ Tato "věcně suverenní" samospráva má začínat u podniku jako nejnižší položené stavovské jednotky a, obsáhnuvši celou hierarchickou strukturu každého stavu, končit u "*hospodářské stavovské sněmovny*".⁷ Jedná se tedy o velmi velkorysé pojetí veřejnoprávních kompetencí profesních stavů,⁸ k nimž měly patřit jurisdikční pravomoci, hospodářské zákonodárství, ukládání daní, odborné školství, celní, měrná a měnová správa, oblast sociální politiky a dokonce i oblast vojenské služby.⁹ Některé z těchto kompetencí měly příslušet přímo jednotlivým stavovským korporacím (např. školská správa), jiné pak měly být zcela, či z části, v kolektivní pravomoci stavovské sněmovny jakožto institucionalizované podoby hospodářského stavu. Fakticky tedy Spann počítal s transmisí všech pravomocí státu věcně příslušných do sféry ekonomiky na veřejnoprávní korporace a jejich samosprávné struktury.

Navzdory tradovaným mýtům Spann nevytvářel model stavovského státu stojícího na jednotlivých korporativních strukturách. Univerzalistická koncepce je postavena na, ze své podstaty stavovsky rozdělené, *společnosti*, nikoli *státu* s mnohohrstevnatou strukturou jednotlivých stavů. Požadavkem Spanna je převedení co největšího množství kompetencí státu v oblasti kultury, hospodářství, sociální sféry či vzdělání na stavy s veřejnoprávním postavením. Státu, jakožto samostatnému stavu dohlížejícímu a organizujícímu stavovskou strukturu ve společnosti, má zůstat v gesci pouze sféra zahraniční a obranné politiky a některé otázky vnitřní bezpečnosti. Tento systém tedy směřuje k eliminaci úlohy státu ve většině oblastí. Centrální role připadá (stavovské) společnosti s širokým stupněm samosprávných prvků, zatímco stát je v podstatě redukován na jednu z jejích součástí - na hierarchicky nejvýše stojící institucionalizovaný stav.

Zatímco v době krátce před první světovou válkou byl Spann téměř jediným zastáncem koncepce profesního stavovství, po r. 1918 nastává již shora zmíněný rozmach korporativních teorií, související se vznikem celé řady radikálních konzervativních a katolicko-sociálních proudů, volajících po sociální reformě a snažících se nalézt alternativu individualisticko-kapitalistickému a kolektivistickému systému hospodářství. Tento rozmach ve velké míře zasáhl také české země, jak se o tom ještě přesvědčíme.

Jestliže však Spannova koncepce, nazvaná jím samým jako *univerzalismus*, představuje skutečně všeobjímající teoretický konstrukt zahrnující všechny oblasti lidského vědění, její vliv v meziválečném myšlení byl omezen prakticky jen na Spannovu koncepci profesních stavů a jejich zapojení do hospodářské struktury. Toto omezení, recipované části univerzalismu, bylo patrné v pragmaticko-politických koncepcích stavovské reformy v hospodářských programech politických stran

a zájmových svazů. Hovoří-li se proto v literatuře o vlivu a recepci Spannova stavovského programu, nejde o strukturální přejímání univerzalistické teorie, nýbrž jen o využití jejích určitých stránek, začleněných původně do širšího a vzájemně propojeného celku. Přesto se však spirituální moment typický pro univerzalistickou koncepci profesních stavů stává jedním z důležitých prvků, které vymezují stavovské programy příznivců Spannova učení od konkurenčních korporativních teorií, které mají (co se koncepce stavů týče) většinou charakter spíše technicko-organizačních návrhů na institucionální reformu hospodářské politiky.¹⁰

Již jsem se zmínil o tom, že pozornosti se profesně-stavovským koncepcím, ať již z pera Spanna či dalších autorů, dostávalo především v radikálně konzervativních katolických ideových proudech ve střední Evropě, které navazovaly na tradici romantického konzervatismu. Většinou zde vliv univerzalizmu rezonoval v nejrůznějších profesních a zájmových svazech a spolcích.¹¹

Naopak v prostředí protestantských konzervativců a liberálnějších katolicko-sociálních směrů byl vliv stavovských teorií podstatně slabší a omezoval se spíše na návrhy na ustavení hospodářské druhé komory, než na zásadní přestavbu státu.¹²

V českých zemích stavovské teorie dosáhly přirozeně největšího úspěchu v německém prostředí Čech a Moravy, kde byly přejímány od rakouských a německých autorů. Jak známo, z českoněmeckých vrstev pocházela velká část Spannových žáků a nejbližších stoupenců, členů tzv. Spannova okruhu. Mimo jiné to byli profesor Walter Heinrich, pozdější zakladatel poválečné rakouské Wirtschaftsuniversitāt, Walter Becher či Walter Brand. Tito příznivci korporativní teorie univerzalizmu dále rozváděli stavovskou koncepci státu a společnosti a propagovali ji v politickém prostředí meziválečných sudetoněmeckých elit. Dosud ne zcela jasná je v tomto ohledu role tzv. Kameradschaftsbundu, uskupení asi 200 stoupenců Spannova stavovského učení, jehož členové pronikali do nejvyšších vrstev sudetoněmecké politiky.¹³ Recepce stavovských teorií byla silná také v mnoha velkých svazech a spolcích, především pak v mládežnických katolických uskupeních, jako byl Quickborn, Staffelstein či Reichsbund der deutschen katholischen Jugend, ale také v prostředí křesťanských odborů.

Co však bylo každopádně realitou, byl silný vliv prvků stavovských idejí v programech několika sudetoněmeckých politických stran, zejména Živnostenské strany, Křesťanskosociální strany, německých agrárníků (Bund der Landwirte - BdL) a v první řadě Sudetendeutsche Heimatfront (SHF).

V Křesťanskosociální straně představovala stavovská myšlenka programovou součást zejména díky vlivu encykliky Quiragesimo anno.¹⁴ Podle jejího programu měla být hospodářská sféra společenského života rozdělena do čtyř stavů: duchovního, řemeslnického, dělnického a rolnického. Významným propagátorem stavovské myšlenky zde byl křesťanský odborový předák Hans Schütz. Mezi agrárníky byli propagátory korporativní ideologie požadující vytvoření "selského stavu"

s rozsáhlou profesní samosprávou zejména členové mládežnické organizace Junge Bauern v čele s Gustavem Hackelem.¹⁵ V SHF to bylo takřka celé původní vedení strany kolem Henleina, reprezentované duchovními vůdci Waltrem Brandem a Wilhelmem Sebekowským.¹⁶ Plány na vytvoření samostatného sudetoněmeckého společenství rozděleného do několika vzájemně se prolínajících stavovských struktur byly v SHF velmi živé díky přímému vlivu Spanna a jeho žáka Waltera Heinricha na její vedoucí špičky. V roce 1934 dokonce SHF jednala s BdL o předvolební spolupráci s velmi pozoruhodným a velkorysým plánem na vytvoření plně formalizovaného sudetoněmeckého národního společenství - upozorňují, že důsledně politicky odděleného od říšskoněmeckého národa - které mělo být uspořádáno do dvou hlavních sekcí: státněpolitické a národněpolitické pod vedením předsedů obou stran. Každá ze sekcí měla být dále rozdělena do příslušných stavovských oddílů a pododdílů.¹⁷

Vliv stavovských koncepcí programových tvůrců SHF na českoněmecké politické prostředí výrazně zesílil v roce 1934. V této době její korporativní program zastínil obdobné koncepce v ostatních stranách a dále jej ovlivňoval. Ovšem již za necelý rok dochází ke zlomu. V SHF, resp. SdP, totiž postupně v letech 1935 a 1936 došlo k vnitřním rozporům, během nichž se do vedení dostalo, dříve v pozadí stojící, nacistické křídlo.¹⁸ Konzervativní stoupenci stavovského uspořádání v této době opouštějí vedení strany a uchylují se do ústraní. Tato perioda také znamená razantní programovou proměnu směrem k prosazování nacistického programu založeného na rasové ideologii a propagaci totálního státu stojícího v přímém rozporu se stavovskou koncepcí subsidiarity a decentralizace. Není bez zajímavosti, že konzervativci v SdP přikládali vinu této nacistifikaci strany také tehdejší vládě, která podle nich podporovala vnitřní rozvrat ve straně.

Po nacistifikaci Sudetoněmecké strany došlo k postupnému útlumu dalšího prosazování korporativních koncepcí v programech německých stran. Stavovství se stalo poněkud prázdnou floskulí, opakovanou v mnoha politických prohlášeních, ovšem nyní již bez reálného obsahu. Přesto je ona krátká kapitola nevídaného úspěchu korporativních myšlenek v sudetoněmeckém konzervativním prostředí počátku 30. let velmi zajímavá z hlediska meziválečných českých dějin. Esenciálně antitotalitární povaha stavovských teorií propagovaných v jednotlivých stranách včetně SHF umožňuje tezi o jisté vnitřní opozici sudetoněmecké politické scény vůči nacismu až do druhé poloviny 30. let. V tomto ohledu se německé konzervativní prostředí v ČSR blížilo rakouskému Dollfussově stavovskému státu.

Hodnotit vztah nacionálního socialismu a korporativismu po ideové stránce je nemožné, neboť nacismus netvoří ucelenou a koherentní ideologii se vzájemně kompatibilními prvky. Korporativní elementy v nacistických programech lze spíše považovat za utilitární instrumenty, reagující na širokou recepci korporativismu v milieu antiliberálních a radikálně konzervativních proudů.¹⁹ Totalitární podstata

nacistické ideologie byla od počátku v protikladu vůči tradicionalistickým představám stavovského státu či stavovské společnosti a protichůdný charakter obou přístupů se projevoval také v realitě nacistického státu.²⁰

Velmi málo byla dosud v historickém výzkumu analyzována recepce stavovských koncepcí v jazykově českém prostředí. Souviselo to s obecně nízkým vlivem korporativních teorií, ale i konzervativních idejí jako takových na české politické scéně. Především v Československé straně lidové rezonoval silněji stavovský diskurz, ovšem přesto strana jako celek zaujímala ke korporativnímu uspořádání spíše neutrální stanovisko.²¹

Zejména výrazně konzervativnější česká zemská organizace v čele s mons. Bohumilem Staškem prosazovala do programu prvky posilující roli samosprávných organizací zaměstnavatelů a zaměstnanců včetně doprovodných opatření ve veřejné správě. Silným zastáncem těchto myšlenek byla také, vůči straně konzervativnější, mládežnická organizace (Mladá generace) vedená Janem Jiřím Rücklem. Její vedení vyzvalo roku 1934 dokonce obecně k zásadní transformaci státu dle stavovského principu.²² Podle návrhu lidoveckých mládežníků měl být také tehdejší senát nahrazen hospodářskou komorou složenou ze zástupců profesních korporací, zatímco politické řízení měla dočasně převzít politická komora.

Diskusi o stavovské přestavbě státu a společnosti v lidové straně podnítily vedle obecného rozvoje těchto idejí především dva faktory. Za prvé to byla již zmíněná encyklika *Quadragesimo anno*, za druhé pak úspěšný rakouský převrat v Křesťanskosociální straně. Ve vnitrostranickém zápasu mezi konzervativním českým a moravským, sociálněji orientovaným křídlem strany, sehrála debata o koncepci stavovské výstavby roli jakéhosi katalyzátoru celého sporu. Konečné vítězství Šrámkova křídla však zabránilo dalšímu vývoji stavovských hospodářských a politických programů strany až do r. 1938.

Debata o stavovském státě se neomezovala pouze na prostředí lidové strany a rezonovala také v intelektuálním prostředí české katolické elity, zejména pak v okruhu kolem časopisů *Řád*, *Obnova* a *TAK*. Je zajímavé, že i zde lze vystopovat prvky univerzalistického korporativismu v podání Othmara Spanna.²³ Podobně jako v německém prostředí však rovněž na české politické scéně byla léta 1933 - 1934 jistým vyvrcholením zájmu o stavovskou problematiku, která tehdy dosáhla největšího společenského ohlasu. Následující léta jsou již poznamenána úpadkem zájmu o stavovské koncepce, a to především v souvislosti s nepříznivým vnímáním vývoje v sousedních zemích, zvláště pak v Německu. Teprve doba autoritativního státu po osudném Mnichovu znamenala krátkou, leč z hlediska dějin politických idejí nesmírně zajímavou periodu obnoveného zájmu o korporativní plány na přestavbu státu a hospodářství. Epocha druhé republiky však již není předmětem tohoto příspěvku a je jí věnován samostatný referát této konference.

Korporativismus je možno zahrnout do mnohohrstevnatého fenoménu mezivá-

lečného radikálně konzervativního myšlení. Ve 20. a 30. letech se stal stavovský prvek součástí politických a hospodářských programů mnoha ideových proudů a zájmových svazů a hrál klíčovou roli v sebeutváření středoevropského katolického konzervatismu jako specifického myšlenkového a politického směru. Mohl poskytovat relevantní reformní návrhy, využívaje tradice politického romantismu jako východiska pro řešení naléhavých problémů moderní doby.

V této chvíli zbývá vyřešit otázku, nakolik byl korporativismus systémiotvorným elementem při vzniku a vývoji meziválečného konzervatismu, a jaká byla jeho role v rámci funkčních a dysfunkčních dimenzí jednotlivých konzervativních proudů. Z dosavadního zkoumání vyplývá, že korporativní tendence se ve větší či menší míře objevují ve všech středoevropských konzervativních směrech oné doby. Jednou je tomu v podobě snah o reformu hospodářské správy, jindy ve snahách o ustavení stavovského parlamentu a v některých případech v plánech na korporativní transformaci celého státu a společnosti. Obecný úspěch těchto modelů ve středoevropském a zčásti také českém myšlení ve zkoumaném období závisel přirozeně na celé řadě rozličných faktorů, ať již to byla tradice ekonomického uspořádání daného teritoria, dědictví politických a filozofických idejí, vliv konfesního momentu, ale také národnostní a sociální antagonismy.

Nezanedbatelnou roli v rozvoji korporativních koncepcí hrála také zkušenost první světové války - onen mnohokrát popisovaný "prožitek války", který nebyl zdaleka vlastní pouze vojákům, ale v podstatě všem obyvatelům válkou přímo i nepřímou postižených oblastí. Tento prožitek dlouholeté kolektivní úzkosti a nejistoty výrazně přispěl k posílení důvěry jednotlivce v pevné společenství, v jehož rámci se mohl cítit bezpečněji a zároveň i silněji. Tuto proměnu ilustruje také Parsonovo pojetí sociálního řádu, podle něhož je přijetí hodnot a norem ze strany jednotlivce zprostředkováno jeho identifikací s konkrétním představitelem tohoto systému norem, ať je jím otec, matka nebo nadřazená sociální jednotka: stát, národ nebo jakékoli solidární společenství.²⁴ Tento sociálně-psychologický fenomén je nepochybně jedním z hlavních elementů s funkcionálním účinkem pro rozšíření všech ideových proudů, postavených na upřednostnění sociálního celku před jednotlivcem v meziválečném období. Přesto však není nikterak spojen s *konkrétní* koncepcí sociální reformy. Proto z něj vychází jak rozvoj stavovských a katolicko-sociálních koncepcí, tak také socialistických radikálních teorií společenské přestavby. Úspěch korporativismu závisel na skupinách jeho recipientů, které je možno do značné míry identifikovat se středostavovským prostředím drobných řemeslníků a živnostníků, ovšem s průnikem do nižších a vyšších sociálních vrstev.

Tyto obecné sociální a sociálněpsychologické faktory sehrály významnou úlohu při restauraci romantických ideových kořenů středoevropského konzervatismu a českého (proto)konzervatismu Staškovy tradice. Starší starostavovské větve aristokratického konzervatismu přežívaly v rámci ustrnulých politických programů bez

hlubší snahy řešit sociální krizi a vysloužily si již ve 20. letech označení "starokonzervatismu". Naopak nové konzervativní proudy projevovaly značnou dávku vnitřního dynamismu a schopnosti nabízet koncepci sociální reformy. Na rozdíl od aristokratického konzervatismu, který projevoval výrazně nižší míru citu pro problematiku eliminace sociálních tlaků mezi jednotlivými společenskými skupinami, se meziválečný konzervatismus se svým sociálně-reformním programem stal v době první republiky velmi přitažlivým pro tehdejší intelektuální elitu. S ohledem na prve položenou otázku lze tedy říci, že pro radikální proudy meziválečného konzervatismu, především katolicky laděného, má prvek korporativismu plně funkcionální účinek, dokonce lze říci, že do značné míry tvoří jeho podstatu. Stavovský moment je jedním z klíčových prvků pro definici tohoto ideového proudu v daném obsahu a pojmu meziválečného konzervatismu ve střední Evropě. Tento axiom platí i v českých zemích, kde ovšem o meziválečném konzervatismu lze vzhledem ke specifickým historickým podmínkám a převládající orientaci spíše na francouzské než na středoevropské myšlenkové dědictví jen sotva hovořit jako o skutečně samostatném a pevně vyhraněném politickém proudu.

Příklon konzervatismu ke korporativním myšlenkám pramenil právě z vlastní tradice středoevropského romantického konzervatismu, byl však umocněn specifickými sociálními podmínkami, charakteristickými pro meziválečnou střední Evropu. Vznik fenoménu meziválečného korporativismu je tak třeba do značné míry sledovat v souvislosti s krizí, vyplývající z konfliktu mezi rychle postupující modernizací v hospodářském a politickém vývoji a přetrvávajícími tradičními modely sociálního, kulturního a hodnotového uspořádání společnosti. Otázku, zda se v tomto konfliktu nechat vést vývojem a nebo v něm hledat pevný hodnotový základ, si

¹ Stručně o nich např. Axel Schildt, *Konzervatismus in Deutschland. Von den Anfängen im 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, München 1998, s. 131nn; dále rovněž např. Kurt Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*, München 1968. Většina literatury o meziválečném středoevropském konzervatismu je v německém, nebo anglickém jazyce. Český meziválečný konzervatismus dosud bohužel není obsahem žádné monografie.

² Z početné literatury věnované fenoménu konzervativní revoluce jmenujme alespoň nejvýznamnější práce z posledních desetiletí: Roger Woods, *The Conservative Revolution in the Weimar Republic*, Basingstoke, Hampshire 1996; Keith Bullivant, *The Conservative Revolution*. In: Anthony Pelan (ed.), *The Weimar Dilemma. Intellectuals in the Weimar Republic*, Manchester 1985, s. 47 - 70; Rolf Peter Sieferle, *Die Konzervative Revolution. Fünf biographische Skizzen*, Frankfurt/Main 1995.

³ Stručně ke stavovským proudům v německém sociálním katolicismu Franz Joseph Stegmann, *Geschichte der sozialen Ideen im deutschen Katholizismus*. In: Helga Grebing (Hg.), *Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland*, s. 631nn.

⁴ O tomto procesu viz stručně tamtéž, s. 713nn; dále rovněž Heinrich Busshof, *Berufsständisches Gedankengut zu Beginn der dreissigen Jahre in Österreich und Deutschland*, Zeitschrift für Politik Neue Folge 13, 1966, s. 451 - 467.

⁵ Z dosavadních prací o Othmaru Spannovi lze zmínit publikace z pera jeho žáků: Hanns J. Pichler,

Othmar Spann oder die Welt als Ganzes, Wien - Köln - Graz 1988; Walter Heinrich, *Leben und Lebenswerk*. In: Walter Heinrich, (Hg.) *Othmar Spann. Leben und Werk. Ein Gedenkband aus Anlass der 100. Wiederkehr des Geburtstages*, Graz 1979, s. 17 - 78. Kromě toho je třeba uvést další specializované monografie od Klause-Jörga Siegfrieda, *Universalismus und Faschismus. Das Gesellschaftsbild Othmar Spanns. Zur politischen Funktion seiner Gesellschaftslehre und Ständekonzeption*, Wien 1972 a Martina Schnellera, *Zwischen Romantik und Faschismus. Der Beitrag Othmar Spanns zum Konservatismus der Weimarer Republik*, Stuttgart 1970. Z americké literatury stojí za zmínku zejména pozoruhodné dílo Johna Haaga, *Othmar Spann and the politics of "Totality": Corporatism in theory and practice*, Houston Diss. Rice University 1969.

- ⁶ Je třeba mít stále na paměti, že ve Spannově pojetí je celá společnost je tvořena stavy. V tomto smyslu je i stát jen jedním ze stavů, ač nejvyšším, vybaveným vlastní věčnou suverenitou, jež jeho působnost omezuje jen na jemu přiznanou oblast. Pojem "věčné suverenity" je tedy ve své totalitě plnohodnotnou paralelou vůči pojmu "suverenity lidu", jelikož nezbyvá místo pro jakoukoliv "nestavovskou" suverenitu.
- ⁷ Ke Spannově koncepci stavů viz zejména jeho *Der wahrer Staat*, 4. Aufl., Berlin 1924. Srov. rovněž Paul Karrenbrock, *Ständische Wirtschaft auf dem Marsche. Brauchbarkeit und Unbrauchbarkeit der vorhandenen Organisationen*, Ständisches Leben 3, 1933, s. 241 - 250, s. 146.
- ⁸ O tomto veřejnoprávním charakteru viz též Spannův žák Walter Heinrich, *Die Unzulänglichkeit der Begriffe "horizontal" und "vertikal" zur Erklärung des wirtschaftlichen Verbändewesens. Ein Beitrag zur Organisationslehre der ständischen Wirtschaft*, Ständisches Leben 1, 1931, s. 27 - 49, s. 168 - 187, zde s. 33.
- ⁹ Viz ke všem těmto oblastem Othmar Spann, *Der wahre Staat*, s. 217nn.
- ¹⁰ Zde je zapotřebí uvést zejména solidarismus Heinricha Pesche a jeho následovníků Gustava Gundlacha a Oswalda Nell-Breuninga (k tomu např. Peter-Cornelius Mayr-Tasch, *Korporativismus und Autoritarismus. Eine Studie zu Theorie und Praxis der berufsständischen Rechts- und Staatsidee*, Frankfurt/Main 1971 zvl. s. 57nn). Koncepci profesních stavů navrhuje také personalismus Dietricha von Hildebrand, dalšího katolicko-sociálního teoretika meziválečného i poválečného období. K němu a jím vydávanému časopisu viz nejpodrobněji Rudolf Ebnet, *Die österreichische Wochenschrift "Der christliche Ständestaat". Deutsche Emigration in Österreich 1933 - 1938*, Mainz 1976. K dalším profesně stavovským teoriím viz zvl. Dieter Niederstadt, *Rechtsradikale Wirtschafts- und Gesellschaftsvorstellungen in der Weimarer Republik zwischen Spannschule und Nationalsozialismus unter besonderer Berücksichtigung von Paul Bang*, Diss. Münster 1970.
- ¹¹ Zejména v prostředí řemeslnických a maloobchodních svazů dosáhly stavovské ideje největšího úspěchu. Srov. Heinrich August Winkler, *Unternehmerverbände zwischen Ständeideologie und Nationalsozialismus*. In: Heinz Josef Varain (Hg.), *Interessenverbände in Deutschland*, Köln 1973 s. 228 - 258 a Heinz Josef Varain, *Mittelstand, Demokratie und Nationalsozialismus. Die politische Entwicklung von Handwerk und Kleinhandel in der Weimarer Republik*, Köln 1972. Podobně rovněž Arthur Schweitzer, *Die Nazifizierung des Mittelstandes*, Bonn 1970.
- ¹² Nejkomplexnější z protestantských stavovských koncepcí byl plán Hanse Brauweilera na institucionalizaci profesních stavů. Z jeho prací je třeba zmínit zejména *Berufsstand und Staat. Betrachtungen über eine neuständische Verfassung des Deutschen Staates*, Berlin 1925, s. 244. Srov. k tomu též Manfred Schoeps, *Der Deutsche Herrenklub. Ein Beitrag zur Gechichte des Jungkonservatismus in der Weimarer Republik*, Diss. Erlangen-Nürnberg 1974, s. 76nn. Z dalších protestantských stavovských teoretiků je třeba zmínit Friedricha Everlinga a Heinricha Herrfahrdta, kteří se zabývali koncepcí zmíněné profesně-stavovské hospodářské parlamentní komory.

- ¹³ O tomto sdružení pojednává dosud nejpodrobněji John Haag, *"Knights of the Spirit": The Kameradschaftsbund*, Journal of Contemporary History 8/3, 1973, s. 133 - 154. Podle současných zjištění se zdá, že ačkoliv členové "tajemného" Kameradschaftsbundu pronikli sice do mnoha významných spolků a politických stran, moment prosazování jednotného a koncepčně pojatého plánu nelze dokázat. To však neznamená, že by členům Kameradschaftsbundu nebyly společné některé ideje, včetně korporativních představ o přestavbě společnosti.
- ¹⁴ Srov. Jaroslav Šebek, *Encyklika Quadragesimo anno, její recepce a vliv na katolické prostředí v českých zemích ve třicátých letech*, Soudobé dějiny 8, 2001, s. 365 - 383.
- ¹⁵ Toto uskupení se dokonce ještě v programu z r. 1935, tedy v době, kdy je byly stavovské teorie kritizovány v již z mnoha stran, hlásí přímo ke Spannovým spisům, jež doporučuje k četbě členské základně (*Der Vortrupp. Richtbuch des Bundes der deutschen Landjugend*, Plan 1935. Srov. k pozitivnímu vztahu mladých agrárníků ke spannismu i Otto Novák, Henleinovci, s. 33).
- ¹⁶ Dokladem toho jsou rané Henleinovy projevy (Konrad Henlein, *Konrad Henlein spricht*, Karlsbad 1937) a projevy členů vedení strany, jež pocházelo z naprosté většiny z vedení Kameradschaftsbundu (uloženy v SÚA Praha, SdP), v nichž se hlasitě hovořilo o "*Bekämpfung sozialer Elends durch Anwendung des ständischen Gliederungsgedankens*" (z hodinu a půl trvající řeči Rudolfa Sandnera na říšském sjedzu SHF v Ústí nad Labem 28. února 1934 (protokol z jednání, tamtéž, kart. 68). K ideové situaci v SHF viz Andreas Luh, *Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*, München 1988, s. 240nn. O stavovských koncepcích v SHF viz rovněž Veronika Arndt, "*Ständische*" *Ideologie im Henleinfaschismus - das Programm Franz Künzels*, Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas 1974, s. 199 - 211.
- ¹⁷ Jednotlivé návrhy, především pak memorandum Wilhelma Sebekowského z SHF na vytvoření stavovského Sudetoněmeckého národního společenství lze nalézt v SÚA Praha, fond SdP, kart. č. 68.
- ¹⁸ O tom viz zejména Ralf Goebel, *Heim ins Reich. Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938 - 1945)*, München 2000, s. 36nn a Volker Zimmermann, *Die Sudetendeutschen im NS-Staat*, Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slovakischen Historikerkommission 9, Essen 1999, s. 42nn.
- ¹⁹ Viz k této problematice zejména Raimund Hubert Rämisch, *Die Berufsständische Verfassung in Theorie und Praxis des Nationalsozialismus*, Diss. Freie Universität Berlin 1957 a Klaus-Jörg Siegfried, *Univerzalismus und Faschismus*, s. 158ff.
- ²⁰ Není proto překvapením, že nacisté se velmi záhy postavili příkře proti univerzalistům. Srov. po ideové stránce např. Avraham Barkai, *Das Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. Ideologie, Theorie, Politik 1933 - 1945*, 2. Aufl., Frankfurt 1988, s. 110nn.
- ²¹ Srov. Jaroslav Šebek, *Encyklika Quadragesimo Anno*, s. 379.
- ²² *Memorandum Mladé generace Československé strany lidové*, 3. generace, ročník 5, 1934, č. 5.
- ²³ Především časopis Řád se od svého vzniku r. 1933 stal platformou pro prezentaci nejrůznějších profesně stavovských koncepcí ovlivněných jak Gundlachovým a Breuningovým solidarismem a sociálním učením církve, tak především Spannovým univerzalizmem. Viz také Jaroslav Šebek, c.d., s. 382.
- ²⁴ Talcott Parson, *The Structure of Social Action*, New York 1937, zvl. s. 76n.

Český konzervatismus za druhé republiky

Stanislav Vejvar

Politický systém druhé republiky (tj. období od uzavření Mnichovské dohody 30. září 1938 až po vyhlášení samostatné Slovenské republiky 14.3.1939 a okupaci Českých zemí 15. 3. 1939) bývá nazýván autoritativním režimem nebo autoritativní demokracií.¹ Už tím je řečeno mnohé o charakteru Československa v této časové periodě.

Druhá Československá republika vznikla jako následek štvavé velkoněmecké politiky. Nový stát byl od počátku provázen frustrací, poraženectvím a strachem před dalším postupem Německa. Nový režim autoritativní demokracie, jehož vedení představovali členové prvorepublikové nejsilnější pravicové agrární strany, se orientoval výrazně doprava. Nastal znatelný odklon od prvorepublikové liberální demokracie, který můžeme pozorovat zejm. v omezení role parlamentu. Dne 15.12.1938 byl schválen zmocňovací zákon, který opravňoval vládu po dva roky nahrazovat zákony vládními nařízeními. Národní shromáždění bylo de facto vyřazeno z politiky. Dalším hrubým odklonem od prvorepublikové politické praxe bylo omezení dosavadního stranickopolitického života na dvě strany - Stranu národní jednoty (SNJ) a Národní stranu práce (NSP).

Konzervativní osobnosti se soustřeďovaly ve Straně národní jednoty (SNJ), která byla ustavena 18. listopadu 1938. Vznikla sloučením občanských politických stran: Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu (agrární), Československé strany lidové (ČSL), Československé živnostnicko-obchodnické strany středostavovské, Československé národní demokracie, Národní ligy a části národněsocialistické strany. K této straně se připojila také Gajdova Národní obec fašistická (NOF), jejíž stoupenci ve straně představovali revoluční a nespolehlivé křídlo. Jak vidíme ze složení strany, ne všechny politické subjekty v SNJ lze označit za konzervativní.

Ve sledovaném období se vyprofilovalo několik významných proudů českého konzervatismu. K růstu politického sebevědomí českých konzervativců přispěla jistě také změna ve vedení státu. Spolu s pravicovými politickými silami začaly politické dění u nás ovlivňovat také skupiny českých konzervativců, které byly buď přímo propojeny s politickými stranami nebo působily samostatně.

Stanislav Vejvar studuje historii a politologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Zaměřuje se na dějiny českých křesťanských a konzervativních politických proudů za I. a II. Československé republiky. V současnosti připravuje diplomovou práci o osobnosti předsedy české ČSL msgre. Bohumilu Staškovi.

Jestliže první republika znamenala pokus o nastolení humanitní demokracie a politické plurality, byla druhá republika jejím opakem. Byla reakcí na uplynulé dvacetiletí liberalismu a socialismu. Tyto myšlenkové konstrukty usilovali vedoucí politici druhé republiky nahradit autoritativní vládou jedné strany a politickým stavovstvím, jež mělo na podkladu národního a křesťanského solidarismu řešit sociální a hospodářské problémy. Zároveň vláda SNJ kladla zvýšený důraz na národní charakter státu, který měl být prakticky domovinou třech slovanských kmenů: Čechů, Slováků a Karpatorusů. Vedle toho se politické elity druhé republiky shodly na revizi dosavadního kulturně-duchovního pohledu na českou současnost. Masarykovská myšlenka reformace a humanity byla zavržena jako nepraktická a umělá. Místo toho se vláda orientovala na propagaci katolické kultury. Český národ neměl být již husitským, nýbrž svatováclavským. Oporu měla vláda v Kulturní radě SNJ, ve které zasedala řada českých konzervativců - katolíků, např. známý spisovatel Jaroslav Durych nebo Mons. Bohumil Stašek.

Vedoucí úlohu v SNJ měli agrárníci. Jejich předseda Rudolf Beran, reprezentant pravého křídla strany, který se stal předsedou SNJ, zároveň od 1. 12. 1938 zastával funkci ministerského předsedy. SNJ se měla v systému zjednodušeného politického života dvou stran stát vedoucí státní stranou s potřebnými pravomocemi k autoritativnímu ovládnutí státu. Osobnosti v SNJ pocházely z různých bývalých stranických subjektů. Vedle SNJ vznikla v zimě 1938 také opoziční Národní strana práce se sociálním demokratem Antonínem Hamplem v čele. Její jádro tvořili zejm. sociální demokraté. Dále v ní působila část bývalé národněsocialistické strany a také někteří komunisté. Politický život se tedy podstatně zúžil a zjednodušil, neboť existovaly pouze dvě politické strany, přičemž vůdčí postavení měla státní strana SNJ.

Radikální složku SNJ představovala Mladá národní jednota (MNJ), již tvořily dorostenecké odbory bývalých občanských stran, sloučených v SNJ. Na MNJ měla ve velké míře vliv právě katolická konzervativní inteligence, již představovali např. spisovatel Durych, básník Renč nebo novinář Scheinost. Generační rozdíl a větší radikalismus však způsobovaly četné nesnáze v komunikaci mladých představitelů MNJ s věkově staršími členy vedení SNJ. Generační a ideové neshody se např. projevíly na 2. schůzi MNJ začátkem ledna 1939 v pražském paláci Lucerna. Hosté z vedení SNJ, mezi nimiž byli místopředsedové strany dr. Černý a Mons. Stašek, si od mladých museli vyslechnout výtky ohledně údajného zanedbávání mladých ze strany vedoucích činníků SNJ. Kritika se týkala některých opatření v sociální sféře, které pro mladé lidi obecně nebyly populární: srážení 1/3 činného, zastavení funkčních postupů na 2 roky, strnulost platového systému, atd. Ambice mladých se nezastavovaly u parciálních požadavků sociálního charakteru. Členové MNJ, jako např. dr. Lukavský nebo dr. Talacko, mířili výše - k převzetí samotného stranického vedení. Tohoto cíle však během druhé republiky nedosáhli.

Některé časopisy nebo neformální skupiny, př. kolem časopisů *Tak a Cesta*, stály na pomezí integrálního katolicismu (jinak legitimního v rámci papežského učení) a kramářovského národního demokratismu na jedné straně a vlivy moderních totalitářství na straně druhé. Je proto velmi složité definitivně určit povahu daných subjektů, v nichž se často - ale ne výlučně - prolínaly znaky křesťansko-konzervativního myšlení s konzervativně nacionálními i radikálně nacionalistickými proudy. Sama SNJ byla amalgamem mnoha názorových směrů a staré antagonismy se přirozeně v tomto politickém subjektu neztrácely. Jsou-li za konzervativce označováni členové konzervativních křídel českých občanských stran (zejm. agrární a lidové) a česká státně loajální šlechta v jednom případě a zároveň revoluční skupiny rekrutující se z řad českých fašistických organizací (např. Gajdova Národní obec fašistická, která v SNJ od začátku platila za nespolehlivou složku), jedná se o falzifikaci pojmu konzervatismus asi stejně, jako se deformoval pojem demokracie, když po roce 1945 byli za demokraty označováni komunisté - přívrženci jedné z nejhrubších totalit a spolu s nimi lidovci, národní socialisté a sociální demokraté.

Agrárníci udávali směr druhorepublikové vládní politiky. Beran se řadí k představitelům pravicové a konzervativní politiky. Bývalí členové jeho strany v SNJ byli opření o početně silný zemědělský stav, který byl sám o sobě esenciálně konzervativní. V souvislosti s agrárníky je zajímavá ideová skupina a politická škola soustředěná při agrární revui *Brázda*. Její publicisté přispěli nemalou měrou k utváření programu SNJ. Do *Brázdy* psali vedoucí programové komise SNJ dr. Oldřich Suchý nebo konzervativní ruralisté Josef Knap či František Křelina. Blízko měla *Brázda* i ke katolickému Řádu (tím více, že ruralisté byli většinou katolického vyznání). Jednalo se o periodikum s tradicí sahající na počátek první republiky. V předmnichovském Československu měla *Brázda* výrazně pravicové a nacionální zaměření. Podle hesla *Svůj k svému* propagovala národohospodářský vlastenecký program liberálního ekonoma Albína Bráfa. Revue se odvolávala na Bráfovo vlastenectví podepřené osvětou a etikou. Skupina publicistů shromážděná kolem uvedené revue se v druhé republice názorově posunula výrazněji doprava. Intelektuálové z *Brázdy* se soustředili na propagaci stavovského (korporativního) uspořádání společnosti. Začala převažovat perspektiva, že občanská společnost se dělí na profesní stavy a ne na politické strany. Osobnosti jako dr. Roda nebo dr. Jílek nacházeli inspiraci pro stavovství v moderních totalitních režimech - v Německu a Itálii.

Ze stránek *Brázdy* byl slyšet také hlas, požadující odstranění kosmopolitů, socialistů a přívrženců E. Beneše z veřejné činnosti. Na druhou stranu si byli agrární konzervativci vědomi náhlého státního a duševního úpadku, který se dostavil po mnichovské porážce. Proto ze stránek tohoto politického listu zaznívala také výzva po smíření dřívějších stranických nepřátel. Logicky nestačilo pouze volat po pomstě. Z psychologických důvodů bylo alespoň formálně nutné nabídnout druhé straně smír, ať byl či nebyl vnímán jako upřímná výzva.

Jediné smíření s liberály a socialisty bylo možné jen formou "návratu ztraceného syna do otcovského domu" s požadavkem pokání, čili tím, že se dotyční přívrženci bývalého prezidenta Beneše ad. vzdají svých dřívějších názorů, uznají je jako pomýlené a budou očekávat vyjádření SNJ. Ideologové z Brázdy si přáli usmíření, ale pod vládní taktovkou, tj. aby opozice přijala novou státní myšlenku. V ideologických intencích SNJ volali konzervativci po usmíření se zastánci bývalého režimu. Zároveň se vyhýbali tomu, určit jednoznačně, zda-li se druhá republika vydá směrem k diktatuře nebo zda-li zůstane parlamentní demokracií. Vládcí druhé republiky lavírovali mezi autoritativním zřízením a parlamentarismem. Prohlašovali, že budou hledat vzory v diktátorských režimech i v liberálních demokraciích.

Druhou velmi vlivnou konzervativní skupinou v druhé republice byli političtí katolíci. Sem náleží jednak bývalí lidovci (Stašek, Hatlák) a další skupiny a osobnosti, které svoji minulost nespojovaly s někdejší ČSL (Durychova Národní obnova, Řád).

Spisovatele Jaroslava Durycha známe jako žurnalistu ostrého pera a vydavatele časopisu Národní obnova. Právě na stránkách tohoto listu vystupoval Durych velmi bojovně. Článek charakteristický pro Durychovo ofenzivně konzervativní snažení byl otištěn pod názvem Očista duší.³ Spisovatel se důsledně vymezil vůči první republice, kterou kvůli jejímu protináboženskému liberalismu a socialismu odmítl. Uvedl, že má-li být druhá republika novým a životaschopným státem, musí se očistit od údajných "*škodlivých idejí*", tj. od všeho, co je spojeno s liberální demokracií uplynulého dvacetiletí.

Na prvním místě odsoudil Durych Masaryka a jeho filozofii realismu, všelidské ideály a humanitu. Durych v těchto kategoriích viděl faleš. Podle spisovatelových slov právě humanisté a masarykovci v tyto pojmy nevěřili a byli původci úpadku české katolické kultury. Ani Masarykův realismus nepředstavoval, podle Durycha, skutečný realismus. Durych navrhoval nejen rázně vyloučit liberály a socialisty z veřejného života, ale skoncovat s celým realistickým směrem a filozofií a nahradit je vírou v Boha a láskou k vlasti. V klimatu dozívající masarykovské demokratické éry napadl čechoslovakismus a označil jej za jeden z mýtů předchozího režimu.

Durych vystupoval spíše jako spisovatel a publicista. Praktickým politikem nebyl. Státnickou praxi demonstroval na alegorickém příkladu literárního díla. Dovožoval, že literární dílo přetrvá věky, je-li budováno na skutečné víře v Boha a vlastenectví. Naopak, jak Durych upozornil: "Pozorujeme-li proti tomu díla, jež vznikala z nenávisti či opovržení proti Bohu, národu a rozumové skutečnosti světa, vidíme, že byť byla vytvářena s dovedností a talentem sebevětším, jsou a zůstanou to jen díla improvizovaná, nemající základů, nemající výšky ani hloubky."⁴ Dr. Josef Talacko se na stránkách Národní obnovy také soustředil na definování údajných chyb bývalého režimu a na nalezení nové myšlenkové náplně autoritativního reži-

mu. Odmítl humanismus a s ním i demokratická hesla rovnost - volnost - svoboda. Rovnost byla pro Talacka protipřirozenou fikcí: "V sociálním zřízení je vždy patrná nerovnost a hierarchie, neboť moc nepatřila a nikdy nebude patřit velkému počtu, nýbrž nepatrné menšině. V demokraciích jsou to vůdci stran, bankéři, žurnalisté... a ne ubohý lid, který si nevládne."⁵ Předák MNJ Talacko obdobně kriticky nahlížel na pojem volnost, kterou pokládal za synonymum nekázně a anarchie. Svobodu pak neřadil mezi reálně použitelné termíny kvůli její údajné významové relativitě a jejímu nepřesnému vymezení. Prorokoval, že nová doba nastolí "křesťanskou morálku místo pokroku, křesťanskou lásku místo humanismu, absolutní pravdu místo pravdy demokratické většiny, vymezí funkci každého jedince místo bezduché rovnosti, kázeň a zákon místo volnosti, poddanství řádu místo svobody."⁶ Humanismus se zdál tehdejšími katolickými konzervativci více mystický než realistický. Ženevská Společnost národů pro ně představovala neurčitou humanistickou mystiku, před níž dávali přednost české duchovní mystice, jež uctívala sv. Václava jako záchranu Čechů. Tyto věty dokazují zaujatost integrální katolické inteligence vůči liberální demokracii a navozují možné podezření, že Durychova skupina sympatizovala s autoritativními politickými režimy či moderním totalitářismem, které tehdy shodně usilovaly o odstranění liberální demokracie. Nutno však mít na vědomí, že Národní obnova odmítala nacistické principy krve jako pohanské a i v druhé republice, kdy se Beranova vláda snažila najít cestu k dialogu s Berlínem a zalíbit se Němcům, se Durych odvážil kriticky psát o nacismu a dokonce otiskovat karikatury Hitlera nebo Mussoliniho. Jiný vztah měl ke španělskému diktátorovi Frankovi. Jeho válku pokládal shodně s ostatními katolíky za křížové tažení proti bezbožeckému komunismu a přál mu vítězství.

V Národní obnově zazníval jednotný tón po navrácení celého národa Kristu a jeho Církvi. Pisatelé věřili, že mnichovská tragédie pohne lidi k návratu do Katolické církve a k náboženské obnově. Odpad od katolické víry po r. 1918 měl být odčiněn návratem husitských Čechů zpět do Římské církve. Přesto, že Národní obnova stála na straně vlády, byly některé její články i pro SNJ příliš radikální. Proto se můžeme setkat i na stránkách provládní Národní obnovy s místy vybitými od cenzury.

Více než Durych se v druhorepublikovém režimu na straně konzervativní politiky exponoval katolický kněz a kanovník na Vyšehradě Mons. Bohumil Stašek. Byl významnou postavou českého politického katolicismu za první republiky. V Československé straně lidové (ČSL) představoval konzervativní pravicové křídlo. Byl dlouholetým poslancem Národního shromáždění a od roku 1930 stál v čele zemské organizace lidové strany v Čechách. Trvale se snažil o to, aby se katolicismus stal vůdčí ideou čs. politiky. Vzor spatřoval v sousedním dollfussovském a schuschnigovském Rakousku. V tomto směru také hovoříme o integrálním katolicismu, tj. o politickém katolictví, které chtělo ovlivnit a obsáhnout všechny oblasti života společnosti (na prvním místě politiku a kulturu).

Jako teoretik českého politického katolicismu se B. Stašek vymezoval vůči moderním ideologiím. Liberalismus i socialismus pokládal za nemravné systémy. První "[...] hřešil tím, že dal všechna práva jednotlivcům bez zřetele a ohledu na celek."⁷ Socialismus "hřeší opět tím, že jednatel u něho není ničím, leč snad pouhým prostředkem nebo kolečkem v mašinérii celé společnosti, která jest u něho vším a pro kterou jest ochoten přivoditi i zkázu, neštěstí a bídu jednotlivce."⁸ Alternativu oběma směrům, stejně jako revolučnímu komunistickému vření, ohrožujícímu životy i nedotknutelný soukromý majetek občanů, spatřoval B. Stašek v křesťanském solidarismu. Tento směr byl inspirovaný papežskými okružními listy *Rerum novarum*⁹ a *Quadragesimo anno*.¹⁰ B. Stašek jej zevrubně vyložil ve dvou publikacích: v knize *Cesta ze světového labyrintu* a brožuře *Nový hospodářský řád křesťanský*.¹¹ Hlavním účelem křesťanského solidarismu mělo být nastolení sociálního smíru: "[...] solidarismus znamená vzájemnost, společenství, pospolitost. Křesťanský solidarismus jest ona společenská soustava, jejíž vůdčí zásadou jest vzájemnost jednotlivců k sobě, dále vzájemnost jednotlivců ke společnosti a společnosti k jednotlivci a to na základě křesťanských zásad mravních, zvláště křesťanské spravedlnosti a lásky."¹²

Proti státnímu centralismu a jeho aktivitě shora dolů požadoval Staškův křesťanský solidarismus co možná nejvyšší stupeň decentralizace státu.¹³ Jen tam, kde přirozená sdružení - místní samospráva, profesní zájmové skupiny apod. - nemají dostatek vlastních sil dosáhnout potřebných cílů, má stát povinnost pomoci. Přirozenými sdruženími se rozumí hlavně rodina, obec nebo odbory. "Tam však, kde stačí jmenovaná sdružení svými silami, nemá státní moc zasahovati,"¹⁴ uzavírá B. Stašek svou úvahu o faktickém rozsahu státní moci a definuje stěžejní znak principu subsidiarity.

Účelem státu mělo být obecné blaho - *bonum comune*.¹⁵ Stát není samoúčelným mechanismem, ale institucí, která má zajistit ochranu života církve a občanů. Veřejné blaho neznamena, že stát bude obyvatele živit a šatit, nýbrž že vytvoří příznivé a nekonfliktní společenské prostředí, v němž bude možné, aby každý jednatel dosáhl svého individuálního blaha.¹⁶

Ačkoliv se B. Stašek hlásil k parlamentní demokracii a systému politických stran,¹⁷ pokládal strany za mocenský nástroj, jenž má nepřirozenou, uměle vytvořenou podstatu. B. Stašek došel k závěru, že lidé jsou k sobě připoutáni daleko silněji pracovními profesními vztahy než příslušností k politické straně. Z tohoto faktu podle něj vyplynula nutnost konstituovat také hospodářský parlament¹⁸ jako shromáždění reprezentantů profesních stavů¹⁹ spojených společným hospodářským zájmem.²⁰ Hospodářský parlament měl doplňovat parlament politických stran, nikoliv ho rušit.

Dodržení dobrovolného sdružování v hospodářských korporacích bylo, jak uvedl B. Stašek, nutnou podmínkou pro to, aby stavovské uspořádání zůstávalo na pozicích sociálního učení církve: "[...] encyklika Q. A.[*Quadragesimo anno* - pozn.

S. V.], která zdůrazňuje dobrovolnost stavovských organizací a potřebu jejich spontánní součinnosti podle zásad stavovské a národní solidarity, která přece jinak než na zásadách mravních, souhlasem lidského svědomí schválených, vybudována být nemůže."²¹ Podle téhož výkladu nebylo autentické stavovství slučitelné s diktaturou, neboť stavovství vstupuje do života jedině "dobrovolnou a demokratickou součinností všech stavů a tříd."²² Chyba byla, podle B. Staška, v tom, že stavovské státní zřízení zaváděly často diktatury, které nebyly ke svým reformám vybaveny potřebným demokratickým souhlasem většiny. Proto např. italský fašismus nepředstavoval skutečný stavovský stát.²³

Parlament, ve kterém se zástupci jednotlivých stavů měli scházet k projednávání důležitých hospodářských problémů, u nás nikdy nebyl svolán. Staškův plán integrovat do stranického programu stavovské prvky ve 30. letech neuspěl a za druhé republiky nestihla Beranova vláda tento systém zavést. Ústup od reálného prosazování stavovství souvisel s útlumem vlivu českého křídla lidové strany v 2. polovině 30. let. Po nástupu A. Hitlera v Německu až do r. 1938 v ČSL dominovala *Šrámkova* moravská skupina.²⁴ V době mnichovské krize v roce 1938 protestoval B. Stašek spolu s politiky Jaroslavem Stránským (1884-1973), Klementem Gottwaldem (1896-1953) a Ladislavem Rašínem (1900-1945) u presidenta Beneše proti kapitulaci před Hitlerem.

Během první republiky Mons. Stašek věřil ve vytvoření silné politické strany, sjednocující všechny katolíky v ČSL napříč národnostmi. Domníval se, že čs. katolicismus je natolik silný, aby se stal specifickou, dominantní mocí v politice. Tato naděje byla za první republiky neuskutečnitelná, neboť kurs v ČSL určovalo liberální vedení v čele s Mons. Janem Šrámkem, jež se stavělo proti Staškovým integralistickým tendencím a akcentovalo politiku dohod a kompromisů a soutěž politických stran a idejí.

Příležitost promítnout ideje politického katolictví do fungování státního mechanismu dostal Stašek právě za druhé republiky. Politický aparát Strany národní jednoty se stal mj. prostředkem k šíření katolické politické praxe. Šrámkovský křesťanskodemokratický proud, stejně jako samotný Staškův konkurent Šrámek byl ze SNJ vytěsňen. Poté, co Beran slíbil lidovcům, že katolictví dostane výsadní postavení ve společnosti a že katolické zásady budou akceptovány v programu SNJ, vstoupili lidovci vedeni konzervativním Staškem do Strany národní jednoty. B. Stašek se stal jedním z místopředsedů SNJ. Zároveň stanul v čele Kulturní rady Strany národní jednoty (KR SNJ), sekce pro kulturu při SNJ, a začal působit v rámci organizačního aparátu státní strany. Katolická inteligence obecně pocítovala, že v uplynulých 20 letech na národ působilo mnoho protikřesťanských směrů v kultuře a ve vzdělání. Proto požadovala změnu. Vedoucí funkci a tím také nejvyšší odpovědnost v tomto procesu měl Stašek. V kulturní politice proto Stašek, s vládním posvěcením, začal propagovat návrat k tradičním uměleckým směrům. Budoucí

těžiště rozvoje české kultury spatřoval v českém uměleckém realismu. Kultura národa měla nastoupit jednoznačně křesťanský kurs, od kterého se neměla odchylovat. Úkolem rady bylo přizpůsobovat českou kulturu novým politickým podmínkám a izolovat ji od cizích uměleckých vlivů.

Nejlépe o novém pojetí kultury vypovídá Staškův projev ze 7. 3. 1939 s názvem *O novou českou kulturu*²⁵. Vyznačuje se nedůvěrou ke všem moderním kulturním uměleckým směrům a jejich představitelům.²⁶ Na počátku této politiky stál také strach z cizí silnější německé kultury. Sousednímu hegemonu se, podle Staška, může malá česká kultura ubránit jen konzervací vlastních hodnot a rozvojem národních tradic. Kultura neměla být individuálním nahodilým aktem lidského jedince, ale měla sloužit výhradně národu.²⁷ B. Stašek si představoval, že národní kultura dosáhne světového rozměru tím, když bude originálně českou, přičemž jako příkladu použil světovosti Smetanovy tvorby.²⁸

Vlivnou ideovou skupinou integrálního katolicismu byla inteligence kolem revue Řád. Tato kulturně-politická revue za první republiky nebyla svázána se Staškovou ČSL. I v pomnichovské době se její členové vyslovovali k problémům doby samostatně. Udrželi si autonomii na SNJ, i když vůči novému režimu byli loajální. Spiritus agens Řádu byl kníže Karel Schwarzenberg.

Řád se zabýval apologií katolicismu a křesťanského sociálního učení, ale také odbornou publicistikou, historií, literaturou, poezií, výtvarným uměním, atd. Zvláštní pozornost věnovali členové skupiny heraldice. Kolem Řádu se soustředila řada právníků a národohospodářů, kteří se zabývali idejí stavovského řádu. Oproti nacionalistické Cestě nebo ruralisticko-agraristické Brázdě řádisté striktně odlišovali mezi různými druhy stavovství a dokazovali, že např. italský fašistický korporativismus není kvůli totální úloze státu autentické stavovství. V rámci revue Řád vyšel dokonce sborník odborných statí s názvem Stavovská myšlenka, jenž redigoval dr. Stanislav Berounský.²⁹ Řada vědců - např. právník doc. Jiří Havelka nebo historik dr. Rudolf Voříšek - se zde zamýšlela nad korporativismem jako alternativou liberální demokracie a marxistickému socialismu. Voříšek přisuzoval korporativismu jednoznačně roli budoucího východiska z kapitalismu a socialismu. Představoval jej jako organizaci společnosti a hospodářství uspořádanou na přirozeném základě. Kapitalismus definoval jako směr, jehož účelem a cílem je zisk. Tento směr odmítl kvůli tomu, že spěje k rozdělení světa na kapitalisty a proletáře. Naplnění takového stavu pokládal za předstupeň revoluce. Ve Stavovské myšlence se po vědecké stránce autoři zabývali historickými, filozofickými i sociologickými příčinami vzniku moderních ideologií a možnými alternativami. Řád nakonec přežil SNJ i systém druhorepublikové autoritativní demokracie. Revue přestala vycházet až za druhé světové války kvůli nedostatku papíru pro tisk.

Národní myšlenka byla integrálně nacionalistickou skupinou. Oproti Národní obnově nebo Řádu se neprofilovala nábožensky. Tvořili ji příslušníci mladé generace

bývalé Československé národní demokracie. V popředí stáli dr. Ladislav Rašín, dr. Vlastimil Klíma a Stanislav Prejza. Stránky Národní myšlenky obsahovaly obdivné články např. o spisovateli V. Dykovi, statě o mladočeském liberalismu a Kramářově nacionalismu, jenž lze označit za konzervativní v porovnání s dobovými nacionalismy pocházejícími od totalitářských výbojných režimů, zejm. v porovnání s německým Hitlerovým nacionalismem.

Do okruhu druhorepublikového konzervatismu bývají řazeni jednotlivci, časopisy, politická i nepolitická sdružení a politické strany (resp. jejich části) i solitérní názorové skupiny. Vedle konzervativního Řádu stojí spíše nacionální než konzervativní listy, jako třeba uvedená Národní myšlenka, Fronta spisovatele Karla Horkého nebo kulturní list TANK (Tvorba a národní kultura). Do širokého výčtu názorových konzervativních tribun se naopak vejde Akord, Filozofická revue, Život nebo Rozpravy, všechny orientované katolicky. Aniž bychom chtěli konzervatismus výhradně spojovat s pojmem katolický a aniž bychom vyčerpali seznam všech aktivit tohoto druhu, můžeme také mezi konzervativní listy zařadit periodikum Na hlubinu, které vydávali olomoučtí dominikáni Silvestr Braito a Reginald Dacík. Jednalo se duchovní revui na vysoké teologické úrovni. Kromě duchovních témat probírala revue i aktuální otázky sociální a politické. Na podkladu tradice rozebírala např. vztah křesťana ke státu a docházela k závěru, že křesťan má být vůči státu loajální, odpor má projevit jen tehdy, chce-li stát omezit svobodu Církve. Některé listy byly propojeny osobami publikujícími. Např. vydavatel Národní obnovy a funkcionář KR SNJ Jaroslav Durych přispíval do uvedené dominikánské revue.

Ačkoliv se všechny časopisy a skupiny neshodly v mnoha otázkách, lze v nich vystopovat určité znaky konzervatismu. Řád se vyznačoval integrálním katolicismem a respektem k hierarchickému uspořádání společnosti a určitou úctou k monarchii, nikoliv však výslovně k Habsburkům. Pro Brázdu hrála nejdůležitější roli ruralistická myšlenka přirozené vazby národa a půdy. Okruh lidí kolem Národní myšlenky nelze jednorázově označit za konzervativní. Měl vazby na někdejší Československou národní demokracii, stranu českého finančního a průmyslového kapitálu. Revue vycházela z dědictví mladočeského nacionalismu, liberalismu a novoslovanství. Národní myšlenka se zejm. cítila být strážcem Kramářova, Rašínova, a Dykova politického odkazu, československé státní jednoty, parlamentní demokracie a principu národního státu. Z tohoto titulu lze skupinu označit jako konzervativně nacionalistickou. Pomnichovská krize dokázala tyto různé, jinak si konkurující subjekty svěst dohromady a alespoň na chvíli většinu z nich soustředit v hybridním politickém uskupení Strany národní jednoty.

Pokusil jsem se o vymezení základních proudů českého druhorepublikového konzervatismu. Ze stran jsem mezi konzervativce nezařadil Národní ligu Jiřího Stříbrného. Hlásila se mezi občanské strany. Byla však ovlivněna socialismem a antiklerikálním. Problematické je také přesně charakterizovat původně antiklerikální

živnostenskou stranu. Přesto, že se jednalo o stranu středních vrstev a živnostníků, spolupracovala tato strana často se sociální demokracií. Rovněž třeba skupinu intelektuálů kolem časopisu Přítomnost se sluší řadit spíše mezi liberály než mezi konzervativce.

Pro český konzervatismus druhé republiky je příznačné, že se do politického aparátu SNJ a do mnoha časopisů umístili na vlivných místech integrální katolíci, kteří cílevědomě pracovali pro znovudobytí pozic pro katolické náboženství. Konzervatismus se v tomto období dále ztotožnil s křesťanským pojetým stavovstvím a nacionalismem, který byl v tuto dobu dvojitý: jeden jako obranný prostředek vůči silnějšímu Německu, - zastávala jej konzervativní skupina v SNJ (např. katolíci z KR SNJ Stašek, Hatlák ad.); a druhý, radikální a sociálně revoluční (projevoval se zejm. u Mladé Národní jednoty). Dalším znakem bylo odmítání různých ideologií: na prvním místě liberálního demokratismu, s nímž byl identifikován bývalý Hrad a skupina kolem prezidentů Masaryka a Beneše; dále zejm. marxistického socialismu a internacionalismu obecně. Kultura a politika se vyvíjela směrem k izolacionismu. Konzervativci tehdy hlásali, že český národ a jeho bratrské větve na Slovensku a Podkarpatské Rusi nepotřebují cizí kulturní importy, neboť mají svoji národní kulturu, vycházející z křesťanství. Různě odstupňovaný nacionalismus hlásal národní stát bez menšin. Podle oficiální ideologie SNJ se hovořilo rámcově o 4 základních pilířích česko-slovenského státu: národní pospolitost, sociální spravedlnost, křesťanská morálka a stavovské zřízení státní. Nacionalismus SNJ postuloval, aby Česko-Slovensko bylo domovem výhradně slovanského obyvatelstva: Čechů, Slováků a Karpatorusů (Rusínů a Ukrajinců). Radikální nacionalisté volali po vyhoštění příslušníků neslovanských národností, německých antifašistů a emigrantů. Složitě to bylo s Němci uvnitř státu. Ti měli přirozeně status privilegiované národnostní minority. Proto si druhorepublikový režim musel sám sobě lhát. Represivně zasáhnout proti čs. Maďarům nebo Němcům a vyhostit je z republiky jednoduše nešlo. Pokud by čs. vláda chtěla provést vystěhování Němců z druhé republiky, riskovala by konflikt s německou říší, která by se svých soukmenovců rázně zastala. I tak se alespoň proklamativně druhá Československá republika přihlásila k myšlence národního státu a odsoudila stát národnostní.

Osudy tehdejších konzervativců byly různé. Některé osobnosti se po nacistické okupaci 15. 3. 1939 odmlčely (Durych), jiné se zapojily do hnutí odporu a byly perseklovány (kanovník Stašek nebo Ladislav Rašín) a další se rozhodly kolaborovat s okupanty (Staškův muž redaktor Scheinost). Někteří konzervativci byli postiženi majetkově. Na majetek Karla Schwarzenberga, který se za války uchýlil do soukromí, Němci uvalili nucenou správu.

- 1 Jan Rataj, *O autoritativní národní stát*, Praha 1997, s. 34
- 2 *Mohutný nástup Mladé národní jednoty*. In: red.: *Polední lidové listy*, roč. VI (20), č. 1, Praha 3.1.1939, s. 2
- 3 Jaroslav Durych, *Očista duší*. In: *Národní obnova*, roč. II., č. 49, 10. 12. 1938, s. 3
- 4 Jaroslav Durych, *Očista duší*. In: *Národní obnova*, roč. II., č. 49, 10. 12. 1938, s. 3
- 5 Josef Talacko, *Kvas nové doby*. In: *Národní obnova*, roč. II., č. 49, 10. 12. 1938, s. 2
- 6 Tamtéž
- 7 Bohumil Stašek, *Cesta ze světového labyrintu*, Praha 1932, s. 42.
- 8 Tamtéž.
- 9 Encykliku *Rerum novarum* vydal papež Lev XIII. r. 1891.
- 10 Encyklika *Quadragesimo anno* vyšla r. 1931 a jejím autorem je papež Pius XI.
- 11 Bohumil Stašek, *Nový hospodářský řád křesťanský*, Praha 1937.
- 12 Tamtéž, s. 43.
- 13 Tamtéž, s. 102-103.
- 14 Tamtéž, s. 103.
- 15 Bohumil Stašek, *Cesta...*, c.d., s. 111.
- 16 Tamtéž, s. 110-111.
- 17 Tamtéž, s. 111-112.
- 18 Tamtéž, s. 100-101.
- 19 Ze starého obsahu slova stav, jenž označoval šlechtu, církev, města, se stavem rozumí - zejm. v papežských encyklikách - přirozené funkční útvary uvnitř národa - tj. jednotlivé pracovní obory lidské činnosti: zemědělci, podnikatelé, svobodná povolání atd.
- 20 Papež Pius XI. říká: "*Jako je přirozeno, že ti, kdo bydlí blízko sebe, tvoří obce, tak je rovněž přirozeno, že ti, kdo pracují v témže stavu nebo povolání - ať již hospodářském nebo nějakém jiném - tvoří jakési organizace.*" Bohumil Stašek, *Nový hospodářský...*, c.d., s. 12-13, dále citace Pius XI., *Quadragesimo anno* § 83.
- 21 Bohumil Stašek, *Nový hospodářský...*, c.d., s. 3.
- 22 Tamtéž.
- 23 Tamtéž, s. 4: "*Proto také v encyklice Q. A. nacházíme místa, v nichž projevuje se nesouhlas se stavovským zřízením, jak je provedly diktátorské režimy. Jsme pevně přesvědčeni, že právě jen demokracie, která buduje nový křesťanský řád za souhlasu hlubokého a svobodného přesvědčení lidu, je nejlépe povolána k tomu, aby ideál jeho uvedla nejdokonaleji v platnost.*"
- 24 Jana Čechurová, *Česká politická pravice*, Praha 1999, s. 112.
- 25 Bohumil Stašek, *O novou českou kulturu*, Praha 1939.
- 26 Tamtéž, s. 8.
- 27 Tamtéž, s. 7.
- 28 Tamtéž, s. 9-10.
- 29 Stanislav Berounský (ed.), *Stavovská myšlenka*. Praha 1936.

Konzervatismus a třetí republika

Michal Pehr

Česká, respektive československá, společnost měla ke konzervatismu vždy zvláštní vztah. Kdybych se chtěl pokusit o bonmot, tak bych musel říci, že česká společnost konzervativně a "ve své konzervativnosti" odmítala konzervatismus. A tak musím všechny v tomto duchu zklamat, ale konzervatismus byl během období třetí republiky v podstatě mrtvý (alespoň v politickém slova smyslu), protože v této době u nás téměř všichni dobrovolně a s nadšením prohlašovali, že jsou socialisté, a to pokud možno už "od Bílé hory". Ale abych nepředbíhal a psal na trochu vážnější notu, vždyť víme jakou zkušenost má česká společnost s bonmoty.

Svůj příspěvek na tuto konferenci jsem nazval Konzervatismus a třetí republika. Jak už z názvu vyplývá, cílem mého vystoupení je pokusit se alespoň částečně a v náznacích definovat osudy konzervatismu v době tzv. třetí republiky.

Jsem si vědom, že popsat konzervatismus v éře třetí republiky je úkol velmi nesnadný. Vystává zde celá řada otázek. Víme jak je těžké definovat konzervatismus a stejně tak je tomu i v případě třetí republiky, ke které je rovněž řada výhrad. Už samotný pojem není přesně definován a otázky tím jen přibývají.

Termínem třetí republika jsem označil období let 1945-1948, tedy těsně poválečné období. Základním časovým mezníkem byl pro mne na jedné straně vznik, respektive znovuoobnovení Československé republiky v roce 1945 a na druhé straně únorové události roku 1948 s dozvuky spojenými s přijetím nové ústavy, abdikací a smrtí Edvarda Beneše v září 1948.¹

Naše společnost, a v tom vidím zásadní problém tohoto období, projevuje jistou bezradnost. Stále totiž neví, jak toto období hodnotit. Základní otázka zní: byla to demokracie nebo totalita?

Na jedné straně bylo toto období výjimečné. Válka skončila. Po šesti hrůzostrašných letech je země opět svobodná. S prohrou nacistického Německa byl spojen postupný faktický zánik Protektorátu a Slovenského štátu. Na jejich troskách vznikala nová, tentokrát třetí československá republika. Bylo to hektické období. Rodila se nová doba. Snad všichni si přáli vytěsnit válku a válečné zážitky ze své paměti. Obyvatelé byli plní ideálů a nadějí v lepší budoucnost a nové zítřky. Většina lidí věřila, že nastává onen

PhDr. Michal Pehr působí v Masarykově ústavu AV ČR v Praze. Studoval historii a politologii na Filozofické fakultě v Praze. Zaměřuje se na dějiny Československé republiky před rokem 1948 se specializací na vývoj Československé strany lidové a na osobnosti tehdejší křesťanské politiky. Vedle rozsáhlé publikační činnosti aktivně působí v rámci KDU-ČSL v Ústeckém kraji.

"šťastný čas", kdy bude možné budovat novou, šťastnější a lepší republiku, zem i celou společnost. Byl to zvláštní čas nadějí, kdy si snad všichni přáli, aby nový stát byl lepší než ten prvorepublikový, o druhorepublikovém ani nemluvě.

Na druhé straně je toto období dobou omezené demokracie, kterou lze označit jako systém třetí republiky, kdy představitelé demokratických sil, včetně prezidenta republiky, svádějí s komunisty zvláštní souboje o podobu omezené demokracie. Demokraté sice věří v zachování demokracie a bojují za její zachování, ale mnohdy souhlasí a někdy dokonce podporují její okleštění, které má být v zájmu společnosti.

Zákaz některých politických stran, tvorba vlády a jejího programu v Moskvě, vytváření, organizování a obsazování státní správy, znárodnění a správa tohoto majetku, stejně jako správa policie, vojska a dalších bezpečnostních složek jsou právě ty případy, kdy představitelé demokratických sil, včetně prezidenta Edvarda Beneše, více méně ustupovali komunistům a někdy dokonce i podporovali provedení výše jmenovaných změn.

Věnuji se zvláštní době. Strašlivý zážitek z války a obava z fašismu - z toho, co přinesl, způsobily příklon společnosti k levici. Byla to doba vymknutá z kloubů, kdy lidé dobrovolně a s nadšením budovali omezenou demokracii, systém prvotní Národní fronty, který kombinoval demokratické a nedemokratické prvky, protože věřili, že nová společnost bude lepší a dokonalejší. Lidovou demokracii se označovala demokracie, která měla v Československu zavládnout po osvobození. Měla to být nová a lepší demokracie, než ta prvorepubliková.

Vytvořil se nový systém, který měl spojovat východ se západem, komunistický systém s demokratickým systémem západoevropského stylu. Tento experiment byl označován za: "vyspělou a tradiční demokracii",² v níž Československo chce: "sdružit východní pojetí hospodářské rovnosti a sociální spravedlnosti se západním pojetím individuální plné svobody".³

Tato slova jakoby navazují na Benešův koncept socializující demokracie. Tento koncept vycházel z přesvědčení, že demokracie se neustále vyvíjí a proměňuje. Domníval se, že vzhledem k obrovským změnám, které způsobila válka, musí dojít k zásadní proměně demokracie. Touto proměnou měl vzniknout nový, vyšší a lepší typ demokracie, kterou nazval socializující demokracie. Tato demokracie měla nahradit nedokonalou liberálně buržoazní demokracii. V této souvislosti nesmíme také zapomenout, že prezident Edvard Beneš viděl jednu z příčin pádu demokracií před druhou světovou válkou ve "*strachu konzervativních elementů buržoazních z komunismu a sociální revoluce*".⁴

Je pochopitelné, že za těchto poměrů, kdy i Ferdinand Peroutka píše, že "*cesta do budoucnosti vede jen branou socialismu*",⁵ neměli konzervativci a jejich ideály na různých ustláno. Slovo konzervativce se stalo jakýmsi nevysloveným synonymem pro slovo reakční. Platila zde rovnice, že konzervativní rovná se reakční a reakční

rovná se fašistický, respektive nacistický. Tato rovnice a dobová atmosféra způsobila, že se mnozí odvraceli od ideálů a názorů a ti, kteří jim zůstali věrní, se k nim jen velmi opatrně hlásili.

Když jsem si připravoval dnešní referát, tak jsem dlouho přemýšlel, koho ke konzervativcům v době třetí republiky přiřadit. Tehdejší konzervativci totiž netvořili žádný pevnější proud. Spíše jen přežívali pod ochranným štítem Československé strany lidové,⁶ kterou ostatně vedl, v určitém slova smyslu, také konzervativce Msgre. Jan Šrámek. Tito lidé byli spíše solitéry. Klasickým příkladem těchto konzervativců byl lidovecký poslanec a předseda lidovecké mládeže Bohdan Chudoba. Nesmíme také zapomínat, že řada konzervativců druhé republiky⁷ dožívala v ústraní bez jakékoliv možnosti působit (klasickým příkladem byl Msgre. Bohumil Stašek a Josef Talacko, když pomineme to že po válce byl tajemníkem lidoveckého ministra Adolfa Procházky). Z dalších jmenujme alespoň lidoveckého žurnalistu Luděk Formana⁸ a Miloslava Skácela.⁹ K těmto jedincům musíme také přiřadit skupinu kolem tehdejší Revue Katolík se šéfredaktorem jezuitou P. Adolfem Kajprem a příspěvovateli jako byl Karel Schwarzenberg alias Jindřich Středa.¹⁰ Tato revue neboli list pro kulturu a život z víry, jak zněl podtitul se vyznačovala antiliberálně vypjatým konzervatismem, který je paradoxně přiváděl až na půdu křesťanského socialismu.

Všichni tito konzervativci měli v době třetí republiky jedno společné. Snažili se o opatrné komentování politických událostí. Poukazovali na přehmaty doby a snažili se poukazovat na porušování principů konzervativní politiky v duchu omezené demokracie. Kritizovali pilíře stávajícího režimu (Národní fronta, omezení počtu politických stran, neexistence legální opozice a nepromyšlené hospodářské experimenty). Svými názory tak mnozí z nich pomáhali formovat křesťanské pojetí třetí cesty mezi kapitalismem a socialismem, které jako ideologie byly podle jejich názoru nedokonalé.

Klasickým příkladem toho, co jsem řekl, byl Bohdan Chudoba, kterému bych se rád na závěr trochu blíže věnoval. Někteří ho znají jako propagátora baseballu, někteří ho znají jako renomovaného historika¹¹ nebo autora lidoveckého hesla do voleb v roce 1946: "Totalita bude bita". Zjednodušeně řečeno, Bohdan Chudoba byl zvláštní člověk. Byl neobyčejně inteligentní a vzdělaný, který si byl své inteligence vědom, což někdy bylo až na škodu věci, ale to je jiná kapitola. Byl to člověk pozoruhodných postřehů, které měli možnost čtenáři poznat na stránkách lidoveckého tisku.¹² Z jeho článků velmi jasně vyzařovala jeho křesťansko-konzervativní orientace a bylo patrné, že měl dva úhlavní nepřátele - liberalismus a komunismus. Jeho smělé výpady proti komunistům mu přinášely řadu problémů (v lednu 1946 byl krátce zatčen, komunisté, jmenovitě Václav Kopecký, se z něj snažili udělat špiona a vlezrádce). Na druhé straně mu přinášely ovšem určitou popularitu. Je znám jako odvážný bojovník. Ve svém soukromí však na adresu své aktivity

skoro prorocky pronáší: "*Nemá to žádnou cenu za dané situace riskovat život a vědět předem, že se tím nic nedokáže. Ve státě, kde jediná politická strana má pevně v ruce všechny bezpečnostní orgány, tam byla demokracie navždy pohřbena. Perem se proti kulometům nic nedocílí. A taková je situace u nás.*"¹³ Jak se později ukázalo, měl stoprocentní pravdu. Únorové události roku 1948 udělaly tomu všemu přítrž, a jestliže předtím neměli konzervativci příliš mnoho možností veřejně vystupovat, pak po roce 1948 tuto možnost definitivně ztratili.

¹ Z literatury k tomuto období připomeňme alespoň: Karel Kaplan, *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha 1990; Týž: *Pět kapitol o únoru*. Brno/ Praha 1997; Týž: *Nekrvavá revoluce*. Praha 1993.

² *Lidová demokracie*, 1. 1. 1946, s.1.

³ Tamtéž.

⁴ Edvard Beneš, *Demokracie dnes a zítra*. Praha 1948, s.71.

⁵ Svobodné noviny 27. 1. 1946, s.1. Ferdinand Peroutka, Nesrozumitelný dnešek.

⁶ K dějinám Československé strany lidové v tomto období připomeňme alespoň: Michal Pehr, *Československá strana lidová 1945-1946*. Praha 2003; Jan Renner, *Československá strana lidová v letech 1945-1948*. Brno 1999; Miloš Trapl, *Československá strana lidová 1945-1948*. In Pavel Marek (ed.), *Přehled politického stranictví na území českých zemí v letech 1861-1998*. Rosice u Brna 2000, s. 305-308.

⁷ Jan Rataj, *O autoritativní národní stát*. Praha 1997.

⁸ Milan Drápala, *Na ztracené vartě Západu*. Praha 2000, s. 353-411.

⁹ Milan Drápala, *c.d.*, s. 511-541.

¹⁰ Milan Drápala, *c.d.*, s. 33.

¹¹ František Kutnar - Jaroslav Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějin dějepisectví*. Praha 1997, s. 804 - 806.

¹² Milan Drápala, *c.d.*, s. 415 - 469.

¹³ Milan Drápala, *c.d.*, s. 420.

Idea politického řádu a současnost

Alena Hromádková

V odborné literatuře se obvykle rozlišuje řád politický, ekonomický a kulturní, resp. kulturně-morální. Ale i širší obecné povědomí tohoto teoreticky náročného konceptu bývá velmi poučné. Jako ilustraci druhého, neodborného, ale výstižného přístupu si dovoluji vám říci politický vtip populární v dobách hlubokého komunismu. Líčí průběh světového kongresu lvů, který se jednou za několik let pravidelně odehrává v Londýně. Jako vždy je předsedou americký lev, atletický, výkonný typ na vrcholu sil, jehož projev nenechá nikoho na pochybách co to znamená být opravdovým lvem. Druhý v pořadí přichází na řadu anglický lev, jehož životní zkušenosti, diplomatická i obchodní erudice, i při jisté únavě při pohledu na nevyzpytatelný chod světa, dá tušit pevnou vůli a bojovnou odhodlanost. Po mnoha vystoupeních se dostává na pořad i projev českého lva. Na podiu se objeví stvoření vyhublé, vypelichané a nervosní, jehož díkce je krajně nejistá a vágní. Ostatní se ho proto ptají: "Poslyš, jsi ty opravdu lev?" A dotyčný odpovídá: "Ale ano, jsem také lev, i když už dlouhá léta zastávám v jižních Čechách systemizované místo kukačky."

Tato ukázka české lidové tvořivosti z období 1948 - 1989 postihuje, odkazem na oslabení identity příslušného individua, jak na ekonomickou tak politickou rovinu problémů řádů, o níž je u nás dobré povědomí díky dílu F. von Hayeka. V duchu tohoto náročného teoretického díla je anonymním autorem vtipu odmítnuto oslabování či ničení vzájemné, na dobrovolnosti a respektu k danostem založené, součinnosti.

Zmíněná anekdota velmi dobře postihuje subtilní rovinu socialistického snažení o harmonizaci všeho a všech - totiž pohrdáním přírodními danostmi a vnitřním směřováním, v souladu s vlastními možnostmi a mírou Božího obdarování. Podobně se tématu povahy a udržení ontologického díla a tím i politického řádu věnuje Michael Novak a u nás sice překládaný, ale málo známý britský autor David Levy. Jestliže úvahy dvou prvních myslitelů v různé míře vysvětlují pojmy "vytvořené"

Ing. Alena Hromádková absolvovala Vysokou školu ekonomickou v Praze, většinou působila ve zdravotnictví, školství a sociologickém výzkumu, od r. 1992 přednáší na Univerzitě Karlově, obor politické vědy. Před rokem 1989 se aktivně účastnila činnosti antikomunistického disentu, r. 1977 patřila mezi první signatáře Charty 77, organizovala večerní semináře a samizdatovou činnost. V letech 1994 - 96 působila ve veřejném politickém životě coby vůdčí osobnost Demokratické unie. Je autorkou řady odborných i popularizačních studií, přednáší v České republice i v zahraničí.

a "vyrostlé" řády, opírá David Levy své pojetí problému udržení či rozvratu politického řádu o zdůraznění konstantních rysů lidské existence. Jinými slovy: k postižení vývoje či vzniku historicky vzniklého politického řádu považuje za nezbytné vycházet z filozofické antropologie. Jde o pohled na lidi jako tvory, jejichž moc nad okolním světem roste aniž by docházelo k patřičnému rozšiřování jejich osobní zodpovědnosti za stav světa dnes i jednou v budoucnosti. Moderní věda ví, že kosmos (a samozřejmě příroda) není ani věčný, ani sebeobnovující. Pouhá 4 % vesmíru tvoří strukturovaná hmota - zbytek je vědci nazýván temnou hmotou a temnými silami. Přirozenému, organickému růstem vzniklému politickému řádu přináležejí, podle nábožensky založených konzervativců, ve věčném zápase s nestrukturovanými, libovolnými či zlovolně mocensky orientovanými silami rozhodující role.

Po staletí náboženství vedla lidskou intuici i vědomé směřování k účtě k životu ve všech jeho podobách. Etické a ontologické se prolínalo a bylo odráženo všemi základními společenskými institucemi - ať šlo o rodinu, život v obci, práci na poli, v dílně či v politické činnosti. V politice šlo o udržení tzv. omezeného politického stylu "limited rule". Ten byl ale ve střední a východní Evropě zásluhou vítězství nacismu a komunismu téměř na půl století zničen. Šlo o režimy de facto post-politické, kde základní životní realita byla soustavně rušena strukturami manipulace, lži a přetvářky, parazitování na výsledcích práce předchozích generací atd. Traumatizace střední a východní Evropy je o to hlubší, že socialismus marxistickoleninského typu zrušil instituci soukromého vlastnictví, která je nejdůležitějším svorníkem všech podstatných antropologických, sociálních, ekonomických a politických vazeb.

Rozklad v ekonomicko-sociální rovině a zánik právního státu vyústil v trvalý destrukční proces, který nemohl nezměnit mentalitu širokých vrstev lidí, vykořeněných z tradičního soužití rodného kraje, rodiny a - jak vidíme na příkladu českého lva - ze své identity. H. Arendtová přesvědčivě dokazuje rozpad třídní společnosti a s tím spjatý konec přirozeného politického procesu volné soutěže organizovaných sociálněekonomických, denominálních či etnických a jiných zájmů. Naše společnost je dnes destrukturovaná společnost milionů převážně izolovaných, atomizovaných jedinců, které jen slabě spojuje málo objektivních zájmů překračujících každodenní úroveň obstarávání - dle slov prof. Patočky - úživy.

Jestliže předmoderní doba prostřednictvím náboženství základní politické instituce ontologizovala, tzn. připisovala jim charakter a účel daný normou nejvyšší, tj. Bohem, pak v dnešní sekularizované době vzniká bezprecedentní problém politické legitimacy. Politické instituce jsou totiž ospravedlněny pouze službami, které poskytují lidem, kteří jsou jejich tvůrci. A tito tvůrci, bez opory pevných instinktů a spolehlivých morálních vodítek, vybaveni jen svojí racionalitou a vůlí, sice stále lépe zvládají okolní svět technicky, ale stále méně své vzájemné vztahy politicky. V této souvislosti není od věci, že uchazeč o místo kandidáta na amerického prezidenta

denta, Howard Dean, nedávno v USA neuspěl pouze díky své sekulární hodnotové orientaci.

Moderní lidé se již necítí povinováni přizpůsobit se objektivně danému řádu. Berou ohled - podle D. Levyho - pouze na mocenské konstelace a převahu jiných lidí. Politické instituce mění spíše na organizace řešící specifické úkoly, přičemž rozhodující je technická funkčnost jejich řešení. Právě tohle je úhelným kamenem vztahů vůči Islámu a dalším neevropským zemím.

Po staletí se osobní identita získávala aktivní spoluúčastí na životě širší rodiny, obce, církve, veřejném životě obce či rodného kraje (vlasti). Bez tohoto institucionálního kontextu je jedinec vydán převážně jen sám sobě a silám pracovního trhu, kde hledá a nalézá - nebo nenalézá - uplatnění pro své čistě osobní aspirace. Tomuto dílu dalšího zplošťování a homogenizace společnosti zvláště výrazně napomáhá - podle Michaela Novaka - degradace rodiny na pouhou spotřební jednotku, znevažování významu manželského svazku, narušování monogamních pout mezi věrností a sexualitou atd. Politický řád, který umožňuje další rozvolňování hlavních lidských vazeb ohrožuje sám sebe a podporuje další formy znivelizovaného, podstatného významu zbaveného života.

Lidská přirozenost vyžaduje vytváření a udržování politického řádu a naopak, účinné uspořádání lidských základních potřeb (včetně touhy někam patřit, být uznán a respektován) může být zprostředkováno pouze existencí objektivně daných a osobně smysluplných institucí (viz D. Levy). Vyhnout se odpovědnosti i za řízení vlastního života nelze na individuální, natož celospolečenské úrovni. Masy, jež svěřily svůj osud demagogickým totalitním vůdcům, a dopustily tak likvidaci nejproduktivnějších kategorií svých spoluobčanů, se z dlouhodobého hlediska staly obětí své vlastní indiferentnosti, dezorientace či pouhé slabosti. To se stalo i naší společnosti, která pak žila příliš dlouho na účet budoucnosti - oddalovaná budoucnost se stala přítomností - a účet je zde. Jestliže se např. vyvlastňovaly majetky a domovy nejprve z etnických, později třídních důvodů, jsou dnes vyvlastňovány tunelováním, prohrávanými mezinárodními arbitrážemi, byrokratickou neschopností a slabostí našich politických institucí zdroje všech občanů. Zkrátka není snadné budovat přirozený řád bez politických hodnot a institucí, jež jsou pro obojí nezbytným předpokladem.

Režim typu limited rule zabezpečoval prostřednictvím dodržování zákonů ochranu lidských životů, majetků a svobod. Politika se těšila vážnosti a nikdo nepopíral její humanizační a konsolidační efekty, ovšem za předpokladu, že občané, resp. jejich většina je schopna realistického politického úsudku. Na místo společně sdílených soudů ohledně smysluplných cílů veřejného života se politika stala činností převážně technicko-organizační realizace různých dílčích cílů.

Jestliže po staletí bylo plnění racionálně chápaných povinností vůči sobě i druhým vlastním obsahem života, jde dnes o převážně zúžený přístup usilující hlavně

o uspokojení vlastních materiálních a citových potřeb. Tím mizí ochota podílet se na recipročních svazcích vzájemných závazků a odpovědnosti ve veřejném životě. Tak vzniká vakuum, které nedovoluje uskutečnit smysluplný řád politických hodnot a institucí, jež vyžadují veřejný prostor a jeho soustavnou kultivaci. Místo toho, lidé odvyklí horizontálním vazbám vzájemnosti a zodpovědnosti, se více či méně ochotně stávají pasivními příjemci životního zajištění nabízeného státními zásahy a regulacemi. Hypertrofie atomizované autonomní existence tak podrývá soudržnost společenského řádu jako celku a politických institucí, které mají individuální autonomii chránit a udržovat.

Vyrovnaní se evropským standardům bude jen tehdy úspěšné, jestliže půjde především o integraci hodnot. Žádné převážně technicko-organizační sladování různých kapitol či přijímání různých doporučení ho neuskuteční. Jen proces postupného, strukturovaného a vyváženého růstu, lidského a politického zrání, tj. změny sebenáhledu a konkrétních angažmá v pracovním či společensko-politickém nasazení, může posunout individuální i celospolečenský život na vyšší úroveň vzájemné součinnosti a obecné kultury. Půjde o pomalý a náročný vývoj, který bude závislý nejen na přímých zahraničních investicích a růstu HDP (jak je veřejnosti již léta vnucováno), ale především na kvalitě kulturně-politické reflexe a praxe. Tzn. bude nutné pracovat pro politickou vůli měnit zatuchlé morální, právní a vzdělávací pořádky, které se za posledních 15 let u nás v mnoha ohledech příliš nezměnily.

Naše republika má pověst ne-liberální demokracie. Toto označení je pro politicky uvažující občany vážnou výzvou. Pro konzervativce je pak povinností soustavně usilovat o to nejlepší, co se v minulosti v průběhu generací plně osvědčilo. Mám na mysli osobní disciplínu, morálku a respekt pro právo, bez nichž není politická a hospodářská prosperita možná. Pro dnešní mladé lidi nejsou restituce, technická regulérnost voleb, přístup do médií, kvalita historického bádání či právního systému anebo vedení politického boje apod. tématy prvořadé důležitosti. Tím spíše musí starší generace trvat na tom, že právě tohle je součástí sebeporozumění, bez něhož je obnova politického řádu nemožná a návrat do evropského civilizačního prostoru nereálný.

Literatura

- 1) F. von Hayek, Právo, zákonodárství a svoboda, Academia, Praha 1991
- 2) D. Levy, Politický řád, SLON, Praha 1993
- 3) H. Arendtová, Původ totalitarismu, OIKOYMENH, Praha 1996
- 4) M. Novak, Duch demokratického kapitalismu, OI, Praha 1991

Konzervatismus pro 21. století

Roman Joch

Jak již samotný název napovídá, jakýkoli konzervatismus kdekoli hodlá něco konzervovat, něco uchovat. Otázkou je co a proč...

Konzervatismus, o jaký nám jde, hodlá konzervovat tradici západní civilizace, kterou považuje za pravdivou, správnou, a navíc i vznešenou. Esencí západní civilizace je *"křesťanské chápání přirozenosti a osudu člověka."* Z něho vychází západní étos, jenž *"přijímá existenci absolutní pravdy a dobra a současně uznává, že lidé jsou stvořeni se svobodnou vůlí tuto pravdu a dobro přijmout nebo odmítnout."* Proto *"konzervatismus vyžaduje zápas jak za obhájení pravdy a dobra, tak i za nastolení podmínek, v nichž mohou jednotlivé osoby svou svobodnou vůlí účinně uplatňovat. ...konzervativci si přejí zachovávat a rozvíjet v moderních podmínkách tensi mezi transcendentními cíli člověka a svobodou, jejímž prostřednictvím je člověk těchto cílů schopen dosahovat, tensi, jejímž vyjádřením západní civilizace vždy byla..."*

Konzervatismus předpokládá existenci objektivního morálního řádu, postaveného na ontologických základech; a zároveň konzervativní myšlení je naprosto antiutopické - absolutně odmítá myšlenku, že společnost nebo lidé obecně jsou zdokonalitelní.

Tudíž jádrem naší konzervativní pozice jsou dva principy: přesvědčení o nezměnitelné přirozenosti člověka a přesvědčení o existenci objektivního morálního řádu.

První z těchto dvou přesvědčení je esencí konzervatismu všude v západní civilizaci. Nejzásadnějším zdůvodněním, vlastně jediným udržitelným zdůvodněním konzervativní pozice je postřeh, že člověk má v dějinách stálou, neměnnou a nezměnitelnou přirozenost, která - což je mimořádně důležité - není ideálně dobrá; tedy postřeh, který je v křesťanské teologii vyjádřen dogmatem o dědičném hří-

MUDr. Roman Joch studoval na 1. lékařské fakultě UK v Praze, poté absolvoval několik zahraničních studijních pobytů v USA. Od založení Občanského institutu v roce 1991 pracoval jako jeho spolupracovník, od roku 1996 v OI přímo pracuje. Mezi hlavní oblasti jeho zájmu patří politická filozofie, především liberálně-konzervativní myšlení; mezinárodní vztahy, především obranné a bezpečnostní otázky; USA, především pak americká politika. Je autorem mnoha odborných esejů a komentářů v nejrůznějších médiích.

chu. To v praxi znamená, že nutně nedokonalý, omezený, omylný a pokušením podléhající člověk je zásadně nezdokonalitelný - a rozhodně nezdokonalitelný politickými prostředky. Richard Weaver napsal: "...v mém období prázdného optimismu mi koncept dědičného hříchu připadal archaicky směšný. Nyní, o dvacet let později a po zkušenosti se světovou válkou, neexistuje koncept, jenž bych považoval za vyjádření hlubšího vhledu do té velké neznámé, kterou je člověk. Dědičný hřích je parabolickým vyjádřením odvěké tendence člověka konat špatně, i když ví, co je dobré." Jiný americký konzervativce dokonce konzervatismus označil za "...politickou sekularizaci doktríny o dědičném hříchu."

Konzervatismus je tedy politickou teorií založenou na tom strašlivě pravdivém vhledu, že člověk je bytostí schopnou nesmírného zla, že v něm stále dřímají brutální síly a nízké vášně, jež mohou kdykoli přervat a zničit civilizaci - křehkou to slupku na oněch vášních - a způsobit tak krvavé společenské kataklysmas. Konzervatismus je ale zároveň politickou praxí zaměřenou na to, aby se ono zlo v člověku přítomné nevymanilo z jemu uložených zábran, aby ony síly a vášně civilizaci nerozvrátily a nezničily, a aby ono společenské kataklysmas nenastalo.

Pochopitelně, konzervativní pozice je vyvážená a nestojí pouze na jedné noze, na politické sekularizaci křesťanského dogmatu o dědičném hříchu, nýbrž i na noze druhé - na politické sekularizaci křesťanského dogmatu o nesmrtelné duši člověka. Zatímco to první říká, že člověk je inherentně nedokonalý a tudíž žádný ráj na Zemi nikdy nebude (ale naopak, způsobit na Zemi peklo je docela možné); to druhé dodává, že osoba každého člověka má přesto nesmírnou inherentní důstojnost a hodnotu, jež je přímo transcendentní, neboť každá lidská bytost je stvořena k obrazu Božímu (*Imago Dei*), je obdařena nesmrtelnou duší, jež transcenduje tento svět a vztahuje se k Bohu, a pro jejíž spásu se z lásky k člověku a na vykoupení jeho hříchů Syn Boží obětoval na kříži. Z tohoto důvodu nikdo - jiní lidé, a ani státní instituce, jež jsou veskrze profánní - nemohou s lidskými bytostmi nakládat svévolně. Naopak, musí jejich lidskou důstojnost a hodnotu respektovat a ctít.

Abychom to shrnuli: přesvědčení o nezměnitelné nedokonalosti člověka je ústředním přesvědčením všech konzervatismů Západu; tím, co mají společné. Liší se svými dalšími zaměřenými: britský ostrovní konzervatismus je svým filozofickým založením skeptický empirismus. Proto je zaměřen na zachovávání tradice ve smyslu kontinuity. Jeho cílem jsou lidé, kteří dodržují dekorum a zvyklosti. Americký konzervatismus na rozdíl od britského je pravým opakem skepticismu, protože je přesvědčen o existenci objektivního morálního řádu. Je zaměřen na zachovávání civilizační tradice ve smyslu pravdy o onom objektivním morálním řádu; tradice, jež onu pravdu sděluje. Jeho cílem jsou svobodní a zároveň ctnostní lidé; lidé žijící ve svobodě a současně v souladu s tímto objektivním řádem. V skeptickém britském konzervatismu je evidentní důraz na formu (dekorum); v konzervatismu americkém je kromě patřičného respektu k formě navíc nepo-

chybný důraz na obsah - autentické ctnosti. Evropský kontinentální konzervatismus, jenž docenoval význam a důležitost svobody osob mnohem méně - a mnohem méně jim jí dopřával - než oba konzervatismy anglosaské, k přesvědčení o nezměnitelné nedokonalosti lidí přidával důraz na jejich poslušnost vůči autoritě v hierarchickém společenském řádu...

Přirozený - či situační - konzervatismus je v revolučním věku nedostačující. Má svůj význam a funkci, když se dobrá politická společnost ocitá pod útokem jejích nepřátel, když se tomuto útoku stále ještě brání. Když už však revolucionáři uspěli (byť částečně), konzervovat status quo znamená de facto kapitulaci. Proto je v dlouhodobé perspektivě úspěšným může být jen vědomý konzervatismus - konzervatismus principů a věčných pravd: *"to, co se od nás vyžaduje, je vědomý konzervatismus, jasná, principiální reformulace filozofické a politické pravdy v nových poměrech."* Zatímco situační konzervatismus je především postoj, konkrétně postoj odporu vůči radikálním, náhlým, nebo dalekosáhlým změnám, jež považuje za zhoubné pro společenskou stabilitu, vědomý konzervatismus je obhajobou "věcí nepomíjivých", tedy krédem s pozitivním obsahem. Není přístupem, postojem, záležitostí temperamentu, nýbrž souborem správných hodnot a věčně platných principů. Zde není důraz na to, že určité hodnoty a zvyky jsou tradiční a zděděné, nýbrž na to, že určité hodnoty a principy jsou pravdivé a správné (Frank Meyer napsal: *"Na konformitě vůči správným hodnotám není nic špatného, a na konformitě vůči těm falešným nic správného."*) Vědomý konzervatismus musí použít rozum na rozpoznání toho, co všechno z tradice jsou věčné pravdy, a ty prosazovat: buď hájit a "konzervovat" proti náporu revolucionářů, anebo i obnovovat a nastolovat poté, co revolucionáři již (částečně) uspěli.

Tradici nelze jednoduše uctívat celou, protože s pokračujícími úspěchy "revolucionářů 20. století" se tradice stává tradice pozitivismu a z řetězců odpoutaného státu. Nedostatkem a slabostí situačního konzervatismu je ta skutečnost, že pouze brzdí rychlost, nemění však směr, kterým revolucionáři posouvají společnost. Proto vždy, když se ve společnosti objeví nové radikální hnutí, situační konzervatismus je vtahován na cestu, kterou si sám nevybírá - a s ním touto cestou postupuje i celá společnost. Sám o sobě - protože nemá vlastní substantivní soubor hodnot, na nichž lpí - tomu není schopen zabránit.

Z tohoto důvodu vznesl Gilbert Keith Chesterton ve své knize Ortodoxie vůči situačnímu konzervatismu tuto výtku:

"...jedním z důvodů uváděných pro pokrokovost je, že svět spěje přirozeně k lepšímu. Ve skutečnosti je však jediným důvodem pro pokrokovost to, že svět spěje přirozeně k horšímu. Že věci podléhají zkáze... je také jediný argument proti konzervatismu... Veškerý konzervatismus je založen na zásadě, že nechá-li se něco být, zůstane to takové, jaké to je. Ale není tomu tak. Necháme-li ně-

co být, vydáme to napospas zubu času. Necháme-li bílý sloup bez povšimnutí, brzy bude z něho černý sloup. Chceme-li výslovně, aby byl bílý, musíme jej stále znovu natírat... Zkrátka, chceme-li mít starý bílý sloup, musí mít nový bílý sloup. A co platí o neživých předmětech, platí ve zvláštním a strašném smyslu o všem lidském."

Jinými slovy, konzervatismus, má-li být v revoluční epoše schopen efektivně čelit revoluci, nemůže být pouhým situačním konzervatismem, nýbrž musí být krédem s pozitivním obsahem, jež aktivně prosazuje a brání...

Další výzvou, s níž se konzervatismus musí odpovědně vypořádat, je jeho vztah ke dvěma dominujícím politickým směrům v předsocialistickém období: "...*historické dědictví zápasu mezi klasickým liberalismem a... konzervatismem v Evropě 19. století.*" Konzervatismus dneška má být "*dědicem toho nejlepšího z obou těchto tragicky rozdělených větví západní tradice*", tedy musí čerpat i z liberalismu 19. století i z konzervatismu 19. století. Co má z každého přijmout a co odmítnout?

"...*Jistě, v klasickém liberalismu je hodně toho, co konzervativci musí odmítnout - jeho filozofické základy, jeho tendenci k utopickým konstrukcím, jeho netečnost k tradici (explicitní, nikoli však implicitní); sám klasický liberalismus byl bezpochyby zdrojem mnohého, co odpovídá za mizérii 20. století; avšak jeho prosazování svobody a jím vypracované politické a ekonomické teorie zaměřené na zajištění svobody přispěly k našemu dědictví konceptů, které potřebujeme zachovat a rozvíjet právě tak nepochybně, jako potřebujeme odmítnout utilitární etiku a sekulární pokrokářství, jež nám klasický liberalismus rovněž zanechal.*

Konzervatismus 19. století, přes veškeré své chápání prvořadosti ctností a hodnot, přes veškerou svou pletu k pokračující tradici lidstva, byl příliš povznesený nad požadavky svobody, až příliš ochotný podříditi osobu jednotlivce autoritě státu či společnosti."

"...*V tomto smyslu jsme obětmi tragédie přítomné v historii klasického liberalismu. Ten poté, co vypracoval ekonomické a politické doktríny omezené moci státu, svobodného tržního hospodářství a svobody jednotlivce, svým utilitarismem podkopával základy víry v organický morální řád. Jenomže jediným možným základem pro respekt k integritě jednotlivce a vše ostatní převyšující hodnotě jeho svobody je víra v organický morální řád. Bez takovéto víry se žádná doktrína politické a ekonomické svobody nemůže udržet.*"

"I když klasičtí liberálové zapomínali - a současní libertariánští konzervativci mají někdy tendenci zapomínat - že v **morální** sféře je svoboda pouze prostředkem, s jehož pomocí mohou lidé usilovat o svůj skutečný cíl, kterým jsou ctnosti, přece jenom chápali, že v **politické** sféře je svoboda cílem primárním. Považujeme-li společně s Lordem Actonem, ustavení svobody plnit morální povinnosti za cíl občanské společnosti, pak tradicionalističtí konzervativci dneška, kteří žijí v době, kdy svoboda je tou poslední myšlenkou našich politic-

kých mentorů, mají málo důvodů odmítat příspěvek klasických liberálů k chápání svobody, jakkoli chybné bylo jejich chápání cílů svobody. Omyl klasických liberálů spočívá převážně v záměně světského za transcendentní. Nebyli schopni rozlišit mezi **autoritářstvím**, kterým lidé a instituce potlačují svobodu lidí, a **autoritou** Boha a pravdy.

Na straně druhé, opačný omyl stejného druhu zatížil myšlení konzervativců 19. století. Ti respektovali autoritu Boha a pravdy sdělenou tradicí, avšak příliš často halili autoritářství lidí a institucí do svatozáře božské autority... Jakkoli zdravé byly jejich názory na podstatné záležitosti lidského bytí, na předurčení člověka ke ctnosti a jeho odpovědnost o ní usilovat, na jeho povinnosti v morálním řádu, přece jen až příliš často nebyli schopni uvědomit si, že politickou podmínkou morálního naplnění je svoboda od donucení... Vědomi si - na rozdíl od klasických liberálů - skutečnosti dědičného hříchu, zapomněli, že jeho důsledky nejsou nikdy zhoubnější, než když lidé vládnou neomezenou mocí. Přisuzovali státu pravomoc prosazovat ctnosti a přitom zapomněli, že jeho moc spočívá v rukou lidí, kteří jsou vystaveni účinkům dědičného hříchu stejně jako ovládaní. Nemohli nebo nechtěli vidět pravdu zřejmou klasickým liberálům: je-li k moci, která státu přirozeně přináleží - moci bránit své občany před násilím domácím i vnějším a mocí vynucovat spravedlnost - přidána ještě i naprostá moc nad hospodářskou a společenskou energií, pokušení k tyranii se stane neodolatelným..."

Křesťanské ctnosti, jak jsou sdělené západní tradicí, jsou správným cílem člověka, a úsilí o ně správnou náplní jeho života; zatímco svoboda od nátlaku a donucení je nejvyšší politickou hodnotou. V konzervatismu jsou svoboda a ctnosti slučitelné, protože obě jsou nejvyššími hodnotami ve dvou rozdílných řádech - ta první v řádu politickém, ta druhá v řádu morálním. (I když jsou svoboda a ctnosti kompatibilní, protože jsou platné v rozdílných řádech, nejsou od sebe nezávislé; právě naopak: jsou interdependentní, neboť v konečném důsledku jedno závisí od druhého.)

Proto konzervatismus je zápasem na dvou, respektive třech úrovních. Tím prvním je mravní zápas v duši každé jednotlivé osoby za pravdu a dobro a ctnosti, za to, aby si člověk dobrovolně volil ctnosti a nikoli neřesti. Pouze jiným projevem téhož je intelektuální zápas proti "*deterministickým filozofiím, jež ztotožňují pravdu a dobro s čímkoli, co se historicky prosadilo, a proti relativistickým filozofiím, jež samotnou existenci pravdy a dobra popírají.*" Tím druhým je zápas politický, zápas za svobodu jednotlivých osob od státních donucení, tedy zápas za omezení moci a vlivu státu, za jeho decentralizaci - zápas proti "*monopolizaci moci... vykonávané státem, jež potlačuje nebo deformuje uplatňování svobodné vůle jednotlivých osob.*" A tím třetím byl zápas proti ozbrojenému mezinárodnímu komunismu ve 20. století, či dnes proti jakýmkoli totalitářským současným i budoucím, jež hrozí zničit všechno předchozí...

Konzervatismus obecně se primárně nesnaží obhajovat *status quo*, nýbrž je sekundární reakcí na změny, jež považuje za nešťastně špatné. Primární je radikální, revoluční síla - levice - jež prosazuje pozitivní program změn. Konzervatismus je reakcí na ni.

V rámci západní společnosti tuto revoluci představuje soubor názorů a postojů, jež lze v souhrnu označit jako "levicový liberalismus". Co je jeho obsahem? Především socialistické hnutí za nárůst moci státu a posílení jeho role v životě občanů prostřednictvím státní kontroly nad ekonomikou. Dále materialistická a pozitivistická filozofie (*"pozitivistická ve své epistemologii, relativistická ve své ontologii - je-li ontologie vhodnou kategorií pro takovýto metafyzický nihilismus"*); a konečně revoluční duch a utopický étos, jenž hodlá projektovat a konstruovat život člověka a celé společnosti. Tyto názory a postoje byly na vzestupu již několik desetiletí; lze vlastně říci, že ve 20. století převládly na celém území, na němž se kdysi rozkládala západní civilizace.

Disent konzervativců proti levicově-liberálnímu establishmentu není pouhou obyčejnou opozicí, intelektuálním a politickým nesouhlasem, jaký se ve společnosti mezi různými lidmi vždy vyskytuje, nýbrž je opozicí zásadní, disentem vskutku radikálním - radikálním v původním smyslu tohoto slova, tj. zacházejícím až k samotným kořenům. V konzervativním pohledu to není tak, že komunismus byl ošklivý, a i když se my konzervativci s levicovým liberalismem v mnoha věcech neshodneme, přece jen oni stojí na naší straně barikády v tom smyslu, že se rovněž staví proti komunismu. Nikoli, i když komunismus konzervativci nahlíželi jako neskonale virulentnější než levicový liberalismus, jejich konečné účinky považovali za v podstatě - a v posledku - tytéž: zánik západní civilizace.

Jde tedy o hodně, a proto i reakce na tuto hrozbu musí být adekvátní její závažnosti: *"...Již několik desetiletí žijeme uprostřed revoluce zaměřené na zničení západní civilizace. Konzervativci jsou z definice obhájci této civilizace; a v revolučním věku to znamená, že jsou, a musejí být kontrarevolucionáři... Principiálnost postoje konzervativců proti této revoluci je po právu největší nutností."* Nelze se spokojit s ničím menším, méně ambicióznějším či troufalejším, než s revokací celé revoluce 20. století, s jejím plným odčiněním. Konzervatismus musí být snahou "otočit kolo dějin", "odčinit 20. století"; musí být kontrarevolucí poté, co revoluce (byť částečně) uspěla. Jinými slovy, musí být *vzpourou proti revoluci* - vzpourou neméně radikální, než revoluce sama.

V první polovině 20. století byl učiněn krok špatným směrem a je tedy správné, aby se Západ vrátil k místu, ve kterém nastal odklon ze správné cesty: *"...v čem je ctností jít kupředu, když se zjistilo, že cesta vede ke katastrofě? Není pak skutečnou odvahou ochota obrátit se zpět, vrátit se po vlastních stopách až k bodu, kde jsme se vydali špatným směrem?... V širším smyslu právě toto rozhodnutí musíme učinit, má-li Západ znovu nabýt svou celistvost a sílu."*

Člověk má svobodnou vůli, proto neexistují žádné železné zákony dějin. Dějiny nesměřují se železnou logikou k ničemu zákonitému, předem danému a nevyhnutelnému. Vnitřně svobodné lidské bytosti se mohou v kterémkoli bodu dějin vydat jakýmkoli směrem - směrem k větší svobodě, nebo i k tyranii a otroctví. Ve 20. století se prostě stalo, že lidé vedeni mylnými idejemi se vydali nesprávným směrem, a proto je nutné se obrátit, vrátit se zpět ke správné cestě a tou pak pokračovat dál. Snadný úkol? Nikoli. Vzrušující? Rozhodně ano!

Text je zkrácenou a mírně upravenou verzí kapitoly "Konzervatismus" v knize Romana Jocha *Vzpouora proti revoluci dvacátého století*, jež je - kromě jiného - pojednáním o politické filozofii předního amerického konzervativního myslitele Franka S. Meyera. Citáty v textu uvedené kurzívou jsou citáty z Meyera.

Poznámky:

A.) *Ad. vztah a napětí mezi dědičným hříchem a nesmrtelnou duší.* Melvin Thorne: "Jak mnozí konzervativní myslitelé považují křesťanskou doktrínu o dědičném hříchu za nejlepší vyjádření vrozených tendencí člověka ke zlu, tak titíž myslitelé shledávají v křesťanské doktríně o nesmrtelné duši to nejjasnější vyjádření inherentní důstojnosti člověka a jeho potenciálu k dobru. Ti samí konzervativci, kteří věří, že člověk je nenapravitelně narušen, rovněž věří v křesťanské učení o nekonečné hodnotě lidské duše." Russell Kirk: "Snad nejdůležitějším aspektem křesťanství v jeho bezprostředním vlivu na kulturu je jeho pojetí lidské osobnosti: jeho doktrína nesmrtelné duše, jedinečného charakteru každé osoby, koncept lidské důstojnosti a trvání na osobní odpovědnosti." A tentýž Peter Vierek, který označil konzervatismus za politickou sekularizaci doktríny o dědičném hříchu, rovněž napsal: "Jádrem a zdrojem tepla konzervatismu, jeho emocionálního elánu, je humanistická úcta k důstojnosti jednotlivce."

B.) *Britský konzervatismus*, jako každý jiný konzervatismus v západní civilizaci, zdůrazňuje lidskou nedokonalost. V jejím rámci však zvláště akcentuje limity lidského rozumu. Domnívá se, že rozum není schopen formulovat doktríny s absolutní, univerzální platností. Tento konzervatismus má tedy v posledku za svůj základ agnostickou filozofii o nepoznatelnosti pravdy, jejímž autorem byl David Hume. Podle ní nelze žádnou abstraktní teorii, již formuloval lidský rozum, postihnout univerzální, absolutní pravdu o člověku a společnosti. Z těchto dvou premis (potence člověka ke zlu a neschopnost nalézt politicky relevantní pravdu, k jejímuž obrazu by měla být změněna aktuální společnost) přímo vychází jeho docenění tra-

dice jakožto kontinuity: tradiční podoba společnosti může být sice nedokonalá, ale je snesitelná, neboť lze podle ní žít - až doposud se podle ní celkem snesitelně žilo. Člověk je nedokonalý, proto jím navržené změny mohou přinést mnoho utrpení. Žádná abstraktní teorie není pravdivá, proto měnit tradiční společnost podle nějaké abstraktní teorie je pošetilé. Závěr: tradici a tradiční zvyklosti není nutné měnit - a již vůbec se nesmějí měnit radikálně - neboť změna bude nejspíš změnou k horšímu. Britský konzervatismus je tedy mnohem více intelektuálním postojem nedůvěry vůči rozumu a jeho schopnosti nalézt abstraktní, univerzální pravdu - a společenským postojem odporu vůči náhlým či dalekosáhlým změnám - než krédem se svým vlastním pozitivním obsahem. Jeho esencí je tudíž zásada lorda Falklanda: "Není-li nutné měnit, je nutné neměnit." (Není snad nutné dodávat, že britský filozofický agnosticismus a skepticismus je neslučitelný s další západní konzervativní tradicí, jež doceňuje rozum a jeho schopnost nalézt objektivní, absolutní a univerzální pravdu - s klasickým filozofickým realismem, jenž sahá až k Sokratovi a od něho přes Platóna a Aristotela pokračoval k Tomáši Akvinskému a středověké scholastice.)

C.) *Ad. objektivní mravní řád.* M. Stanton Evans: "Konzervativci věří, že náš všehomír jest všehomírem s Bohem uprostřed, a tudíž spořádaným všehomírem; cílem člověka jest formovat svůj život v souladu s řádem, jenž vychází z Božského středu života; a že člověk je při úsilí o dosažení tohoto cíle spoutáván omylným intelektem a bloudící vůlí." Russell Kirk: "Konzervativní názor stojí na přesvědčení o transcendentním řádu, nezměnitelné lidské přirozenosti a přirozeném právu."

D.) *Ad. přesvědčení, že ctnosti jsou správným cílem člověka.* Willmoore Kendall: "Přirozenost člověka si od něho vyžaduje úsilí zdokonalovat se; člověk má povinnost podřídit se spravedlnosti, principům (rozlišujícím) správné a špatné, a právu."

Redakce: Petr Pithart, Jaroslav Hulák (602 646 755), Marie Jílková (605 971 376)
Spolupracovníci redakce: Petr Příhoda, Roman Joch, Michal Pehr, Tomáš Zdechovský

Adresa redakce: EAD, redakce Obzory, Masarykovo nám. 51, 586 01 Jihlava
telefon: +420 567 305 804
fax: +420 567 304 832
webové stránky: www.ead.cz
e-mail redakce: obzory@ead.cz

Vydává: Evropská akademie pro demokracii, Masarykovo nám. 51, 586 01 Jihlava
Náklad: 600 výtisků
Registrace MK: ev.č. MK ČR E 15146

Distribuce časopisu: krajské kanceláře KDU-ČSL (adresy na www.kdu.cz) mají k dispozici několik výtisků; ostatním zájemcům jsou OBZORY zasílány zdarma poštou. Do adresáře odběratelů se můžete přihlásit písemně či emailem na výše uvedené adresy.